

การสังคายนาตำรายาพื้นบ้านอีสาน: กรณีไข้ห่มมากไหม้

**Clarification Traditional Medicine in Palm Manuscript,
Northeastern Thailand: *Mak Mai* Fever Case Study**

อุษา กลิ่นหอม

คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

การสังคายนาตำรายาพื้นบ้านอีสาน: กรณีไข้หามกไม้

**Clarification Traditional Medicine in Palm Manuscript,
Northeastern Thailand: *Mak Mai* Fever Case Study**

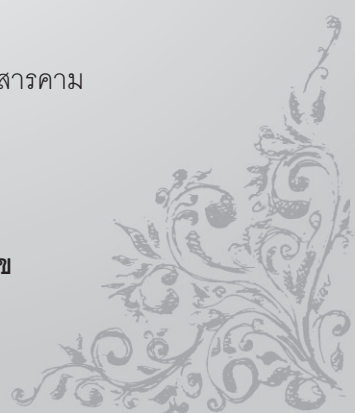
อุษา กลิ่นหอม

คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

สนับสนุนโดย

สถาบันสุขภาพวิธีไทย

สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข

การสังคายนาตำรายาพื้นบ้านอีสาน: กรณีใช้หมากไม้

ที่ปรึกษา	นายแพทย์พงษ์พิสุทธิ์ จงอุดมสุข ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข นายแพทย์ประพจน์ เกตุรากาศ กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยการแพทย์ทางเลือก
บรรณาธิการ	รัชณี จันทร์เกษ
ผู้เขียน	อุษา กลิ่นหอม
พิสูจน์อักษร	สุกัญญา นาคะวงศ์

ข้อมูลทางบรรณานุกรมหอสมุดแห่งชาติ

อุษา กลิ่นหอม
การสังคายนาตำรายาพื้นบ้านอีสาน: กรณีใช้หมากไม้
กรุงเทพฯ : อุษาการพิมพ์
๒๐๐ หน้า
คำสำคัญ ตำรายาพื้นบ้านอีสาน การสังคายนา ใช้หมากไม้
ISBN : 978-974-94768-6-4

สนับสนุนโดย	สถาบันสุขภาพวิถีไทย (สสท.) สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) ถนนติวานนท์ ตำบลตลาดขวัญ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี ๑๑๐๐
พิมพ์ครั้งแรก	สิงหาคม ๒๕๕๒ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม
ออกแบบโดย	ชนิสรา นาถนอม
สถานที่พิมพ์	อุษาการพิมพ์

คำนำ

อีสานเป็นสังคมที่มีการสื่อสารกันแบบปากต่อปาก การจดบันทึกในรูปแบบตำรา หนังสือหรือสื่ออื่นๆ มีค่อนข้างน้อย ดังนั้นการรวบรวมข้อมูลตำรับตำราที่ยังพอมีการบันทึกไว้เป็นหลักฐานจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาสำหรับชนรุ่นหลังต่อไปในอนาคต

ตำราการแพทย์พื้นบ้านอีสานในอดีตมีจำนวนไม่น้อย แต่ด้วยภาวะที่ถูกบังคับทำให้ต้องทำลายตำรับตำราที่มีอยู่ในขณะนั้นไปมากกว่าครึ่งหนึ่ง ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรม คนรุ่นใหม่เข้าใจคุณค่าของตำรับตำราเหล่านี้น้อยลง ทำให้ประเทศไทยต้องสูญเสียสมบัติอันมีค่าเหล่านี้ไปจนเกือบหมดสิ้น การรวบรวมและฟื้นฟูองค์ความรู้เหล่านี้ขึ้นมาใหม่จึงเป็นแนวทางที่สำคัญที่จะกอบกู้และพัฒนาความรู้ที่เป็นรากเหง้าของเราเองต่อไป

การศึกษาในครั้งนี้ ได้ทำการรวบรวมองค์ความรู้จากตำราโบราณ ๒๗ ฉบับ ซึ่งได้มีการถอดความเป็นภาษาไทยปัจจุบันในระดับหนึ่ง ทำให้เข้าใจขั้นตอนการบันทึกและที่มาขององค์ความรู้ได้ในส่วนหนึ่ง ถ้ามีการรวบรวมเพิ่มมากขึ้นอาจทำให้เกิดความเข้าใจและมองเห็นภาพรวมของที่มาขององค์ความรู้เหล่านี้ได้ดียิ่งขึ้น เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้มีเวลาค่อนข้างจำกัด อาจมีข้อบกพร่องเกิดขึ้น แต่ผู้วิจัยหวังว่าผลงานวิจัยในครั้งจะทำให้เกิดแนวทางในการดำเนินขั้นต่อไปได้อย่างสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

อุษา กลิ่นหอม

สิงหาคม ๒๕๕๒

สารบัญ

	หน้า
บทที่ ๑ บทนำ	๙
๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย	๑๐
๑.๒ วัตถุประสงค์	๑๓
๑.๓ ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๓
๑.๔ วิธีดำเนินการศึกษา	๑๓
๑.๕ ระยะเวลาของการศึกษา	๑๖
๑.๖ ขอบเขตในการศึกษา	๑๖
๑.๗ นิยามศัพท์เฉพาะ	๑๖
๑.๘ ข้อจำกัดในการศึกษา	๑๘
บทที่ ๒ ทบทวนเอกสาร	๑๙
๒.๑ แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา	๒๐
๒.๒ งานทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง	๒๒
บทที่ ๓ ผลและการวิเคราะห์ผลการศึกษา	๖๑
๓.๑ ข้อมูลที่ปรากฏในตาราง	๖๒
๓.๒ เทคนิคที่ใช้ในการบันทึก	๘๖
๓.๓ พีชคณิต	๙๐
๓.๔ สัตว์วัตถุ	๙๐
๓.๕ ธาตุวัตถุ	๙๐
๓.๖ น้ำกระสายยา	๙๑

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ ๔ โรคที่คัดเลือกเพื่อการสังคายนา	๑๑๓
๔.๑ ไข้หามกไม้	๑๑๔
บทที่ ๕ สรุปผลการดำเนินงาน	๑๘๑
๕.๑ ผลการดำเนินงาน	๑๘๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๘๓
๕.๓ ปัญหาและอุปสรรค	๑๘๔

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ ๒.๑ จำนวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับตำรา และตำรับยาอีสานเรียงตามลำดับปีที่พิมพ์	๒๘
ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน	๓๖
ตารางที่ ๓.๑ จำนวนตำรับยาที่พบในตำราที่เก็บรักษาไว้ ตามวัดต่างๆ ในจังหวัดมหาสารคาม	๖๓
ตารางที่ ๓.๒ โรคและจำนวนตำรับที่ปรากฏในตำรายา ๒๗ ฉบับ ที่สำรวจพบในจังหวัดมหาสารคาม	๗๐
ตารางที่ ๓.๓ การบันทึกวันเก็บยาที่ปรากฏในตำรายา ๓ ฉบับ	๗๗
ตารางที่ ๓.๔ วิธีการปรุงยา ๒๕ แบบ ที่ปรากฏในตำรายา ที่รวบรวมได้จากวัดต่างๆ ในจังหวัดมหาสารคาม	๘๐
ตารางที่ ๓.๕ วิธีการใช้ยา ๑๘ วิธี ที่มีการบันทึกไว้ในตำรับยาโบราณ	๘๒
ตารางที่ ๓.๖ ตำรายาที่มีการบันทึกชื่อและแหล่งที่มีการบันทึก	๘๖
ตารางที่ ๓.๗ รายชื่อพืช ๕๐ อันดับแรกที่มีความถี่สูง ในตำรับยา ๒๗ ฉบับ ที่รวบรวมได้จากวัดต่างๆ ในจังหวัดมหาสารคาม	๙๒
ตารางที่ ๓.๘ รายชื่อสัตว์ในตำรายาพื้นบ้านอีสาน	๑๐๐
ตารางที่ ๓.๙ รายชื่อธาตุวัตถุที่ปรากฏในตำรายา	๑๐๘
ตารางที่ ๓.๑๐ กระสายยาที่พบในตำรายาโบราณอีสาน	๑๑๑
ตารางที่ ๔.๑ ชื่ออาการและลักษณะอาการของไข้หมากไม้แบบต่างๆ	๑๑๖
ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หมากไม้	๑๒๑
ตารางที่ ๕.๑ รายชื่อผู้เข้าร่วมสังคายนาตำรับยาพื้นบ้านอีสาน	๑๔๖

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ ๑.๑ แผนภูมิขั้นตอนในการดำเนินงาน	๑๔
ภาพที่ ๒.๑ แผนภูมิแสดงแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาดำรงยาพื้นเมืองอีสาน	๒๑
ภาพที่ ๒.๒ ใบลานที่ใช้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธรูปประวัติ และหนังสือก้อม	๒๓
ภาพที่ ๒.๓ แผนภูมิการจัดทำตำรายาที่มีการบันทึกบนใบลาน	๒๗
ภาพที่ ๓.๑ ขั้นตอนการดำเนินงานในการคัดเลือกตำรับ เพื่อทำการสังคายนา	๖๓
ภาพที่ ๕.๑ การสังคายนาหมอยาพื้นบ้าน	๑๘๙

บทที่ ๑
บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำกรวิจัย

ในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าการแพทย์พื้นบ้านมีความสำคัญและเป็นทางเลือกหนึ่งสำหรับประชาชนที่อยู่ในเขตชนบท แต่เนื่องจากศาสตร์ทางด้านนี้ได้ถูกละทิ้งไปเป็นระยะเวลานาน การถ่ายทอดองค์ความรู้เหล่านี้แบบต่อเนื่องจึงปรากฏอยู่เฉพาะในบางพื้นที่ และส่วนใหญ่มีระบบการถ่ายทอดแบบไม่เป็นทางการ จากการศึกษาที่ผ่านมามีส่วนใหญให้ความสำคัญด้านกระบวนการรักษา การใช้สมุนไพร แต่ให้ความสนใจเกี่ยวกับตำรับหรือตำราที่ปรากฏอยู่ในชุมชนน้อยมาก ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการศึกษาเพื่อค้นหาตำราและตำรับยาที่ยังคงใช้อยู่ในปัจจุบันและผลสัมฤทธิ์ของการใช้ยา เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลประกอบการพิจารณาในการพัฒนารูปแบบพื้นบ้านขั้นต่อไป อุปสรรคที่สำคัญประการหนึ่งคือตำรายาอีสานส่วนใหญ่มีการบันทึกเป็นอักษรธรรมและอักษรไทยน้อย ซึ่งในปัจจุบันเหลืออยู่ไม่มากในประเทศไทย ส่วนใหญ่ได้มีการเคลื่อนย้ายไปอยู่ในต่างประเทศเป็นจำนวนมาก ตำรับ ตำรายาเหล่านี้เกิดขึ้นได้เนื่องมาจากผู้รู้ในอดีตได้มีการใช้เพื่อการดูแลสุขภาพของตนเองที่สอดคล้องไปกับธรรมชาติ ดังนั้นการดำเนินการถอด

ยาไว้หมากไม้

องค์ความรู้ให้มาเป็นภาษาไทยปัจจุบันจึงเป็นความเร่งด่วนที่ต้องดำเนินการ ก่อนที่ตำรับ ตำรายาเหล่านี้จะสูญหายไปหมดจากแผ่นดิน

จากประเด็นปัญหาดังกล่าวในช่วงปลายปี ๒๕๔๖ ได้มีกระบวนการ รวมตัวกันของบุคลากรทั้งภาครัฐ เอกชน นักวิชาการและหมอพื้นบ้านมาจัด ประชุมร่วมกันเพื่อหาแนวทางในการดำเนินงานเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพของ ชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลักในการดำเนินงาน ผลจากการหารือ ร่วมกันจึงได้มีการจัดตั้งเครือข่ายขึ้นมาเป็น “เครือข่ายสุขภาพวิถีไทยอีสาน” ซึ่งมี คุณยงยุทธ ตรีนุชกร เป็นผู้นำหลักที่สำคัญ การจัดตั้งเครือข่ายในครั้งนี้มี วัตถุประสงค์ที่จะดำเนินการ ทบทวน ปรับแนวคิดและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน อีสานให้เข้ามาอยู่ในระบบวิถีชีวิตที่เป็นที่ยอมรับทั้งภาคประชาชนและภาครัฐ โดยมีเสาวนีย์ กุลสมบุญณ์ และรุจิราภ อรรถดิษฐ์ (๒๕๔๘) ทำหน้าที่ถอด บทเรียนของการจัดตั้งเครือข่าย การดำเนินของเครือข่ายได้มีการกำหนด แนวทางในการดำเนินงานไว้ ๓ ด้านใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ

๑. งานสังคายนาองค์ความรู้

๒. งานรณรงค์เพื่อการใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ในการแก้ไขปัญหา
สุขภาพของชุมชน

๓. งานพัฒนาศักยภาพของหมอพื้นบ้าน

การดำเนินงานของเครือข่ายมีการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี ๒๕๔๗ จนถึงปัจจุบันทั้งนี้ได้รับการสนับสนุนทั้งทางด้านงบประมาณและปัจจัยต่าง ๆ จากหลากหลายหน่วยงาน เช่น สำนักงานการแพทย์พื้นบ้านไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก สำนักงานกองทุนวิจัย (สกว. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น) และมูลนิธิรักษ์อีสาน จากการดำเนินงานของเครือข่ายที่มีความต่อเนื่อง สถาบันสุขภาพวิถีไทย ภายใต้สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) เห็นความสำคัญของกระบวนการทำงานในลักษณะที่เป็นเครือข่าย ในการขับเคลื่อนการปฏิบัติงานในชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่เล็ก ๆ แต่มีพลังในระดับล่าง จึงได้สนับสนุนงบประมาณ ภายใต้โครงการสังคายนาองค์ความรู้การแพทย์พื้นบ้านอีสาน โดยมีวัตถุประสงค์ ในการสังคายนาและจัดระบบองค์ความรู้การแพทย์พื้นบ้านอีสาน จากการ ดำเนินงานที่ผ่านมาส่วนใหญ่เป็นการรวบรวมองค์ความรู้และสังคายนา องค์ความรู้ที่ได้จากการสัมภาษณ์หรือเสวนากลุ่มผู้รู้ ยังไม่มีการศึกษารวบรวม องค์ความรู้จากส่วนที่เป็นเอกสาร ซึ่งมีอยู่อย่างกระจัดกระจาย ทั้งนี้โครงการ อนุรักษ์ใบลาน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้ทำ การถอดองค์ความรู้จากหนังสือใบลานที่บันทึกเป็นอักษรธรรมและอักษรไทย น้อยให้เป็นภาษาไทยปัจจุบัน และได้จัดพิมพ์เป็นหนังสือชุด ตำรายา จังหวัด มหาสารคาม จำนวน ๘ เล่ม แต่ยังไม่มีการนำองค์ความรู้เหล่านั้นมาวิเคราะห์ เพื่อดำเนินการจัดหมวดหมู่ของการวินิจฉัยโรคและตำรายาต่าง ๆ ที่เหมาะสม กับสถานการณ์ปัจจุบัน ทั้งทางด้านชนิดของสมุนไพร และกระบวนการเตรียมยา องค์ความรู้เหล่านั้นสมควรได้รับการสังเคราะห์ให้เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตที่ได้มี การเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะของสังคม เพื่อการพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพ ของประชาชน นอกจากนี้ผลจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ ยังก่อให้เกิด

ข้อมูลที่สามารถนำไปใช้พัฒนาเป็นเอกสารประกอบการเรียนการสอนและการพัฒนาศักยภาพของระบบการแพทย์พื้นบ้านอีสานต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์

เพื่อสังคายนาองค์ความรู้จากตำรับ ตำราการแพทย์พื้นบ้านอีสาน เพื่อจัดให้เป็นระบบหมวดหมู่ มีความชัดเจนและน่าเชื่อถือในวงกว้างในการใช้ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านอีสานเพื่อการดูแลและแก้ปัญหาสุขภาพของประชาชน เผยแพร่ข้อมูล ความรู้เพื่อให้ประชาชนได้มีทางเลือกที่จะดูแลและแก้ปัญหาสุขภาพมากขึ้น

๑.๓ ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

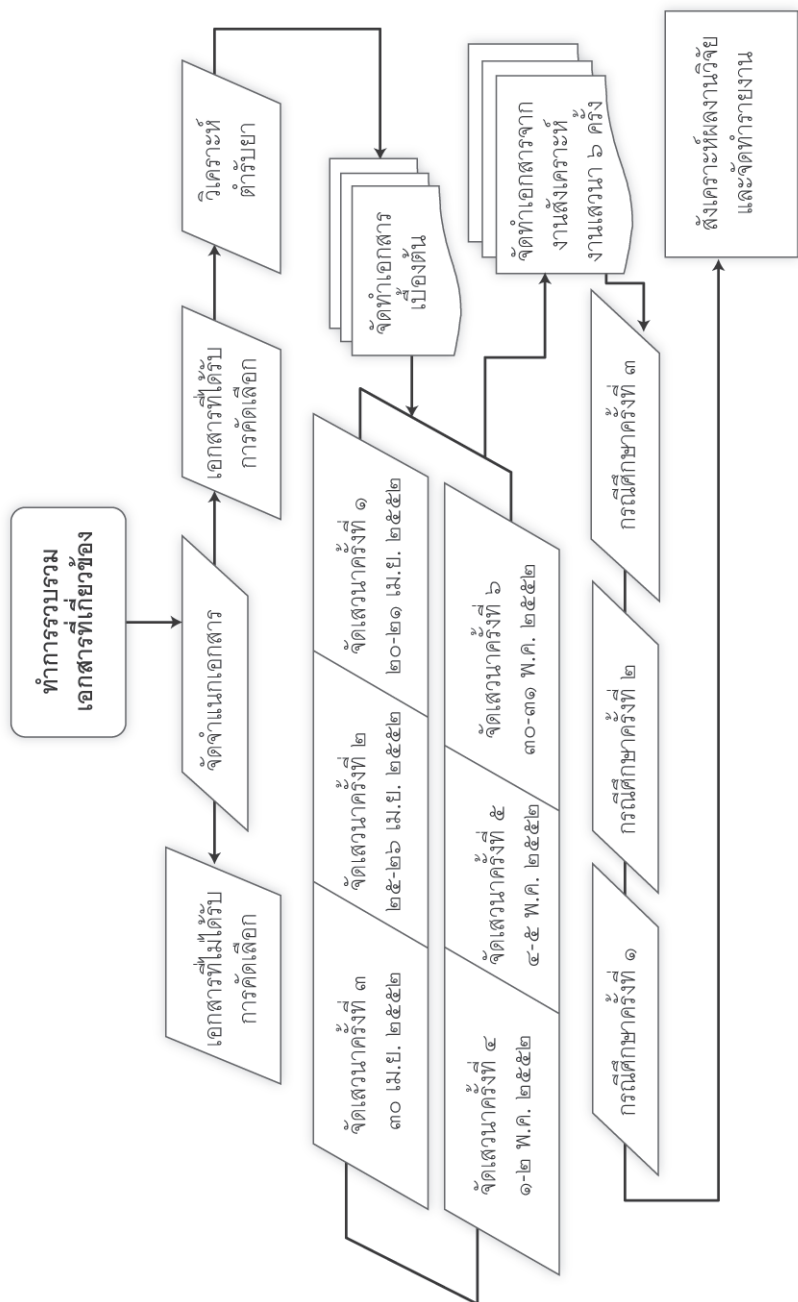
- ๑.๓.๑ เอกสารที่มีการสังคายนา เพื่อแสดงตำรับ ตำรา ที่ได้มีการวิเคราะห์ให้อยู่ในรูปของภาษาไทยปัจจุบัน รวมทั้งมีการวิเคราะห์องค์ประกอบของสมุนไพรในตำรับต่างๆ ที่อยู่ในรูปชื่อท้องถิ่นให้เป็นชื่อสามัญและชื่อวิทยาศาสตร์ตามหลักสากล
- ๑.๓.๒ ผลการวิเคราะห์ที่สามารถนำไปจัดทำเป็นบทความวิจัยเพื่อการตีพิมพ์ในวารสารที่เชื่อถือได้
- ๑.๓.๓ องค์ความรู้ในการดูแลสุขภาพของคนอีสานที่อยู่ในรูปตำราที่เป็นภาษาดั้งเดิม ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ให้กับสาธารณชนทั่วไป

๑.๔ วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษาจากเอกสาร (Documentation Research) เพื่อถอดองค์ความรู้ที่ได้มีการจัดแปลตำราที่บันทึกลงบนใบลานเป็นอักษรธรรมและอักษรไทยน้อย ในขณะเดียวกันได้มีการวิจัยเพื่อพัฒนากระบวนการสังคายนาตำรับ ตำราจากอักษรโบราณมาเป็นอักษรไทยในปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

รูปที่ ๑.๑ แผนผังขั้นตอนการดำเนินงาน

- ๑.๔.๑ รวบรวม ตำรับ ตำรายาอีสาน ทั้งที่มีรากเดิมมาจากอักษรโบราณ หรือที่ได้มีการสัมภาษณ์และเสวนากลุ่มผู้รู้ ที่ได้มีการพิมพ์ไว้เป็นลายลักษณ์อักษรและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๑.๔.๒ จัดทำโครงการจัดหมวดหมู่ โรค/กลุ่มอาการและตำรับยาที่ใช้
- ๑.๔.๓ นำโครงร่างที่จัดทำเรียบร้อยแล้ว ไปจัดทำการเสวนากลุ่มผู้รู้ อย่างน้อย ๔ ครั้ง
- ๑.๔.๔ ทำการสังคายนาองค์ความรู้ที่ได้จากเอกสารและจากการจัดเสวนาผู้รู้ แล้วจัดทำเป็นเอกสาร
- ๑.๔.๕ นำเอกสารที่ได้จากการสังคายนาแล้ว ไปใช้กับกรณีศึกษา จำนวน ๓ พื้นที่ โดยมีผู้พื้นที่ละไม่น้อยกว่า ๑๐ คน
- ๑.๔.๖ วิเคราะห์ข้อมูล จัดทำเอกสาร
- ๑.๔.๗ จัดเวทีคืนความรู้และสอบถามความรู้ที่ได้จัดทำเป็นเอกสารทางวิชาการ
- ๑.๔.๘ จัดทำต้นฉบับเอกสารเพื่อใช้เผยแพร่ในการประชุมวิชาการประจำปี การแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ทางเลือกแห่งชาติ ครั้งที่ ๖ และเอกสารทางวิชาการเพื่อตีพิมพ์ในวารสารที่เชื่อถือได้
- ๑.๔.๙ นำเสนอผลการศึกษาในการประชุมวิชาการประจำปี การแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ทางเลือกแห่งชาติ ครั้งที่ ๖

๑.๕ ระยะเวลาของการศึกษา

๕ เดือน ตั้งแต่ ๑ เมษายน ถึง ๓๐ สิงหาคม ๒๕๕๒

๑.๖ ขอบเขตในการศึกษา

ดำเนินการศึกษาดำรายาเล่ม ๑ เล่ม ๒ และเล่ม ๓ ที่โครงการโบราณมหาวิทยาลัยมหาสารคามได้ถอดความจากอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยมาเป็นภาษาปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วยตำรายาจากวัดต่างๆ ในจังหวัดมหาสารคาม จำนวน ๙ วัด ตำรายา ๒๗ ฉบับ

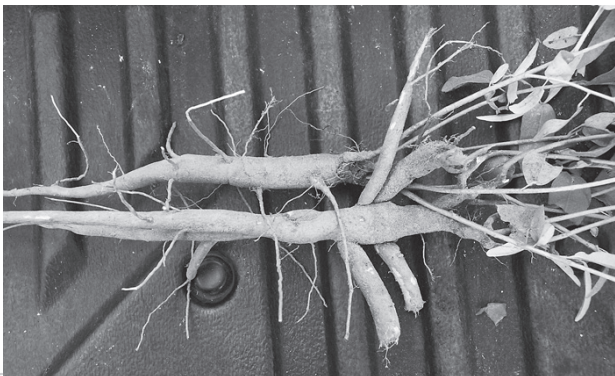
๑.๗ นิยามศัพท์เฉพาะ

น้ำกระสายยา หมายถึง น้ำหรือของเหลวที่ใช้สำหรับละลายยาหรือรับประทานพร้อมกับยา

การปรุงยา หมายถึง วิธีการประกอบส่วนผสมของสมุนไพร เช่น ฝน ต้ม แห่ หมัก ฯ

ตำรายาโบราณ หมายถึง เอกสารที่มีการจารด้วยอักษรธรรมหรืออักษรไทยน้อยโดยมีเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องกับโรคและยาที่ใช้ในการรักษาโรค

ชื่อท้องถิ่นของสมุนไพร หมายถึง ชื่อที่ปรากฏอยู่ในตำรับ ตำราที่โครงการโบราณได้ถอดความจากอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยออกมาเป็นภาษาปัจจุบัน

หัวไฉ่โศก

ชื่อสามัญของสมุนไพร หมายถึง ชื่อสามัญที่ปรากฏอยู่ในหนังสือ “ชื่อพรรณไม้เมืองไทย เต็ม สมิทินันท์” ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม ๒๕๔๔ (ส่วนพฤกษศาสตร์ กรมป่าไม้ ๒๕๔๔)

สถานะภาพของพืชและสัตว์ หมายถึง การปรากฏของพืช ได้แก่ พบได้ทั่วไป หายาก ใกล้สูญพันธุ์ อยู่ในภาวะถูกคุกคาม พืชถิ่นเดียว พืชต่างถิ่น ซึ่งจะใช้การจัดเทียบจากเอกสารของกรมป่าไม้และสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (Report on Status of Fauna and Flora of Thailand, 1992)

ลักษณะวิสัย หมายถึง ลักษณะของพืช เช่น ไม้ต้น ไม้พุ่ม ไม้เลื้อย ไม้ล้มลุกที่ปรากฏอยู่ในหนังสือ “ชื่อพรรณไม้เมืองไทย เต็ม สมิทินันท์” ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม ๒๕๔๔ (ส่วนพฤกษศาสตร์ กรมป่าไม้ ๒๕๔๔)

ประวัติ หมายถึง การปรับเปลี่ยนจากอักษรที่จารด้วยอักษรธรรม หรืออักษรไทยน้อยมาเป็นตัวอักษรไทยปัจจุบัน ในลักษณะที่เป็นการถอดคำตัวต่อตัว

สังคายนา หมายถึง การดำเนินการปรับปรุงและพัฒนาองค์ความรู้ที่ได้มีการบันทึกไว้ให้อยู่ในรูปเอกสารที่คนในสังคมปัจจุบันเข้าใจและสามารถนำไปใช้ในการปฏิบัติได้ ตัวอย่างเช่น ตำรายาได้มีการบันทึกชื่อโรค อาการและตำรับยาที่ใช้ในการรักษาไว้จำนวน ๒๐ ตำรับ เมื่อนำมาวิเคราะห์ปรากฏว่ามีสมุนไพรบางชนิดที่ไม่สามารถหาได้แล้วในปัจจุบัน ดังนั้นต้องมีการจัดประชุมระดมความคิดเห็นจากผู้รู้เพื่อใช้สมุนไพรที่มีฤทธิ์คล้ายคลึงกันทดแทนในตำรับเป็นต้น

๑.๘ ข้อจำกัดในการศึกษา

อุปสรรคที่สำคัญในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือภาษาที่ใช้ในตำรายามีการใช้หลากหลายภาษารวมกันทั้ง บาลี สันสกฤต ภาษาท้องถิ่นภาคเหนือและภาษาลาว ตำราบางฉบับบันทึกตามสำเนียงอีสาน ดังนั้นเมื่อถอดออกมาเป็นภาษาไทยปัจจุบันจำเป็นต้องให้ผู้รู้ที่ยังเข้าใจศัพท์เทคนิคดั้งเดิมอยู่มาตีความเนื่องจากภาษาอีสานในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงไปมาก ศัพท์เทคนิคต่างๆ ที่เป็นของเดิมได้ถูกเปลี่ยนไปใช้ศัพท์เทคนิคที่มาจากภาคกลางแทนเป็นส่วนใหญ่ การบันทึกส่วนใหญ่เป็นการสะกดคำจากสำเนียงอีสานดังนั้นชื่อโรคเดียวกันอาจมีการสะกดได้หลายแบบ เช่น สารบาตร สาระบาด หรือ ฝั้วหั่ว ฝั้วหั่วคำ เป็นต้น ชื่อพรรณไม้ที่ปรากฏในตำราบางชนิดแม้หมอยาที่เก่งมากในการรักษาไข้หมากไม้ก็ไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นต้นอะไร ดังนั้นในเอกสารเล่มนี้จึงขอติดชื่อว่า “ไม่สามารถจัดจำแนกได้” ไว้ในส่วนของการจัดจำแนกชื่อวิทยาศาสตร์ของพืชสมุนไพร

บทที่ ๒

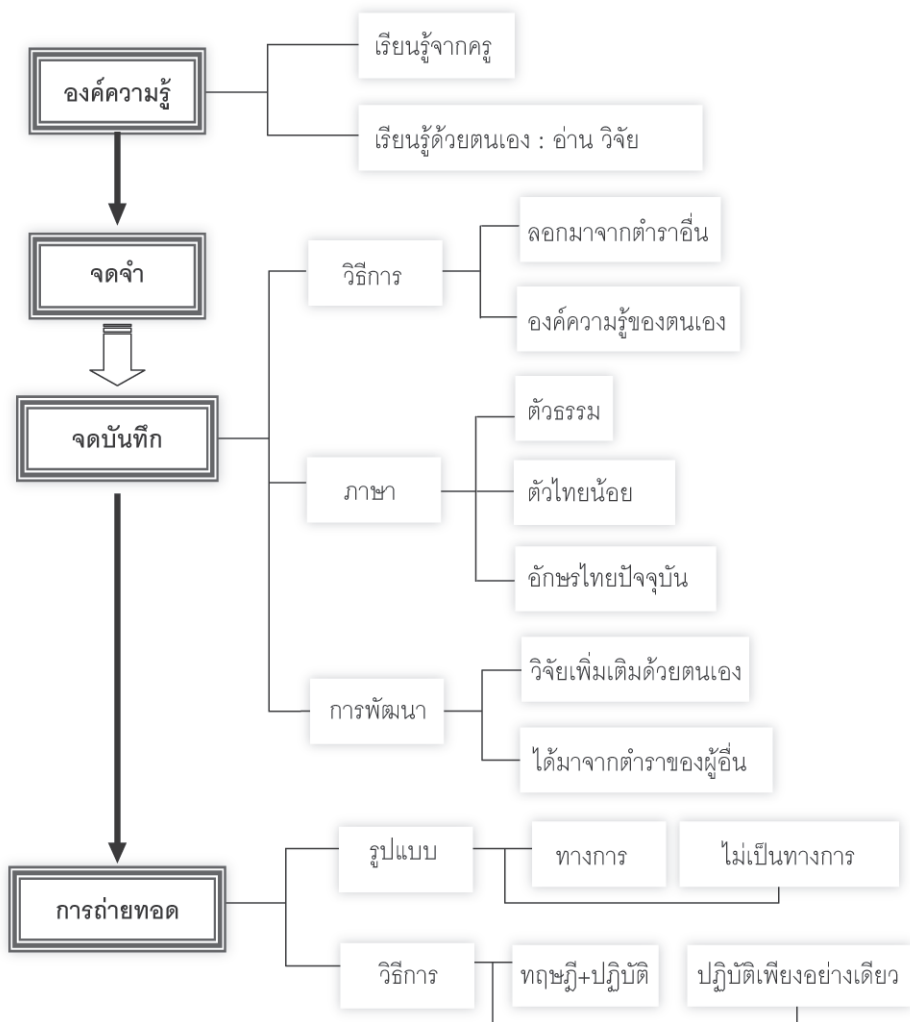
บทพรรณเอกสาร

๒.๑ แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

การจัดบันทึกเพื่อจัดทำตำราทั้งหลายต้องเริ่มจากการเรียนรู้ การเรียนรู้ อาจเกิดได้หลายช่องทาง เช่น การเรียนรู้จากผู้รู้หรือครู การเรียนรู้ด้วยตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการอ่านจากตำราหรือการทดลองวิจัยด้วยตนเอง เมื่อนำผลจากการเรียนมาวิเคราะห์สังเคราะห์จนกลายเป็นองค์ความรู้ สามารถนำไปสู่การจัดบันทึกหรือการจัดทำตำรา ทั้งเพื่อการใช้ประโยชน์ในอนาคตของผู้จัดบันทึกเอง หรือเพื่อการสืบทอดองค์ความรู้เหล่านั้น การจัดบันทึกสามารถทำได้หลากหลายรูปแบบ เช่น บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ภาพวาด เป็นต้น ดังแผนภูมิในภาพที่ ๒.๑

ภาพที่ ๒.๑ แผนภูมิแสดงแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาตำราชาพื้นเมืองอีสาน

๒.๒ งานทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง

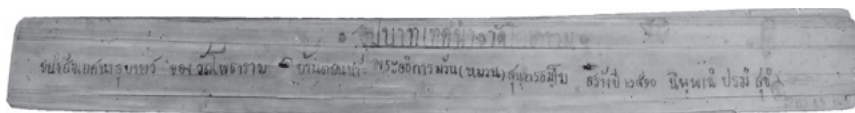
๒.๒.๑ การจัดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร

กลุ่มชนที่เข้ามาอยู่ในภาคอีสานแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ที่มีรากฐานทางด้านวัฒนธรรมและภาษาแตกต่างกัน คือ กลุ่มชาติพันธุ์เขมร และกลุ่มชาติพันธุ์ลาว กลุ่มชาติพันธุ์เขมรอยู่ทางตอนล่างของภาคอีสานหรือที่เรียกว่า “อีสานใต้” ประกอบด้วย จังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์ เป็นกลุ่มชนที่มีรากฐานเช่นเดียวกับกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน คนกลุ่มนี้ใช้ภาษาเขมร ซึ่งมีทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน การจัดบันทึกตำรายาของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในระยะแรกเป็นการบันทึกลงบนศิลา ซึ่งพบในประเทศไทยจำนวน ๕ หลัก (ศิริ ผาสุก มปป.) คือ

- ❖ ศิลาจารึกปราสาทตาเหมือนใต้จ จังหวัดสุรินทร์
- ❖ ศิลาจารึกสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์
- ❖ ศิลาจารึกปราสาท จังหวัดสุรินทร์
- ❖ ศิลาจารึกด่านประคำ จังหวัดบุรีรัมย์
- ❖ ศิลาจารึกพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

ศิลาจารึกทั้ง ๕ หลัก มีหลักการในการบันทึกเป็นรูปแบบเดียวกัน ประกอบด้วยคำบรรยายที่เป็นรายละเอียดของแต่ละพื้นที่ เช่น จำนวนบุคคลกรศิลาที่ทำการบันทึกแบ่งออกเป็น ๔ ด้าน

- ❖ ด้านที่ ๑ เป็นคำประกาศในการจัดตั้งโรงพยาบาล
- ❖ ด้านที่ ๒ บรรยายถึงประวัติการจัดตั้งโรงพยาบาลในแต่ละพื้นที่
- ❖ ด้านที่ ๓ บรรยายการจัดพิธีกรรม เครื่องพลีทานรวมทั้งตำรับยา
- ❖ ด้านที่ ๔ เป็นบทสวดสรรเสริญพระเจ้าแผ่นดินและพระพุทธเจ้า

ภาพที่ ๒.๒ ก. ใบลานที่ใช้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธประวัติ

ภาพที่ ๒.๒ ข. หนังสือก้อม

ในส่วนของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ในอดีตนอกจากจะมีภาษาพูดเป็นของตนเองแล้วยังมีภาษาเขียน ที่เรียกว่าอักษรธรรมและอักษรไทยน้อย การบันทึกเรื่องราวต่างๆ เป็นอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยจะมีความแตกต่างกับการบันทึกในระบบทั่วๆ ไป คือ ไม่มีการบันทึกในเชิงพรรณนา หรือประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น การบันทึกบนใบลานด้วยอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยส่วนใหญ่ทำใน ๒ ลักษณะ คือ

๑. การบันทึกบนใบลานขนาดยาวประมาณ ๕๐ เซนติเมตร (ภาพที่ ๒.๒ ก.) เป็นการบันทึก หรือคัดลอกพระไตรปิฎก เพื่อเป็นพุทธานุชาทั้งหมดเป็นการใช้อักษรธรรมในการบันทึก เนื่องจากถือว่าเป็นของสูง
๒. การบันทึกลงในใบลานขนาดสั้นความยาวประมาณ ๒๐ เซนติเมตร (ภาพที่ ๒.๒ ข.) มีชื่อเรียกในท้องถิ่นว่า “หนังสือก้อม” หรือ “หนังสือคองไข่” (เอกวิทย์ ณ ถลาง ๒๕๔๔) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการบันทึกกรอบแนวปฏิบัติและสาระสำคัญในการดำรงชีวิต หนังสือก้อมยังจัดเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ต้องเก็บไว้บนหิ้งบูชา การบันทึกหนังสือก้อมมีการใช้

ทั้งอักษรธรรมและอักษรไทยน้อย สุกอน สมจิตศรีปัญญา (๒๕๓๖) ได้จัดจำแนกหนังสือก๊อมไว้เป็น ๘ ประเภท ซึ่งผู้วิจัยนำมาปรับใหม่บางส่วน ดังนี้

- ❖ จาริตประเพณี เช่น ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ฮีตค้ำคองเขย ฯลฯ
- ❖ ลัทธิความเชื่อและพิธีกรรม เช่น คาถา บทสวด ทำขวัญ สะเดาะเคราะห์ การเทกโสก ขึ้นบ้านใหม่ ฯลฯ
- ❖ การปกครอง เช่น กฎหมาย คำสอน แนวปฏิบัติในสังคม ฯลฯ
- ❖ การเกษตร (เดิมใช้ว่า “เศรษฐกิจ”) เช่น การปลูกข้าว แรกไร แรกนา ฟ้าไขประตูน้ำ สู้ขวัญข้าว สู้ขวัญควาย ฯลฯ
- ❖ การรักษาโรค ตำรายา คาถาเสกเป่า ฯลฯ
- ❖ บทกวี คำสอน ต่างๆ (เดิมใช้ว่า “ความรัก”) เช่น ฃญา คำสารรัก สิบปญญ สุดที่คิดสุดที่อ่าว กลอนเทศนา ฯลฯ
- ❖ นิทาน เช่น เวสสันดรคำกลอน จำปาสีตัน กำพรว้าฝีน้อย ฯลฯ
- ❖ วิทยาการอื่นๆ เช่น เลขคณิต สูตรลูกคิด ฯลฯ

การบันทึกบนใบลานนี้มีหลักการนับหน้าคือ ๑ ผูก มี ๑๒ ใบ มีพื้นที่ในการบันทึก ๒๔ หน้า แต่ในการบันทึกตำรายาไม่มีการจำกัดจำนวน ดังจะเห็นได้จากใบลานตำรายาที่ โครงการอนุรักษ์ใบลาน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม (๒๕๔๔) ได้ทำการรวบรวมไว้ แต่ละฉบับมีจำนวนหน้าไม่เท่ากัน เช่น ตำรายาวัดมงคลเทพประสิทธิ์ บ้านโนนสัง ตำบลหนองบอน อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๑ มี ๑๓ ลาน จำนวน ๒๖ หน้า บันทึกด้วยอักษรธรรม ส่วนตำรายาของวัดอัมพนาราม บ้านหนองโก ตำบลแพ่ง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๒ มี ๒๑ ลาน ๔๑ หน้า บันทึกด้วยอักษรไทยน้อย เป็นต้น

การบันทึกหรือการจารอักษรลงบนใบลาน ถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติเพื่อเป็นพุทธานุชา จึงมีความเชื่อว่าการบันทึกเกี่ยวกับตำรับยาบนใบลานน่าจะมีลักษณะทำนองเดียวกัน โดยเป็นการลอกต่อๆ กันมาเช่นเดียวกับเรื่องราวในพระไตรปิฎก

๒.๒.๒ การสืบค้นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับตำรับและตำรายาพื้นบ้านอีสาน

จากการสืบค้นตำรับและตำราที่เกี่ยวข้องกับยาพื้นบ้านอีสาน พบเอกสารทั้งสิ้น ๖๗ รายการ (ตารางที่ ๒.๑) เอกสารทั้งหมดสามารถจัดจำแนกการบันทึกออกเป็น ๔ หมวดดังนี้

กลุ่มที่ ๑ จำนวน ๑๖ รายการ เป็นเอกสารที่ได้จากการปริวรรตใบลานและศิลาจารึก จำนวน ๖๘ ฉบับ ตำราเหล่านี้ได้มาจากการรวบรวมจากวัดต่างๆ ในจังหวัดมหาสารคาม จำนวน ๖๖ ฉบับ และเป็นตำราส่วนบุคคลจำนวน ๒ ฉบับ

กลุ่มที่ ๒ ตำราที่ได้จากการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้านหรือเป็นตำราที่หมอพื้นบ้านได้มีการจดบันทึกเป็นภาษาปัจจุบันด้วยตนเอง จำนวน ๑๒ รายการ

กลุ่มที่ ๓ เป็นตำราที่มีผู้เรียบเรียงแล้วตีพิมพ์เผยแพร่ จำนวน ๑๘ รายการ

กลุ่มที่ ๔ เป็นตำราที่ได้มาจากการงานวิจัย ๒๑ รายการ

ในขณะนี้ทางโครงการใบลาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม กำลังอยู่ระหว่างการปริวรรตตำรายาใบลานที่รวบรวมได้จาก ๕ จังหวัดในภาคอีสาน คือ จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดชัยภูมิ จังหวัดยโสธร และจังหวัดอุบลราชธานี

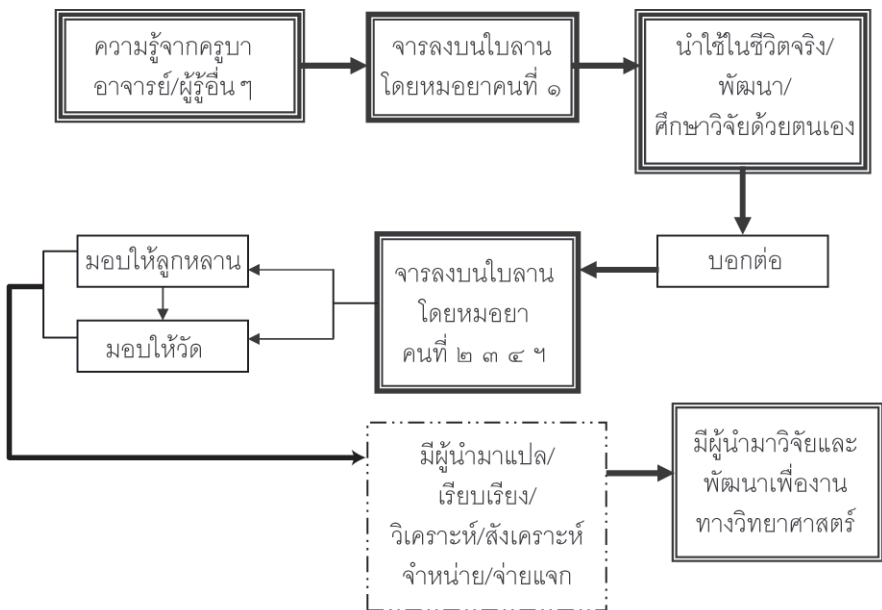
จากการศึกษาเอกสารทั้ง ๔ กลุ่ม สรุปได้ดังนี้

๑. องค์ประกอบของการบันทึกมีรูปแบบที่ไม่แน่นอนบางฉบับมีการบันทึกวิธีการเก็บยา อาการของโรค วิธีการปรุงยาและข้อห้าม ตำรายาและตำรับยาร้อยละ ๙๔ ที่ไม่มีการจัดจำแนกชื่อสมุนไพรให้เป็นชื่อวิทยาศาสตร์ ซึ่งจะทำให้การศึกษาและการพัฒนายาสมุนไพรในขั้นต่อไปทำได้ลำบาก ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำการสังคายนาขั้นต่อไป ที่มาของการจัดทำตำรายามีขั้นตอนตามภาพที่ ๒.๒
๒. ตำราในกลุ่มที่ ๑ (การปริวรรตใบลาน) จำนวน ๑๖ รายการ มี ๑๔ รายการที่เป็นตำราที่พบอยู่ในวัด ไม่สามารถบอกแหล่งที่มาได้ มีเพียง ๑ รายการของพ่อไพบูลย์ ที่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ และอีก ๑ รายการที่พ่อทองพูล ชัยประเสริฐ อำเภอนามน

จังหวัดอำนาจเจริญ เป็นผู้จารลงบนใบลานด้วยตนเองและถอดออกมาเป็นภาษาไทยปัจจุบัน เพื่อให้ทางคณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม นำไปจัดพิมพ์ ในการรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับทางกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในปี ๒๕๔๙ ตำรายาที่มีการจารลงบนใบลานไม่ว่าจะมาจากแหล่งใดก็ตามส่วนใหญ่เป็นการบันทึกโดยลอกมาจากตำรายาที่มีมาก่อน ส่วนที่เหลือเป็นการบันทึกจากการเก็บเล็กผสมน้อยจากประสบการณ์ที่ได้จากผู้รู้จากการประชุมหมอยาและผู้ที่มีความเห็นตรงกันว่า ตำรับใดที่ใช้อยู่เป็นประจำหรือที่ได้จากการพัฒนาความรู้ด้วยตนเองส่วนใหญ่ไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ดังนั้นตำรับยาที่มีการจารลงบนใบลานจึงมีลักษณะส่งทอด เช่นหมอยาคนที่ ๑ ค้นคว้าตำรับยาขึ้นมาได้แล้วใช้ได้ผล เมื่อมีผู้มาขอเรียนรู้จะให้ความรู้โดยการบอกเล่า ผู้ที่ได้รับความรู้ก็จะนำไปบันทึกไว้ ซึ่งบางตำรับมีการบอกที่มา แต่บางตำรับไม่ได้บอกที่มา จึงทำให้ต้องมีพิธีบูชาครูหรือที่เรียกว่า “คาย” ก่อนทำการรักษา

๓. ตำรากลุ่มที่ ๒ (ตำราที่ได้จากการประชุมและสัมภาษณ์) ตำรายาในกลุ่มนี้ ส่วนใหญ่ประกอบด้วยตำรับยาที่ใช้เป็นประจำและใช้อย่างแพร่หลาย หมอยาพื้นบ้านที่มีจิตเป็นสาธารณะมักให้ตำรับยาอย่างเปิดเผยไม่ปิดบังซ่อนเร้น สมุนไพรที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นสมุนไพรที่หาได้ง่ายตามป่าชุมชนทั่วไป ตำรับใดที่ไม่สามารถหาสมุนไพรประกอบยาได้จะไม่ได้รับการบันทึก
๔. ตำรากลุ่มที่ ๓ (ตำราที่เกิดจากการเรียบเรียงของปัจเจกบุคคล) ข้อมูลที่นำมาใช้ในการเรียบเรียง ส่วนใหญ่ได้มาจากหลากหลายแหล่งทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรหรือการบอกเล่า แล้วนำมาเรียบเรียงจัดหมวดหมู่ แล้วพิมพ์ออกจำหน่าย

๕. ตำรากลุ่มที่ ๔ (งานวิจัย) ส่วนใหญ่เป็นงานทางด้านสังคมวิทยา การศึกษาและการตีความมีเพียงมุมมองทางด้านสังคมเพียง อย่างเดียว ยกเว้นงานวิจัยของสถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัย มหาสารคามเท่านั้นที่ดำเนินงานทั้งในมุมมองด้านสังคมและด้าน วิทยาศาสตร์

ภาพที่ ๒.๓ แผนภูมิการจัดทำตำรายาที่มีการบันทึกบนใบลาน

ตารางที่ ๒.๑ จำนวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับตำราและตำรับยาอีสานเรียงตามลำดับปีที่พิมพ์

ลำดับ	ชื่อเอกสาร	ชื่อผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	ประเภทที่มาของตำรา
๑	กกายอีสาน	มูลนิรมหาวิทยาลัยมหิดล รศ.ดร.วงศ์สถิตฉั่วกุล	มปป	กลุ่ม ๓
๒	การแพทย์ตำรับขอมโบราณ (พิธีกรรมเวทมนต์คาถา และยาสมุนไพร)	ศิริ ผาสุก	มปป	กลุ่ม ๓
๓	โฆษกอวยพร คำกลอนประยุกต์แผนใหม่ พร้อมตำราปลูกบ้าน-ขึ้นบ้านใหม่	อาจารย์คำพูลนามศิริ	มปป	กลุ่ม ๓
๔	ตำรายาโบราณอีสาน	ปรีชา พินทอง	มปป	กลุ่ม ๒
๕	ตำรายาอีสาน แปลจากหนังสือผูก (แปลโดยอาจารย์สมัย วรรณอุดร)	พ่อไพบูลย์ อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี	มปป	กลุ่ม ๑
๖	ประเพณีการเกิด เทศกาลสงกรานต์ การตาย	เสถียรโกเศศ	๒๕๐๙	กลุ่ม ๓
๗	รายงานความก้าวหน้าโครงการระบบความรู้ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านอีสาน	สสส.	๒๕๕๑	กลุ่ม ๔
๘	ตำรายากลางบ้าน (มีสรรพคุณชะงัด)	พระเทพวิมลโมลี (บุญมา คุณสมปโน)	๒๕๒๗	กลุ่ม ๓

ตารางที่ ๒.๑ จำนวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับตำราและตำรับยาอีสานเรียงตามลำดับปีที่พิมพ์ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อเอกสาร	ชื่อผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	ประเภทที่มาของตำรา
๙	คติชนวิทยาจากบ้านหนองซอน สระสังเขป	สมัย จำปาแดง	๒๕๒๙	กลุ่ม ๔
๑๐	การดูแลสุขภาพตนเองของหญิง หลังคลอดในชนบทอีสาน	ประเสริฐ ถาวรดุลย์สถิตย์ และคณะ	๒๕๓๖	กลุ่ม ๔
๑๑	หมอพื้นบ้านและการดูแลสุขภาพ ตนเองของชาวบ้านอีสาน: กรณีศึกษา ขอนแก่น	กิ่งแก้ว เกษโกวิท และคณะ	๒๕๓๖	กลุ่ม ๔
๑๒	อีตบ้านคองเมือง รวบรวมบทความ ทางมานุษยวิทยาว่าด้วยสังคมและ วัฒนธรรมอีสาน	สุริยา สมุทคุปดี และคณะ	๒๕๓๖	กลุ่ม ๓
๑๓	การศึกษาตำรายาพื้นบ้านอีสาน	อุษา กลิ่นหอม	๒๕๓๗	กลุ่ม ๔
๑๔	การอยู่กรรมของแม่ลูกอ่อน บ้านศรีบุญเรือง ตำบลนาพุ อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี	แอนจุลี สารสิทธิยศ	๒๕๓๗	กลุ่ม ๔
๑๕	ตำรายาแผนโบราณถอดแปลจาก หนังสือกัอมศูนยวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม	ภูวนาท มาตรบูรุม	๒๕๓๗	กลุ่ม ๑
๑๖	ตำรายาสมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้กันอยู่ใน เขตตำบลโพธิ์พิสัย จังหวัดหนองคาย	สุรพงษ์ อินทรวีเชียร และคณะ	๒๕๓๗	กลุ่ม ๔

ตารางที่ ๒.๑ จำนวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับตำราและตำรับยาอีสานเรียงตามลำดับปีที่พิมพ์ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อเอกสาร	ชื่อผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	ประเภทที่มาของตำรา
๑๗	ยาแก้เฒ่าช้า: สมุนไพรภาคอีสาน	ธนพันธุ์ เมธาพิทักษ์	๒๕๓๗	กลุ่ม ๓
๑๘	หมอดีอีสาน กับสมุนไพรพื้นบ้านรักษาโรคนานาชนิด	ภาณุทรรศน์	๒๕๓๗	กลุ่ม ๓
๑๙	การรักษาพยาบาลพื้นบ้านในชนบทอีสาน ศึกษากรณีอำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์	สถิต สุขบท	๒๕๓๘	กลุ่ม ๔
๒๐	ตำรับยาพื้นบ้านอีสาน	พ่อจารย์เคน ลาวงค์ (ชมรมภูมิปัญญาอีสาน)	๒๕๓๘	กลุ่ม ๒
๒๑	ตำรามรดกอีสาน	อาจารย์สวิง บุญเจิม	๒๕๓๙	กลุ่ม ๓
๒๒	ภูมิปัญญาชาวบ้าน ยาสมุนไพรพื้นบ้าน	สวิง บุญเจิม	๒๕๓๙	กลุ่ม ๓
๒๓	รายงานการวิจัย การใช้สมุนไพรเพื่อการดูแลสุขภาพของชาวผู้ไทย จังหวัดอำนาจเจริญ	พิสิฐรัฐ บุญไชย	๒๕๓๙	กลุ่ม ๔
๒๔	ตำรายาแผนโบราณจากหนังสือก้อมโบราณอีสาน เอกสารหมายเลข ๑/๑	สุกอน สมจิตศรีปัญญา และคณะ	๒๕๔๐	กลุ่ม ๑
๒๕	ตำรายาแผนโบราณจากหนังสือก้อมโบราณอีสาน เอกสารหมายเลข ๑/๒	ภูวนาท มาตรบุรม และคณะ	๒๕๔๐	กลุ่ม ๑

ตารางที่ ๒.๑ จำนวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับตำราและตำรับยาอีสานเรียงตามลำดับปีที่พิมพ์ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อเอกสาร	ชื่อผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	ประเภทที่มาของตำรา
๒๖	ตำรายาแผนโบราณจากหนังสือก้อมโบราณอีสาน เอกสารหมายเลข ๒	สุภณ สมจิตศรีปัญญา และคณะ	๒๕๔๐	กลุ่ม ๑
๒๗	ยาตองของโปรด รากไม้ใบหญ้า และสมุนไพรใกล้หมอ	ว.จันประดิษฐ์	๒๕๔๐	กลุ่ม ๓
๒๘	ยาอีสาน (การสัมมนายาอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ๒๕๔๐)	มูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์	๒๕๔๐	กลุ่ม ๓
๒๙	ยาสมุนไพรกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน	พิสิฐฐ์ บุญไชย	๒๕๔๑	กลุ่ม ๔
๓๐	รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาตำรายาพื้นบ้านอีสาน	ถวิล ชนะบุญ และคณะ	๒๕๔๑	กลุ่ม ๔
๓๑	ศึกษาการใช้สมุนไพรของหมอสมุนไพรพื้นบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	พิบูล กมลเพชร	๒๕๔๑	กลุ่ม ๔
๓๒	ความเชื่อเรื่องผี ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสาน	ประมวล พิมพ์เสน	๒๕๔๒	กลุ่ม ๓
๓๓	ความรู้ ความเชื่อ ในการใช้ยาสมุนไพรรักษาสุขภาพของชาวผู้ไทย จังหวัดยโสธร	พิสิฐฐ์ บุญไชย	๒๕๔๒	กลุ่ม ๔
๓๔	ภูมิปัญญาชาวบ้านในการหาพืชผักพื้นบ้านและสมุนไพรธรรมชาติมาเป็นยารักษาโรคของชาวบ้านโคกสี ตำบลโคกสีทองหลาง อำเภอบัวชุม จังหวัดมหาสารคาม	เทียนทอง อัครวีระราษฎร์	๒๕๔๒	กลุ่ม ๔

ตารางที่ ๒.๑ จำนวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับตำราและตำรับยาอีสานเรียงตามลำดับปีที่พิมพ์ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อเอกสาร	ชื่อผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	ประเภทที่มาของตำรา
๓๕	รายงานการวิจัย การใช้สมุนไพรเพื่อการดูแลสุขภาพของชาวผู้ไทย จังหวัดมุกดาหาร	พิสิญ์ บุญไทย	๒๕๔๒	กลุ่ม ๔
๓๖	คติความเชื่อวิธีการรักษาผู้ป่วยด้วยวิธีจิตเวชของหมอพื้นบ้านอำเภอสกลุมิ จังหวัดร้อยเอ็ด	พระมหาสุภีร์ คำใจ	๒๕๔๓	กลุ่ม ๔
๓๗	แนวกิน ถิ่นอีสาน	สถาบันวิจัยและฝึกอบรมการเกษตร สกลนคร	๒๕๔๓	กลุ่ม ๓
๓๘	สมุนไพรดีอีสาน เพิ่มพลังเพศ	ภาณุพรรณศรี	๒๕๔๓	กลุ่ม ๓
๓๙	ตำรายาพื้นบ้านและวิธีการรักษาโรคต่าง ๆ	กายสิทธิ์ พิศนาคะ	๒๕๔๔	กลุ่ม ๓
๔๐	กวย ชนกลุ่มน้อยจากกลุ่มน้ำโขง ถึงลุ่มน้ำมูล	วีระ สุดสังข์	๒๕๔๕	กลุ่ม ๓
๔๑	การศึกษารวบรวมและประยุกต์ใช้ยาพื้นบ้านอีสาน	สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	๒๕๔๕	กลุ่ม ๒

ตารางที่ ๒.๑ จำนวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับตำราและตำรับยาอีสานเรียงตามลำดับปีที่พิมพ์ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อเอกสาร	ชื่อผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	ประเภทที่มาของตำรา
๔๒	ตำรับยาพื้นบ้านจังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดสกลนคร	สถาบันวิจัย วลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัย มหาสารคาม พิมพ์ที่ระลึกในงาน ฌาปนกิจ คุณแม่กันเอง วิภูศิริ	๒๕๔๕	กลุ่ม ๒
๔๓	ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการใช้ สมุนไพรพื้นบ้านของชาวยุ จังหวัดมุกดาหาร	พิสิฐจุฑ์ บุญไทย	๒๕๔๖	กลุ่ม ๔
๔๔	รายงานการวิจัยการศึกษาตำรา ยาพื้นบ้านอีสาน	สมบัติ ประภาวิชา และคณะ	๒๕๔๖	กลุ่ม ๔
๔๕	รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษา วัฒนธรรมการบริโภคพืชพื้นเมืองเพื่อ เป็นอาหารและยาสามัญประจำบ้าน ตามภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน	วลัยพร นันท์ศุภวัฒน์ และคณะ	๒๕๔๖	กลุ่ม ๔
๔๖	ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ยังคงสืบทอดของ หญิงตั้งครุฑ หึงหลังคลอดและ การเลี้ยงดูเด็ก ในเขตอำเภอนองเรือ จังหวัดขอนแก่น	กิ่งแก้ว เกษโกวิท และคณะ	๒๕๔๗	กลุ่ม ๔
๔๗	เอกสารประกอบการสอนอ่านอักษร ธรรมและไทยน้อย จากตำรายาใน หนังสือก้อมไบลาน	สุภณ สมจิตศิริปัญญา	๒๕๔๗	กลุ่ม ๑

ตารางที่ ๒.๑ จำนวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับตำราและตำรับยาอีสานเรียงตามลำดับปีที่พิมพ์ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อเอกสาร	ชื่อผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	ประเภทที่มาของตำรา
๔๘	การย่างไฟ: ภูมิปัญญาการรักษาตนเองด้วยวิธีพื้นบ้านของชาวอีสาน	ทรงศักดิ์ สอนจ้อย	๒๕๔๘	กลุ่ม ๔
๔๙	ตำรายา วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เล่ม ๑	วิณา วิสเพ็ญ และคณะ	๒๕๔๘	กลุ่ม ๑
๕๐	ตำรายา วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เล่ม ๒	วิณา วิสเพ็ญ และคณะ	๒๕๔๘	กลุ่ม ๑
๕๑	ตำรายา วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เล่ม ๓	วิณา วิสเพ็ญ และคณะ	๒๕๔๘	กลุ่ม ๑
๕๒	ตำรายา วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เล่ม ๔	วิณา วิสเพ็ญ และคณะ	๒๕๔๘	กลุ่ม ๑
๕๓	ตำรายา วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เล่ม ๕	วิณา วิสเพ็ญ และคณะ	๒๕๔๘	กลุ่ม ๑
๕๔	ตำรายา วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม	วิณา วิสเพ็ญ และคณะ	๒๕๔๘	กลุ่ม ๑
๕๕	ตำรายา อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม	วิณา วิสเพ็ญ และคณะ	๒๕๔๘	กลุ่ม ๑
๕๖	ตำรายา อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม	วิณา วิสเพ็ญ และคณะ	๒๕๔๘	กลุ่ม ๑
๕๗	ตำรายา อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม	วิณา วิสเพ็ญ และคณะ	๒๕๔๘	กลุ่ม ๑
๕๘	บันทึกภูมิปัญญาชาวบ้าน: องค์ความรู้ของชาวบ้านจากอดีตถึงปัจจุบัน	พระอาจารย์ ประมวล ธมฺมเสโน (พิมพ์เสน)	๒๕๔๘	กลุ่ม ๒

ตารางที่ ๒.๑ จำนวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับตำราและตำรับยาอีสานเรียงตามลำดับปีที่พิมพ์ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อเอกสาร	ชื่อผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	ประเภทที่มาของตำรา
๕๙	ตำรายาโบราณ	นิวัติ หมานหมัด	๒๕๔๙	กลุ่ม ๓
๖๐	ตำรายาอีสาน จากหนังสือก้อม	พ่อทองพูล ชัยประเสริฐ อำเภอลำดวน จังหวัดอำนาจเจริญ	๒๕๔๙	กลุ่ม ๑
๖๑	การรักษาพิษ (ปือ) ของชาวไทย กลุ่มชาติพันธุ์เขมร	ชัชวาล ชูวา	๒๕๕๑	กลุ่ม ๒
๖๒	ตำรับอาหารทะเล	ยงยุทธ ตริณัฐกร	๒๕๕๑	กลุ่ม ๒
๖๓	ตำรายาพอประวิทย์ ดวงแพมมาต	อุษา กลิ่นหอม สัมภาษณ์	๒๕๕๑	กลุ่ม ๒
๖๔	สารานุกรมสมุนไพรในชุมชน บ้านตลิ่งชัน ตำบลหินโงม อำเภอสว่างคอม จังหวัดอุดรธานี	สมชาย ชินวานิชย์เจริญ และคณะ	๒๕๕๑	กลุ่ม ๒
๖๕	ไสก้อีสาน (โหลก้อีสาน)	ถวิล ชนะบุญ และคณะ	๒๕๕๑	กลุ่ม ๒
๖๖	หมอพื้นบ้านอุดรธานี	สมชาย ชินวานิชย์เจริญ และคณะ	๒๕๕๑	กลุ่ม ๒
๖๗	ตำราพ่อทองแสน อรัญพงษ์ บ้านหนองหลวง ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	พ่อทองแสน อรัญพงษ์	๒๕๕๒	กลุ่ม ๒

จากการศึกษาของโรคที่ปรากฏในภาคอีสานในระบบสังคมปัจจุบัน โดย อุษ่า กลิ่นหอม และคณะ (๒๕๕๒) พบว่ามีจำนวน ๑๕๑ โรค/อาการ ดังรายละเอียดในตารางที่ ๒.๒

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๑	กระเพาะ	สาเหตุ ของการเกิดโรคกระเพาะนั้นอาจเกิดจาก การกินอาหารไม่ตรงเวลา กินอาหารรสจัด เคี้ยวไม่ละเอียด นอนดึก พักผ่อนน้อยหรือมีการติดเชื้อในกระเพาะอาหาร เป็นต้น อาการ อาการของคนที่เป็นโรคกระเพาะนั้นจะมีอาการปวดท้องภายหลังกินข้าว คือ มีอาการปวดตื้อขึ้น มวนท้อง คลื่นไส้อยากอาเจียน เจ็บแน่นจุกขึ้น ไปบริเวณลิ้นปี่ อึดอัดในท้อง หายใจไม่สะดวก ในบางรายถ้ามีอาการหนักๆ จะแสบมากโหมกด้วย (เรอเปรี้ยว) อาการปวดท้องจะเกิดขึ้นทั้งตอนที่อิ่มและหิว บางรายเจ็บและมีอาการแน่นขึ้นมาหน้าอก
๒	กะดันขาไข่	สาเหตุ เนื่องจากมีการติดเชื้อจากพิษของบาดแผล หรือเกิดจากการอักเสบของกล้ามเนื้อบริเวณขา อาการ อาการบวม อักเสบขึ้นที่โคนขา จะรู้สึกเจ็บ ปวด

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๓	กะโตด	สาเหตุ เกิดมาจากผู้ป่วยเข้าใกล้หรือสัมผัสกับรังปลวก (จอมล่อ จอมปลวก) ซึ่งมีฝีกะโตด (ฝีกอมล่อ) อาศัยอยู่ ทำให้ผู้ที่สัมผัสหรือเข้าใกล้ ที่เป็นคนธาตุเย็นเกิดเป็นกะโตดได้ จอมปลวกที่มีเชื้อกะโตดอยู่จะมีลักษณะชุ่มอยู่เสมอ อาการ จะเริ่มจากผู้ป่วยมีตุ่ม ลักษณะเป็นตุ่มขนาดใหญ่ใสๆ ร่วมกับมีอาการคัน ถ้าเกามากจะทำให้เปื่อย เมื่อเปื่อยจะมีกลิ่นคาว และทำให้กระจายไปยังส่วนอื่น บางรายอาจมีการเปื่อยเป็นบริเวณกว้าง กะโตดนั้นสามารถเกิดได้ทุกส่วนของร่างกาย และกะโตดจะทำให้คนที่เป็นนั้นมีอาการคันมากโดยเฉพาะเวลาเข้าดรุ ๐๕.๐๐-๐๖.๐๐ น. และเวลา ๑๖.๐๐-๑๘.๐๐ น. ซึ่งเชื่อว่าเป็นเวลาที่ปลวกทำงาน นอกจากนี้หากผู้ป่วยเอาไม้เกาหรือขีดลากออกจากบริเวณที่เป็นกะโตด ไปถึงบริเวณไหนกะโตดก็จะลามตามรอยขีดนั้นไปด้วย
๔	กะบูน มี ๔ ประเภท ได้แก่ กะบูนเลือด กะบูนลม กะบูนท้อง กะบูนเต่า	เกิดได้ทั้งในผู้หญิงและผู้ชาย สาเหตุ ในผู้หญิงเกิดจากการเอาเลือดเสียออกไม่หมดเวลาคลอดลูก หรือกินอาหารที่แสลงต่อโรค สาเหตุ ในผู้ชายเกิดจากการตกต้นไม้ ควายชน หรือทุบต่อย ดี กัน อาการ วิงเวียน หน้ามืด หายใจไม่เต็มอิ่ม
๕	กากขัว	สาเหตุ เกิดจากการติดเชื้อ อาการ ผิวหนังเป็นผื่นแดงหรือมีอาการคันร่วมด้วย มีการลอกของผิวหนัง กระจายไปทั่วตัว

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๖	ปากธรรมดา	สาเหตุ เกิดจากการติดเชื้อ อาการ เป็นผื่นขึ้นเป็นวงกลม ขึ้นเฉพาะที่
๗	กาง	สาเหตุ เกิดจากการติดเชื้อรา อาการ เป็นแผลหรือดวงสีขาวในปากและลิ้น
๘	กำเล็ด	สาเหตุ เกิดมาจากการที่เด็กเห็นผีที่ชาวบ้านเล่าว่าเป็นพ่อแม่ แต่ครั้งอดีตมาหาเด็กจึงทำให้ร้องไห้ อาการ เด็กที่ป่วยจะมีอาการร้องไห้ไม่หยุด นอนอยู่ก็ยังร้อง ไม่ยอมกินนมกินอาหาร เด็กร้องไห้ไม่หยุด โดยเด็กนั้นเห็นบางสิ่งคล้ายเงาะฝ้าย (ลักษณะคล้ายควั่นสีขาวหรือ ดำมีตะเข้) ส่งผลให้เด็กกลัวทั้งร้องไห้ทั้งพูด บางครั้งมีอาการไข้ร่วมด้วย ลำตัวเป็นจ้ำสีเขียว
๙	กินของผิด	สาเหตุ เกิดจากการกินอาหารแสลงหรือได้กลิ่นต่าง ๆ เช่น กินเปิดเทศ เต่า นกกวก ควายด่อน หรือได้กลิ่นชะอม ไฟเผาแกลบ น้ำหอม เป็นต้น ซึ่งแต่ละคนอาจมีของแสลงเหมือนหรือต่างกัน อาการ วิงเวียน หน้ามืด ตาลาย อาเจียน หรือ นอนไม่หลับ ลืมตา หรือไม่มีน้ำนม มีการตกเลือด บางรายรุนแรงถึงขั้นหมดสติและตายในที่สุด
๑๐	ไข้	สาเหตุ เกิดจากร่างกายปรับตัวไม่ทันกับการเปลี่ยนฤดูกาลหรือการติดเชื้อ อาการ วิงเวียน ปวดศีรษะ หนาวสั่นหรือตัวร้อน หน้าแดง ง่วงซึม อ่อนเพลีย

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๑๑	ไข้ทับระดู	สาเหตุ เมื่อมีประจำเดือนร่างกายจะอ่อนแอมาก ไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่แปรปรวนได้ หรือดูแลตัวเองไม่ดี อาการ จะเป็นไข้ก่อนการเป็นประจำเดือน อาการคล้ายกับการเป็นไข้ธรรมดา แต่จะรู้สึกเหนื่อย ไม่ค่อยมีเรี่ยวแรง มีอาการปวดหัวตัวร้อน เจ็บท้องน้อย จะต้องกินยาป้องกันไว้
๑๒	ไข้หมากไม้	สาเหตุ เป็นไข้พิษที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดูกาล อาการ ไข้หมากไม้มีอยู่ ๔๖ อาการ (ตารางที่ ๓.๒)
๑๓	ความดัน	สาเหตุ รับประทานอาหารไม่สมดุล เครียดมาก อาการ วิงเวียนศีรษะ ใจสั่น หน้ามืด
๑๔	คะยือ (หอบหืด) ระดับการหอบตามความรุนแรง มี ๔ ระดับตามลำดับดังนี้ คะยือแมว คะยือหมา คะยือเสือ และ คะยือช้าง	สาเหตุ มาจากการแพ้ละอองเกสร ขนสัตว์ หรือฝุ่นต่าง ๆ อาการ เหนื่อย แน่นหน้าอก หายใจไม่ถนัด หายใจหอบและมีเสียงดัง มีเสมหะติดคอ

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๑๕	คางทูม บักเบ็ด	สาเหตุ เกิดจากการติดเชื้อและร่างกายอยู่ในภาวะอ่อนแอ อาการ ผู้ป่วยจะมีลักษณะอาการขากรรไกรที่แก้มชิดกับหู ด้านล่างบวมแดง ปวดขัดๆ เล็กน้อย กินข้าวยาก ข้างในปากเป็นแผล ถ้าเป็นหนักอาจบวมจนแตก (ในรายที่แตกถ้ารักษาไม่ดีหรือรักษาไม่ถูกวิธีอาจทำให้เกิดเป็นมะเร็งได้)
๑๖	คุณไสย	สาเหตุ เกิดจากการทำคุณไสย อาการ ชีม วิตกกังวล ลืมว่าตนเองเป็นใคร นิสัยเปลี่ยนไปจากเดิม
๑๗	จอดกระดูก หรือกระดูกหัก	สาเหตุ ของอาการกระดูกหักนั้นเกิดจากอุบัติเหตุเป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นเกิดจากรถล้ม ตกต้นไม้ ควายชน เป็นต้น อาการ ของผู้ป่วยส่วนมากจะพบว่ามีอาการกระดูกส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายหักหรือแตก อาจมีหรือไม่มีแผลร่วมด้วย แล้วแต่กรณี
๑๘	เจ็บตา บำรุงดวงตา	สาเหตุ การใช้สายตามากเกินไป ขาดวิตามินช่วยให้มองเห็นได้ดี ติดเชื้อ ถูกไม้ขีด ฝุ่นเข้าตา อาการ ตามัวมองไม่เห็นชัด หรือมองไม่เห็นในที่แสงน้อย, มีเลือดคั่ง
๑๙	เจ็บท้อง เจ็บเสียบ พลันลม ลมพันไส้ เจ็บท้อง เจ็บเสียบ	สาเหตุ เกิดจากการทำงานหนักต่อกันเป็นเวลานาน พบมากในผู้ชาย หรือกินอาหารไม่เป็นเวลา หรือเกิดจากระบบภายในร่างกายไม่สมดุล อาการ เมื่อเป็นลมพันไส้จะรู้สึกเจ็บบิดที่ท้อง บริเวณสะดือ และอาจมีอาการมวนขึ้นด้านบน ในลำไส้จะมีลมมีแก๊สมากทำให้เรออยู่ตลอดเวลา หรือมีการผายลม และตัวของผู้ป่วยจะเหลือง

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๒๐	เจ็บ-ปวด จุกเสียด	สาเหตุ เกิดจากมีกรดในกระเพาะอาหาร เนื่องจากการกิน เผ็ด อาหารหมักดองหรือน้ำอัดลม อาการ จุกเสียดแน่นท้อง มีลมมวนอยู่ในท้อง ทำให้เจ็บท้อง และเจ็บบริเวณลิ้นปี่
๒๑	ดิซ่าน ตา เหลือง	สาเหตุ ดับทำงานไม่ปกติ อาจเกิดการติดเชื้อหรือทำงาน หนัก อาการ ตัวเหลือง ตาเหลือง ปัสสาวะเหลือง เหนื่อยง่าย ปากแห้ง เล็บเหลือง ทานอาหารไม่ได้ อ่อนเพลีย
๒๒	เด็กคางร้ว	สาเหตุ ขากรไกรไม่แข็งแรง กล้ามเนื้อในปากผิดปกติ อาการ เด็กมีน้ำลายไหลตลอดเวลา
๒๓	ตกเลือด	สาเหตุ มดลูกไม่ดี ยกของหนัก อาการ หลังคลอดบุตรเลือดไหลไม่หยุดหรือเกิดจากการแท้ง แล้วเลือดไหลไม่หยุด
๒๔	ตาแดง	สาเหตุ เกิดจากการโดนน้ำที่สกปรก หรือการเล่นน้ำ ฝุ่นเข้า ตา ติดเชื้อ อาการ เจ็บ คันบริเวณตาขาวมีสีแดง หลังจากที่ดินนอนใน ตอนเช้ามีขี้ตาร่วมด้วย
๒๕	ตุ่มเริ่ม	สาเหตุ เลือดไม่ปกติ ติดเชื้อ อาการ เริ่มแรกจะตึงแล้วเป็นตุ่มคล้ายมดกัด เมื่อแตกจะมี น้ำไหลออกมาและคัน
๒๖	ไต	สาเหตุ เกิดจากการกินอาหารรสเค็มจัด กินผงชูรส กินน้ำ ไม่สะอาด อาการ ปวดหลังปวดเอว ปัสสาวะขัด ปัสสาวะเป็นสีเหลือง ขุ่นและบ่อยครั้ง อ่อนเพลีย

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๒๗	ถ่ายพยาธิ	สาเหตุ เกิดจากการกินอาหารสุก ๆ ดิบ ๆ อาการ ผอมแห้ง พุงโร เวลานอนรู้สึกคันที่ก้นเหมือนมีอะไรมาคันที่รูก้นและจะง่วงนอนบ่อย
๒๘	ซาง	สาเหตุ เกิดจากการกินอาหารไม่เหมาะสมในเด็ก อาการ เวลานอนมีเหงื่อออกและเหม็นคาว ผอมแห้งไม่กินอาหาร พุงโร
๒๙	ท้องผูก	สาเหตุ การดื่มน้ำน้อย อาการ ไม่อุจจาระหลายวัน อุจจาระไม่ออก
๓๐	ท้องยี่ง (ท้องอืด ท้องเฟ้อ)	สาเหตุ อาหารไม่ย่อย การขับถ่ายไม่เป็นปกติ อาการ ท้องอืดหรือท้องเฟ้อ จะมีอาการแน่นท้อง ถ่ายยากหรือไม่ถ่าย มีความรู้สึกอึดอัด การรักษาจำเป็นต้องให้ยาระบาย
๓๑	ท้องร่วง	สาเหตุ การกินอาหารไม่สะอาด กินอาหารหมักดอง อาการ ถ่ายอุจจาระบ่อย ถ่ายเหลวเป็นน้ำ บางครั้งมีการปวดบิดร่วมด้วย
๓๒	ท้องลาย	สาเหตุ เกิดหลังจากคลอดลูก อาการ ท้องแตกลายงา
๓๓	ทำมะลา	อาการ มีการอักเสบของคอ มีอาการเจ็บคอ ปากแห้งคล้ายเป็นหวัด เวลากินข้าวหรือกลืนน้ำลายลำบาก รู้สึกเจ็บ หายใจลำบาก
๓๔	ทำมะลา ภาคเส้น	สาเหตุ ทำงานหนัก ยืน นั่งหรือเดินที่ผิดอิริยาบถ อาการ ร่างกายมีอาการปวดเมื่อยตามเส้นและส่วนต่างๆ ของร่างกาย

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๓๕	ธาตุพิการ	สาเหตุ การกินอาหารไม่เหมาะสม การเสียสมดุลของร่างกาย อาการ อ่อนเพลีย ไม่มีแรง
๓๖	ธาตุลุ่ม นกเขาไม่ขัน	สาเหตุ เกิดจากการทำงานหนักต่อกันเป็นเวลานาน อาการ คนที่ป่วยเป็นโรคธาตุลุ่มร่างกายไม่มีกำลัง เหนื่อยและเพลียง่าย ทำงานลำบาก เบื่ออาหารหรือกินอาหารไม่ได้ มือเหลือง ปลายนิ้วสังเกตดูว่าจะเห็นเลือดซ้ำๆ ลักษณะเลือดดูที่ปลายนิ้วมีสีดำ ตัวเหลือง อวัยวะเพศไม่แข็งตัว เมื่อเป็นธาตุลุ่มเป็นเวลานาน คือ ๔-๕ ปี อาจส่งผลให้คนป่วยนั้นตายได้
๓๗	น้ำกัดเท้า	สาเหตุ เกิดจากการเหยียบย่ำหรือแช่น้ำสกปรก อาการ มีผื่นหรือตุ่มและคันบริเวณง่ามนิ้วเท้า บางรายมีแผลเปื่อยร่วมด้วย
๓๘	นิ่วในกระเพาะปัสสาวะ	สาเหตุ เกิดจากการดื่มน้ำที่ไม่สะอาด มีดิน มีทราย ละลายปนหรือเกิดมาจากการดื่มน้ำที่มีตะกอนหินปูนมากทำให้เกิดการสะสมตัวของหินปูนหรือการกินข้าวที่แม่เคี้ยวให้ลูกกินไม่ละเอียดตั้งแต่ตอนเด็ก อาการ ถ้าเป็นนิ่วจะทำให้เจ็บแสบเวลาปัสสาวะ ถ้าไม่เกิดจากนิ่วเวลาปัสสาวะจะไม่รู้สึกแสบ อาจเกิดจากมีปัญหาด้านสมดุลของร่างกาย ปัสสาวะขุ่น หรือปัสสาวะเป็นเลือด นั้นสามารถเกิดได้ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย
๓๙	นิ่วในไต	สาเหตุ เกิดมาจากการดื่มน้ำที่มีตะกอนหินปูนมากทำให้เกิดการสะสมตัวของหินปูน อาการ ปวดหลังบริเวณไตเป็นเวลานาน ปัสสาวะเป็นสีเหลืองแดง

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๔๐	นิ่วในถุงน้ำดี	สาเหตุ ดื่มน้ำที่ไม่สะอาด มีดิน มีทราย ละลายปนอยู่ อาการ ก้อนนิ่วจะมีขนาดเล็ก จำนวนหลายก้อน (เป็นครว) ผู้ป่วยจะรู้สึกขัดเจ็บที่ท้องน้อย ถ้าเป็นนานอาจมีผลทำให้ถุงน้ำดีรั่วทำให้กลายเป็นโรคตับได้
๔๑	นิ่วในท่อปัสสาวะ	สาเหตุ ดื่มน้ำที่ไม่สะอาด มีดิน มีทราย ละลายปนอยู่ อาการ ผู้ป่วยจะปวดแสบเวลาปัสสาวะ และรู้สึกเหมือนปัสสาวะไม่สุด ปวดปัสสาวะบ่อยบางครั้งมีเลือดปนออกมาด้วย
๔๒	บวม	สาเหตุ การไหลเวียนของของเหลวในร่างกายผิดปกติ เลือดลมเสียสมดุล อาการ บวมตามลำตัวและใบหน้า
๔๓	บาด (แผลติดเชื้อ)	สาเหตุ ผิวหนังเปิดและมีการติดเชื้อ อาการ เป็นแผลที่เกิดจากการอักเสบ รักษาไม่หาย มีหนอง บางครั้งมีไข้ร่วมด้วย
๔๔	บาด (แผลเบาหวาน)	สาเหตุ ผู้ที่เป็นเบาหวานมักมีอาการคันตามผิวหนังทั่วไป เมื่อเกาทำให้เกิดแผลเน่าเปื่อย อาการ เป็นแผลเปื่อย เน่า บริเวณแผลมีสีแดง มีลักษณะลุกลามขยายออกไปเรื่อย ๆ
๔๕	บาดทะยัก	สาเหตุ เกิดจากถูกของมีคมหรือตาปูที่เป็นสนิมทำให้แผลติดเชื้อ อาการ ปวดและร้อนที่แผล บางรายรุนแรงถึงขั้นหมดสติ
๔๖	บิด	สาเหตุ การกินอาหารหมักดองหรือกินอาหารไม่สะอาด อาการ ปวดบิดท้อง ถ่ายอุจจาระเหลวเป็นมูก

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๔๗	เบาหวาน	สาเหตุ การกินอาหารไม่สมดุล ขาดการออกกำลังกาย อาการ เหนื่อยง่าย ปัสสาวะบ่อย เวลาหิวมาก ๆ ใจจะสั่น มือสั่น
๔๘	เบื่อเมา	สาเหตุ เกิดจากการกินอาหารมีพิษ เช่น เห็ดหรือพืชผักบางชนิด อาการ อาเจียน ปวดศีรษะ วิงเวียนหรืออาเจียนท้องร่วงด้วย
๔๙	เบื่อヤสั่ง	สาเหตุ เกิดจากถูกยาสั่งที่ผสมกับอาหารให้กิน ถ้าผสมกับอาหารชนิดใดแล้วผู้ที่ถูกยาสั่งกลับไปกินอาหารชนิดนั้นอีกผู้ป่วยจะเสียชีวิตทันที อาการ เป็นไข้ อาเจียนและเล็บมือเล็บเท้าช้ำ โดยไม่รู้สาเหตุ ถ้าแก้ไม่ทันผู้ป่วยจะเสียชีวิตได้
๕๐	ปวดเข่า	สาเหตุ เกิดจากการเดินหรือการใช้เข่ามากเกินไป ส่วนใหญ่เกิดในคนอ้วนและผู้สูงอายุ อาการ จะปวดบริเวณหัวเข่า เวลาเดินหรืออากาศเย็น
๕๑	ปวดเมื่อย	สาเหตุ เกิดจากการทำงานหนักเป็นเวลานานหรือเส้นเอ็นตึง อาการ จะปวดเมื่อยตามร่างกาย
๕๒	ปวดหัว	สาเหตุ เกิดจากพิษไข้หรือไม่มีไข้ก็ได้ อาการ ปวดหัวหรือบริเวณขมับ รู้สึกเหมือนหัวถูกบีบ
๕๓	ปวดหลัง ปวดเอว	สาเหตุ เกิดจากการทำงานหนัก ยกของหนัก อาการ จะปวดบริเวณหลังและเอว
๕๔	ปะดง	สาเหตุ ส่วนใหญ่เป็นกับคนที่มีอายุกลางคนขึ้นไป เมื่อเป็นแล้วมักกลับมาเป็นใหม่ เป็นโรคติดยา อาการ มี ๑๗ อาการ ส่วนใหญ่เกิดเนื่องจากภาวะสมดุลของเลือดผิดปกติ

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๕๕	ปะดงข้อ	อาการ อาการปวดขัด ร้อนที่ข้อเข่า ข้อแขน เป็นในช่วงหน้าหนาวมากที่สุด
๕๖	ปะดงคันคากหรือปะดงคัน	อาการ เป็นตุ่ม ทั้งตัวทั้งแขน ขา ลำตัว หน้า ร่างกายจะมีอาการบวมจากพิษปะดง พร้อมกับมีอาการไข้ตัวร้อน บางครั้งอาการคันวิ่งไปตามเส้น
๕๗	ปะดงไค้ หรือปะดงฟก	อาการ มีไข้ ลำตัวบวมพองเหมือนปลาปักเป้า แต่บางครั้งยุบลง หายใจผิดปกติ
๕๘	ปะดงชักแอนชักแงน	อาการ มีไข้ร่วมกับอาการชักแอนตัวไปด้านหลัง เมื่อไข้ลงจะหยุดชัก
๕๙	ปะดงถือหัว	อาการ เวลาจับไข้จะมีอาการปวดหัว มัวตา ที่หนักที่สุดคือการปวดหัว
๖๐	ปะดงไฟ	อาการ ผู้ป่วยจะร้อนไปทั้งตัวและเส้นเอ็นจะหดเกร็งปวดเข่า แขนขาเวลาพับงอ ถ้าเป็นนาน ๆ ผิวหนังจะเปื่อยปวดร้อนตามร่างกาย ความร้อนวิ่งไปตามเส้นเอ็น
๖๑	ปะดงมดรีน	อาการ เป็นตุ่มเล็กๆ คัน ถ้าเกาจะลามไปทั้งตัว ย้ายไปทุกที่ๆเกา หลังเกิดพุพองแข็งขึ้น บางคนเรียกว่าเป็นพยาธิตัวจิ๊ด
๖๒	ปะดงเมื่อย	อาการ มีอาการไข้แบบเมื่อยตามเนื้อตัว ยกมือ ยกขาไม่ขึ้นหรือขึ้นแต่มีอาการอ่อนเพลียมาก
๖๓	ปะดงร้อยแปด	อาการ ปวดขัด ร้อนตามตัว เหมือนจะเป็นไข้ ในช่วงเช้าเย็น
๖๔	ปะดงลม	อาการ มีไข้ มีอาการบวมตามลำตัว ตามแขน ตามขา ตามหูตามตา บางครั้งยุบลง บางครั้งบวมขึ้น
๖๕	ปะดงลอย	อาการ มีไข้ มีนึ่งตามข้อมือ ข้อเท้า แขนขา เดินไปมาไม่สะดวก

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๖๖	ปะดงลำไ้	อาการ มีไข้ แน่นหน้าอก กินอาหารไม่ได้หรือกินแล้วไม่ถ่าย หรือถ่ายออกมาน้อยมาก
๖๗	ปะดงเลือด	อาการ มีไข้พร้อมกับเป็นตุ่มหรือจุดเล็กๆ สีแดง ตามแขน ขา หูตา จมูก
๖๘	ปะดงวิน	อาการ มีไข้ร่วมกับอาการวิงเวียน สวิงสวอยไม่รู้สีกตัว ต้องบีบคั้นเส้นเอ็นจึงจะรู้สึกตัว
๖๙	ปะดงเส้น ปะดงเอ็น	อาการ มีไข้และเจ็บปวดตามส่วนต่างๆ ของร่างกายหรือเจ็บปวดวิ่งไปตามเส้นเอ็น
๗๐	ปะดงเหลือง	อาการ จะปวดเมื่อยตามร่างกาย ร่างกายไม่มีแรง ตัวเหลือง ตาเหลือง
๗๑	ปะดงเอ็น	อาการ จะเจ็บตามเส้นเอ็นต่างๆ ของร่างกาย
๗๒	ปากเปื่อย ปากที่ไก่ ปากกาง	สาเหตุ กินอาหารที่ติดเชื้อ พุติกรรมกรกินอาหาร อาการ ลักษณะอาการที่พบจะมีดังนี้ คือ ริมฝีปากเปื่อย แผลสีขาว ลิ้นมีสีขาว เป็นผื่นแดง ลิ้นแตกเป็นหลุมลึก บางคนเป็นนานๆ ยิ่งแตกลึก มีอาการเจ็บ ทำให้กินข้าวลำบาก ส่งผลให้น้ำหนักลด ภูมิคุ้มกันต่ำ และอาจจะมีการอักเสบลงไปในลำคอ ซึ่งอาจกลายเป็นมะเร็งได้ถ้าไม่รักษา หรือรักษาไม่ถูกวิธี
๗๓	ป้าง	สาเหตุ ติดเชื้อ อาการ ม้ามทำงานผิดปกติ กระจายอาหารด้านซ้าย พองขึ้น ทำให้เกิดอาการเจ็บปวดมาก
๗๔	เปื่อย พุพอง	สาเหตุ ระบบน้ำเหลืองในร่างกายไม่ดี อาการ เริ่มจากเป็นตุ่ม มีน้ำใสๆ คั้น เมื่อเกาจะเป็นแผล มีน้ำเหลืองไหลและอักเสบ

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๗๕	ผดแตก	สาเหตุ เกิดจากผิวหนังโดนแดดเป็นเวลานาน อาการ เป็นตุ่มขนาดเล็กๆ เมื่อเกาหรือขีด ตุ่มนั้นจะแตก มีน้ำเหลืองไหลออกมา ส่วนมากพบเป็นในเด็ก
๗๖	ผู่	สาเหตุ เป็นแผลที่เกิดจากการอักเสบอีกครั้งหลังจากที่แผลเดิมหายแล้ว สาเหตุของแผลเดิม เช่น น้ำคัน หอยคันหรือโดนหนามปัก เป็นต้น อาการ บริเวณที่เกิดผู่จะมีอาการบวมแดง มีหนอง รู้สึกเจ็บปวดร้อน ซึ่งระดับอาการปวดนั้นขึ้นอยู่กับขนาดของบาดแผล หมอยาพื้นบ้านมีคำกล่าวไว้ว่าผู้ใดเป็นผู่แล้วจะไม่ตกนรก เพราะเผชิญกับความเจ็บปวดยิ่งกว่าตกนรกมาแล้ว
๗๗	ฝี	สาเหตุ เกิดจากการถูกของทิ่มแทงแล้วมีการติดเชื้อตามมา ทำให้เกิดการอักเสบ อาการ มีลักษณะเป็นตุ่มคล้ายสิว แต่มีขนาดใหญ่กว่าจะปวดร้อน แล้วหลังจากนั้นจะเป็นหนอง เมื่อฝีแตกจะเจ็บปวดมาก ฝีมีหลายแบบขึ้นอยู่กับตำแหน่งที่เป็นฝีและรูปร่างที่ปรากฏ
๗๘	ฝีตาเขิง	อาการ เป็นฝีที่มีขนาดของหัวเล็ก เกิดเป็นกลุ่มสีแดงคล้ายสิว พบเกิดได้ทุกที่
๗๙	ฝีเต่าเลี่ยน	อาการ ฝีชนิดนี้จะพบอยู่ระหว่างช่องท้อง มีขนาดใหญ่บางที่ชาวบ้านเรียกว่าโรคตับ
๘๐	ฝีในท้อง ฟิลมในไส้	สาเหตุ อวัยวะภายในอักเสบเนื่องจากเป็นฝีหนองเพราะมีการติดเชื้อ อาการ จะเจ็บและปวดท้องเวลาสัมผัส อาเจียน ท้องแข็งเป็นดาน

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๘๑	ผีปลาค้อ/ ผีปลาค้อ	อาการ ผีหนังของผู้ป่วยนั้นมีลักษณะคล้ายเอาไม้มาสอดหรือดุนไว้ ถ้าเป็นตามแนวขวางของร่างกายสามารถรักษาให้หายง่าย แต่ถ้าเป็นตามแนวตั้งรักษาหายยากและอันตราย
๘๒	ผีปะอาว/ ผีปาอาว	อาการ เป็นผีตั้งแต่เอวขึ้นไปทางส่วนบนของร่างกาย มีขนาดใหญ่่มาก
๘๓	ผีแปวเย็น หรือ ผีหัวเอียน	อาการ เป็นผีที่เมื่อหายจากที่หนึ่งแล้วไปเป็นอีกที่หนึ่งหายยาก
๘๔	ผีฝักบัว	อาการ มีหัวผีปรากฏให้เห็นตามผีหนัง หัวผีอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เหมือนฝักบัว
๘๕	ผีหัวข่า	อาการ เป็นผีที่ฝังอยู่ในเนื้อ หัวผีคิดว่าลงด้านใน ไม่ปรากฏออกมาให้เห็น
๘๖	ผีห้าบ่าง	อาการ เป็นผีที่มีหัวสูง เป็นตุ่มแปดคล้ายห้าบ่าง (อันตรายกระรอกบิน) ชอบเกิดอยู่ที่รักแร้
๘๗	ผีเหล็กเปือก	อาการ เป็นผีที่ฝังลึกอยู่ในกล้ามเนื้อ ปรากฏให้เห็นเป็นรอยข้ำบางๆ เป็นมัน เหมือนมีน้ำเปือกๆ ที่ผีหนัง
๘๘	พาก	สาเหตุ เป็นโรคระบาด อาการ ท้องเดิน ที่เรียกว่าห่ากิน ทำให้ตายในระยะเวลารวดเร็ว ถ้าเป็นในสัตว์จะล้มตายเป็นเปือ
๘๙	ฟกไค่	สาเหตุ เกิดจากธาตุสี่พิการ บางครั้งเรียกฟก บางครั้งเรียกไค่ อาการ ฟกมีอาการบวมซ้ำเพราะถูกกระแทกอย่างแรง อาการ ไค่ เนื้ออูมูนูนขึ้นมากเพราะอักเสบหรือฟกซ้ำ

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๙๐	ฟกช้ำ	สาเหตุ ส่วนมากจะเกิดจากอุบัติเหตุ เช่น รถชน ตกต้นไม้ ตกบันได ควายชน เล่นกีฬา เป็นต้น อาการ ฟกช้ำนั้นจะมีอาการช้ำแดง โดยการหือเลือดทำให้ดูเป็นวงช้ำ บางครั้งมีอาการบวมร่วมด้วย คนป่วยถ้ามีอาการช้ำใน จะรู้สึกเจ็บปวด ถ้าเป็นบริเวณลำตัว บางคนจะแน่นหน้าอก ซึ่งอาการจะแล้วแต่ความรุนแรงของการเกิด
๙๑	ไฟไหม้ น้ำร้อนลวก	สาเหตุ ไฟไหม้ น้ำร้อนลวก อาการ ผู้ป่วยจะรู้สึกปวดแสบ ปวดร้อนหรือมีอาการพุพองของผิวหนัง บริเวณที่โดนไฟไหม้หรือน้ำร้อนลวก
๙๒	มดลูก	สาเหตุ เกิดจากมดลูกอักเสบหรือมีการติดเชื้อในมดลูก อาการ ปวดท้องน้อยลงไปถึงทวาร ปวดช่องท้อง มีหมาดขาว
๙๓	มะเอ็ง	สาเหตุ เกิดจากการกินอาหารและการใช้ชีวิตประจำวันไม่เหมาะสม อาการ มีหลายอาการร่วมกัน ถ้าเป็นมะเร็งที่อวัยวะส่วนไหน จะรู้สึกเจ็บและปวดที่ส่วนนั้น
๙๔	มะเอ็งเต้านม	อาการ มีก้อนเนื้อที่เต้านม เมื่อก้อนเนื้อโตขึ้นจะรู้สึกปวด
๙๕	มะเอ็งมดลูก	อาการ ปวดท้องน้อย ปวดช่องท้อง มีหมาดขาวหรือมีประจำเดือนไม่หยุด
๙๖	มะเอ็งเม็ดเลือด	อาการ เหนื่อย หอบ ตัวเหลืองซีด ไม่มีแรง
๙๗	มะเอ็งลำไส้	อาการ เจ็บจุกเสียด แน่นท้อง เจ็บบิด ถ่ายเหลวและมีเลือดปนออกมา อาเจียน
๙๘	มีลูกยาก	สาเหตุ ความผิดปกติของมดลูก ทำให้มีลูกยาก อาการ แต่งงานมานานแต่ไม่มีลูกหรือมีตำหนิในที่ลับ

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๙๙	มุตกิด	สาเหตุ มดลูกถูกกระแทกอย่างแรง หรือเกิดจากการบอบช้ำจากการร่วมเพศ เกิดร่วมกับอาการที่ไม่ปกติ เป็นสาเหตุให้เกิดการปวดประจำเดือน อาการ ปัสสาวะไม่ออก บางครั้งอุจจาระไม่ได้ มีน้ำเมือกสีขาวออกมาจากช่องคลอด แต่กลิ่นไม่เหม็น
๑๐๐	มุตฆาต	สาเหตุ เลือดลมไม่ปกติ อาการ จะเป็นตุ่มขนาดเล็กๆ ไม่มีหัว เมื่อเกาหรือขีด ตุ่มนั้นจะแตก มีน้ำเหลืองไหลออกมา
๑๐๑	ไม่มีนํ้านม บำรุงนํ้านม	สาเหตุ อยู่ไฟไม่ได้ ช่วยให้แม่นํ้านมมากหลังคลอด อาการ แม่ไม่มีนํ้านมให้ลูกกิน แต่ไม่ได้เกิดจากกินผิด
๑๐๒	เยี่ยวหยัด เหี่ยวหยัด	สาเหตุ อาจเกิดจากระบบภายในร่างกายไม่ปกติขาดสมดุลของร่างกาย อาการ รู้สึกรัด เจ็บ เวลาปัสสาวะ ปัสสาวะบ่อยแบบกะปริดกะปรอย ไม่สม่ำเสมอ แต่ไม่ใช่อาการของนิ่ว
๑๐๓	รินบ่เอื้อน	สาเหตุ มดลูกไม่ดี ยกของหนักเกินกำลัง ออกกำลังมากในช่วงมีระดู อาการ รินบ่เอื้อนนั้นจะมีอาการประจำเดือนซีมกะปริดกะปรอยออกอยู่เรื่อยๆ ไม่หยุด ร่างกายผอมโซ ผิวตัวมีสีเหลือง ไม่ค่อยมีเรี่ยวแรง เป็นมากอาจถึงตายได้
๑๐๔	โรค ตา หู	สาเหตุ อาจเนื่องจากได้รับการกระทบกระเทือนหรือติดเชื้อ อาการ ตา หู จมูก ทำงานผิดปกติ ตา ตามัว ตาแดง ตาส่อน (มีเม็ดอยู่ในตา) ตาฟาง ตาจัน (ตาเปื่อย) ตายักหรือตาสะเมน (ตากระตุก) หู แมงคาเข้าหู หูหนวก (หูเป็นน้ำหนวก)

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๑๐๕	ลมบ้าหมู	สาเหตุ ระบบประสาทไม่ดี อาการ ผู้ป่วยเมื่ออาการกำเริบจะเป็นลมชักกะตุก และหมดสติในที่สุด ถ้ารักษาไม่ทันผู้ป่วยจะกัดลิ้นตนเอง
๑๐๖	เรื้อยะ	สาเหตุ เลือดคั่งในร่างกายนี้อาจเสียสมดุล อาการ มีเลือดออกจากปาก หู จมูกและทวารหนัก
๑๐๗	เลือดเสีย บำรุงเลือด	สาเหตุ ได้รับอาหารที่ไม่สมดุล อาการ มีเลือดน้อย เหลือง ผอมแห้ง ผิวหนังช้ำซีด
๑๐๘	โรคไข้หูต ขี้ไม้ ขี้เอียน	สาเหตุ เกิดจากการติดเชื้อ อาการ เป็นแผลเรื้อรัง บางรายแผลเหวอะหวะ มีกลิ่นเหม็นชนิดที่เป็นหนองมักเกิดที่เท้า เวลาเดินไปมักมีเลือดออก ก่อให้เกิดความเจ็บปวดมาก
๑๐๙	โรคด้อย หรือดอย	สาเหตุ เกิดจากการติดเชื้อ อาการ เป็นโรคลำไส้ชนิดหนึ่ง กินอะไรลงไปถ่ายออกมาหมด
๑๑๐	โรคตับ	สาเหตุ การดื่มสุรา พยาธิ อาการ ท้องอืด อ่อนเพลีย ท้องผูกสลับกับท้องร่วงและจุกเสียด บวมตามขาและลำตัว ท้องโต กินอาหารไม่ได้ เล็บมือเล็บเท้าช้ำ

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๑๑๑	โรคบุรุษ หนองใน	สาเหตุ การติดเชื้อจากการร่วมเพศโดยติดเชื้อทางอวัยวะสืบพันธุ์ อาการ หนองในนั้นส่วนมากเกิดกับผู้ชาย เริ่มแรกจะรู้สึกเจ็บคัน บริเวณอวัยวะเพศ และเริ่มมีหนอง เวลาปัสสาวะจะมีหนองปนออกมากับน้ำปัสสาวะด้วย ถ้าเป็นหนัก อวัยวะเพศจะลักษณะคล้ายดอกกะหล่ำ และเป็นรูกว้างกว่าปกติจนถึงขนาดต้องใส่ผ้าอนามัยตลอด เพราะน้ำหนองไหลไม่หยุด น้ำหนองนี้เวลาไปถูบริเวณไหน บริเวณนั้นจะเป็นตุ่มคัน ขณะเป็นหนองในจะทำให้คนป่วยมีไข้ร่วมด้วย ผู้หญิงถ้าเป็นหนอง เมื่อตั้งครรภ์ ๑ เดือนหรือ ๒ เดือนจะทำให้แท้งลูกได้ แต่ถ้ากินยาในการรักษาก็สามารถหายได้
๑๑๒	โรคผิวหนัง ขี้หิด หิดก้ำ	สาเหตุ แพ้ในฤดูหนาว อาการ จะเป็นตุ่มเล็กๆ ใสๆ และคัน เมื่อเกาจะเปื่อย
๑๑๓	โรคผิวหนัง เช่น ขี้โม้ ขี้નાค	สาเหตุ เกิดจากการไม่รักษาความสะอาด ติดเชื้อราที่ผิวหนัง อาการ เป็นผื่นแดงที่ผิวหนังหรือมีอาการคันร่วมด้วย มีการลอกของผิวหนัง

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๑๑๔	โรคผิวหนัง รวงแก้ว ลงแก้ว ล่องแก้ว	สาเหตุ ติดเชื้อรา อาการ เริ่มแรกจากเป็นตุ่มขนาดเล็กสีแดงๆ เท้าตุ่มมดแดง กัด จากนั้นจะมีตุ่มเล็กๆ ขึ้นล้อมรอบเป็นวง มี อาการคันร่วมกับอาการเจ็บ เมื่อเป็นนานๆ จะเปื่อย เป็นแผล ลักษณะแผลขึ้นเป็นสีแดง น้ำเหลืองไหล ออกมาทำให้มีแผลแฉะและมีกลิ่นคาว (คาวน้อยกว่า กะโหลก) ถ้าอาการเบาที่เป็นแล้วสามารถเคลื่อนที่ไป ยังบริเวณอื่นได้นั้นเรียกว่า ล่องแก้วเดิน
๑๑๕	โรคผิวหนัง หมื่น	สาเหตุ ติดเชื้อ อาการ หมื่นจะเป็นตุ่มใส ขึ้นมัน ขนาดเท่าหัวนิ้วแม่มือ จะมี อาการคัน ตุ่มยิ่งเกา ยิ่งมีขนาดใหญ่ หมื่นมีหลาย ชนิด เช่น หมื่นเชือกควายยาว หมื่นข้าวสาร (มี ลักษณะเป็นเม็ด ถ้าเป็นมากหายใจขัด)
๑๑๖	ลงเลือด โล่งเลือด	สาเหตุ อยู่ในวัยหมดประจำเดือน อาการ ก่อนจะหมดประจำเดือนประมาณ ๑ ปี เมื่อเป็น ประจำเดือนจะมีเลือดออกมามากกว่าปกติ ขยับตัว ทุกครั้งเลือดจะออกมากทุกครั้ง
๑๑๗	ลมพิษ มุนม่าน	สาเหตุ แพ้อากาศหรือแพ้บางสิ่งบางอย่าง อาการ คันและเป็นผื่น รุกรามเมื่อเกา ส่วนใหญ่จะคันในช่วง อากาศเย็นหรือใกล้ฝนตก
๑๑๘	ลื้อมลูก บำรุงครรภ์	สาเหตุ ร่างกายไม่แข็งแรง อาการ เด็กไม่ค่อยดิ้น ต้องบำรุงครรภ์ให้ทั้งแม่และเด็ก แข็งแรง
๑๑๙	เลือดกำเดาไหล	สาเหตุ อากาศร้อน เส้นเลือดในจมูกเปราะ อาการ มีเลือดไหลออกมาที่จมูก ที่ไม่ได้เกิดจากอุบัติเหตุ

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๑๒๐	เลือดออกตามไรฟัน	สาเหตุ เส้นเลือดฝอยเปราะ กินอาหารไม่สมดุล อาการ มีเลือดออกตามไรฟันและจะออกมากขึ้นขณะแปรงฟัน ผอมแห้ง ตัวเหลือง
๑๒๑	วัด หรือ งูสวัด	สาเหตุ เกิดจากการติดเชื้อ อาการ เริ่มจากปรากฏเป็นตุ่มยาวลามพาดตามขวาง ส่วนมากจะพบเวียนรอบตามลำตัว เชื่อว่าถ้าเป็นงูสวัดแล้วมีตุ่มลามพาดข้ามกระดูกสันหลังส่วนมากผู้ป่วยจะเสียชีวิต
๑๒๒	สะดวงดั่งริดสีดวงจุมก	สาเหตุ - อาการ ของคนที่เป็นริดสีดวงจุมกนั้นจะมีอาการหายใจไม่สะดวก เจ็บ คัน คล้ายจะเป็นหวัด ในช่องจุมกเหมือนมีเสลดมาติดอยู่ที่จุมก หรือลำคอ
๑๒๓	สะดวงทวาร ริดสีดวงทวาร	สาเหตุ เลือดลมบริเวณทวารเดินไม่สะดวก อาการ จะปรากฏมีก้อนเนื้อยื่นออกมาบริเวณทวาร ชาวบ้านเรียกอาการดังกล่าวว่า “ดาออก” โดยก้อนหรือติ่งเนื้อนั้น จะยื่นยาวออกมาเรื่อย ๆ คล้ายกันของไก่พันธุ์ไข่ เวลานั่งหรือเดินลำบาก เพราะจะเจ็บตรงบริเวณที่เป็นริดสีดวงทวารมาก เวลาถ่ายอุจจาระจะมีอาการเจ็บปวดมาก ถ่ายไม่สะดวก ถ้าเป็นนาน ๆ บางทีอาจมีเลือดออกหลังถ่ายอุจจาระได้
๑๒๔	สะดวงลำไส้ ริดสีดวงลำไส้	สาเหตุ การทำงานของลำไส้ผิดปกติ อาการ คันทวาร ปวด เนื้อบริเวณทวารมีลักษณะนูนออกมาเห็นได้ชัด ขับถ่ายลำบาก มีเลือดออกเวลาขับถ่าย

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๑๒๕	สะเออะ	สาเหตุ การเคลื่อนไหวตัวของกระบังลมและการหายใจเข้าออกไม่สอดคล้องกัน ซึ่งมาจาก ๒ สาเหตุ สาเหตุที่ก่อให้เกิดการสะอึกแบบธรรมดาเกิดจากการตกใจหรือเสียจังหวะการหายใจ ส่วนอีกสาเหตุเกิดจากความร้อนภายในหรือลมภายในตีขึ้น อาการ ลมแน่นหน้าอก สะเออะ (สะอึก) ไม่หยุด
๑๒๖	สัตว์กัด ต่อย พิษงู	สาเหตุ สัตว์ขบ กัด เช่น งูกัด อาการ ผู้ป่วยที่โดนงูพิษกัดจะมีอาการเจ็บปวด บริเวณที่โดนกัดจะปรากฏรอยเขียวอยู่ ๒ รู เป็นสีแดงและมีเลือดไหลซึมออกมา
๑๒๗	สัตว์กัด ต่อย พิษแมลงกัด ต่อย	สาเหตุ แมงป่อง ขี้เข็บ (ตะขาบ) ปลาดุก ต่อย แตน กัดหรือ ต่อย อาการ ผู้ป่วยที่โดนแมลงหรือสัตว์ที่มีพิษกัดต่อยจะมีอาการเจ็บปวด บริเวณที่โดนกัดจะมีอาการบวมแดง
๑๒๘	สัตว์กัด ต่อย พิษสุนัขบ้า	สาเหตุ โคนสุนัขบ้ากัด อาการ ผู้ป่วยที่โดนสุนัขบ้ากัดจะมีอาการเจ็บปวด บริเวณที่โดนกัดจะปรากฏรอยเขียวหรือรอยถลอก
๑๒๙	สภาวะขาด	สาเหตุ เป็นไข้ชนิดหนึ่ง อาการ มีหลายอาการ ส่วนใหญ่มีอาการหนึ่ง ๆ ไม่รู้สึกตัว
๑๓๐	สภาวะขาดกุ่ม พัน	อาการ เป็นไข้ ไม่ยอมพูดจา ไม่ลืมตา หลับตาเหมือนคนนอนหลับตลอดเวลา
๑๓๑	สภาวะขาดจุม	อาการ มีไข้แล้วนอนนิ่ง ๆ ไม่รู้สึกตัว ไม่รับรู้ใด ๆ
๑๓๒	สภาวะขาดตัวผู้	อาการ ไข้ที่มีอาการปวดหัว เฉพาะข้างขวา
๑๓๓	สภาวะขาดตัวแม่	อาการ ไข้ที่มีอาการปวดหัว เฉพาะข้างซ้าย

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๑๓๔	สภาวะบาดเจ็บ	อาการ ไข้ที่มีอาการชัก ผุดลุกผุดนั่ง หัวเราะ วิ่งไปวิ่งมา
๑๓๕	สภาวะขาดไฟ	อาการ ไข้ที่มีอาการร้อนตามร่างกาย เหงื่อออก ชอบไปอาบน้ำ
๑๓๖	สภาวะขาดเลือด	อาการ ไข้ที่มีอาการปวดหัวหนัก ลุกไปมาไม่ได้ ไม่อยากข้าว อยากน้ำ หูตาลาย เห็นอะไรจําไม่ได้ ลักษณะเหมือนคนฝันแล้วตื่นขึ้นมา
๑๓๗	สภาวะขาดวิน	อาการ เป็นไข้แล้วมีอาการวิงเวียน ปวดหัว มัวตา นอนกะดิกไป กะดิกมา
๑๓๘	สภาวะขาดส่อง	อาการ เป็นไข้แล้วมีอาการตื่นตัว มองไป มองมา ใครพูดใครทำอะไรเอาแต่จ้องมอง
๑๓๙	เส้น เอ็น	สาเหตุ การทำงานหนัก การยืน นั่งหรือเดินที่ผิดอิริยาบถ อาการ ร่างกายมีอาการปวดเมื่อย ตามเส้นและส่วนต่างๆ ของร่างกาย
๑๔๐	เสียเพศ	สาเหตุ เกิดจากไฟไหม้ น้ำร้อนลวกหรืออื่นๆ ที่ทำให้เกิดอาการร้อนที่ผิวหนัง อาการ ผู้ป่วยจะมีอาการเจ็บร้อน ปวดแสบปวดร้อนที่ผิวหนัง บริเวณที่ถูกไฟหรือน้ำร้อนลวก โดยในบางรายอาจมีอาการผิวหนังพุพองร่วมด้วย
๑๔๑	หมักหม้น	สาเหตุ อั้นอุจจาระหรือขับถ่ายไม่เป็นเวลา อาการ ระบบขับถ่ายไม่ปกติ เมื่อถ่ายอุจจาระออกมาเป็นก้อนแข็งมาก ออกลำบาก อาจมีเลือดปนออกมาหรือถ่ายกระปริดกระปอย ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดสละดวงตาก (ริดสีดวงทวาร)

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๑๔๒	หมากโทก มี ๒ อาการ คือ แสบหมากโทก และหมากโทก แตก	สาเหตุ น้ำในกระเพาะไหลย้อนกลับหรือเรอพร้อมมีน้ำย้อนขึ้นมา มีลมตีขึ้นเบื่อบบน อาการ แสบหมากโทก มีอาการปวดแสบ ปวดร้อนบริเวณลำคอต่อกับลิ้นปี มีน้ำลายไหลออกจากปาก อาการ หมากโทกแตก มีอาการเจ็บปวดรุนแรงบริเวณหมากโทก (ระหว่างกระดูกลิ้นปีกับกระบังลม)
๑๔๓	หมากสุก (อีสุก อีใส)	สาเหตุ โรคติดต่อ อาการ ออกตุ่มใส ตามตัว คนโบราณเชื่อว่าทุกคนต้องเป็นหมากสุก จึงจะเป็นคนเต็มวัยที่แข็งแรง การออกหมากสุก ถือว่าเป็นการลอกคราบของคน
๑๔๔	หมาดขาว	สาเหตุ เกิดจากทำความสะอาดไม่เพียงพอ สามีเอาโรคมาติด ออกลูกแล้วทำความสะอาดไม่ดี มีดลูกหย่อน อาการ คล้ายประจำเดือนของผู้หญิง แต่เป็นสีขาวคล้ายกับน้ำมูกไหลย่อยออกมา มีกลิ่นเหม็นคาว บางรายพบว่าน้ำสีขาวนี้ไหลออกทุกวัน พอย่อยมาถูกตรงไหนจะเกิดตุ่มคันขึ้นที่นั่น บางคนที่เป็นมานาน หรืออาการหนักๆ ผ่าขึ้น (ผ่าถุง) จะเปื่อยชุ่มอยู่ตลอดเวลา ถ้ารักษาไม่ทันเวลาสามารถทำให้เสียชีวิตได้
๑๔๕	หูดับ เจ็บหู	สาเหตุ แมลงเข้าหูหรือการนอนท่าผิดปกติ (ทับหนุนานๆ) อาการ อาการจะเป็นอาการคล้ายหูอื้อ หูตึง จากที่เคยได้ยินปกติ อยู่ดีๆ ก็เกิดไม่ได้ยิน บางคนมีอาการอักเสบของหูร่วมด้วย
๑๔๖	เหน็บชาเส้นเอ็น	สาเหตุ เส้นเอ็นและปลายประสาทเสื่อม อาการ ชาตามปลายมือ ปลายเท้า

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๑๔๗	ไหล่หลุด	สาเหตุ เกิดจากอุบัติเหตุ หัวของหนัก การห้อยโหน อาการ จะปวดบริเวณหัวไหล่และยกแขนไม่ขึ้น
๑๔๘	อยู่กรรม หลังคลอด	เป็นการดูแลแม่และลูกหลังคลอด ทั้งในเรื่องของการปฏิบัติ ตัวตลอดจนเรื่องอาหารการกินของแม่และลูก ช่วยให้แม่และ ลูกมีสุขภาพที่ดีทั้งร่างกายและจิตใจ
๑๔๙	อัมพฤกษ์ อัมพาต หล่อย	สาเหตุ นั่งเป็นเวลานาน ขาดอาหารหรือพฤติกรรมการกิน อาหารไม่ถูกต้อง นอนมาก ไม่ออกกำลังกายหรือเกิด จากอุบัติเหตุ อาการ เกิดอาการมึนชาและปวด ตามบริเวณแขน ขา ปลาย นิ้วมือ นิ้วเท้าหรือลำตัว ในบางครั้งอาจทำให้เกิด อาการหน้ามืดได้ อาการจะเป็นช่วงๆ ถ้าเป็น นานๆ อาจส่งผลทำให้ อ่อนเพลีย เดินเหินไม่ถนัด แขนขาลีบ ไม่มีความรู้สึกในบริเวณที่เป็น เช่น ปลาย นิ้ว แขน ขา เรียกว่า “อัมพฤกษ์” ถ้าไม่ได้รับการ รักษาผู้ป่วยจะไม่สามารถเดินหรือช่วยตัวเองได้ แขนขาลีบ ไม่มีความรู้สึกอาจเป็นทั้งตัวหรือครึ่งท่อน หรือข้างใดข้างหนึ่งของร่างกาย เรียกว่า “อัมพาต”
๑๕๐	อายุวัฒนะ	สาเหตุ รับประทานอาหารไม่สมดุล ออกกำลังกายไม่ เพียงพอ อาการ ร่างกายไม่ค่อยแข็งแรง เหนื่อย เพลีย ต้องได้ยาที่ ช่วยให้อายุยืนเป็นการบำรุงร่างกาย

ตารางที่ ๒.๒ ชื่อโรคและลักษณะอาการของโรคที่ปรากฏในภาคอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรค/อาการ	ลักษณะของโรคหรืออาการ
๑๕๑	ไอ	การไอมีหลายแบบ ได้แก่ ไอแบบแห้ง ไอมีเสมหะ สาเหตุ ดากแดดหรืออากาศเปลี่ยน ทำให้ไม่สบายและเจ็บคอได้ อาหารเป็นพิษ ซึ่งอาจมันจัด หวานจัด เค็มจัด ทำให้เจ็บคอและไอ อาการ ไอนั้นมีหลายประเภท ทั้งไอปี ไอเดือน (จะเป็นเมื่ออากาศเปลี่ยน ในคนที่ร่างกายไม่แข็งแรง) เริ่มจากการปวด เจ็บคอและมีเสมหะในคอ ต่อมาจะเริ่มไอขัดหน้าอกและมีไข้ร่วมด้วย
๑๕๒	ฮาน	สาเหตุ เป็นไปตามวัย มักเกิดกับผู้สูงอายุ สาเหตุ ในผู้หญิงเกิดจากการยกของหนักเกินกำลัง อาการ ผอมแห้ง แรงน้อย กินยาก ถ่ายยาก โดยเฉพาะปัสสาวะ ปัสสาวะมีสีเหลือง ชุ่มชื้นและขัดลำกล้อง อาการ ในผู้หญิงปัสสาวะมีสีเหลือง ปวดตามตัว

บทที่ ๓

ผลและการวิเคราะห์ผลการศึกษา

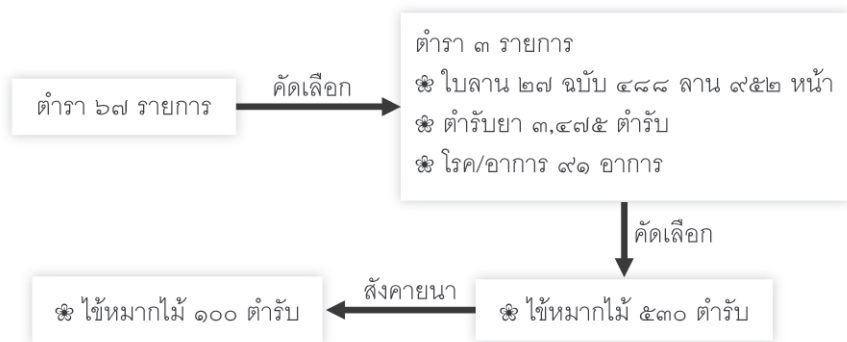

๓.๑ ข้อมูลที่ปรากฏในตำรายา

๓.๑.๑ ข้อมูลทั่วไป

จากการรวบรวม ตำรับ ตำรายาอีสาน ทั้งที่มีรากเดิมมาจากอักษรโบราณ หรือที่ได้มีการสัมผัสภาษาและเสวนากลุ่มผู้รู้ ที่ได้มีการพิมพ์ไว้เป็นลายลักษณ์อักษรและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องได้ทั้งสิ้น ๖๗ รายการ รายละเอียดดังตารางที่ ๒.๑ จากนั้นดำเนินการคัดเลือกเอกสารที่จะใช้ในการสังคายนาในครั้งนี้ได้ จำนวน ๓ รายการ คือ ตำราที่โครงการอนุรักษ์โบราณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เล่ม ๑ ๒ และ ๓ ซึ่งได้ทำการปริวรรตจากอักษรธรรมและอักษรตัวไทยน้อย มาเป็นภาษาไทยในปัจจุบัน ในลักษณะที่เป็นการถอดความในลักษณะคำต่อคำ ยังไม่มีการสังเคราะห์สิ่งที่ปรากฏในเอกสาร จากการศึกษาเอกสารทั้ง ๓ เล่ม พบว่ามีตำรายาทั้งสิ้น จำนวน ๒๗ ฉบับ มี ๔๘๘ ลาน จำนวน ๙๕๒ หน้า บันทึกตำรับยาทั้งสิ้น ๓,๔๗๕ ตำรับ ดังรายละเอียด ตามตารางที่ ๓.๑ จากนั้นดำเนินการคัดเลือกโรคเพื่อนำมาสังคายนาตำรับยา ในการศึกษาครั้งนี้ได้คัดเลือกไข้และไข้หมากไม้มาทำการสังคายนาตำรับยา ดังแผนภูมิในการทำงานตามภาพที่ ๓.๑

ภาพที่ ๓.๑ ขั้นตอนการดำเนินงานในการคัดเลือกตำรับเพื่อทำการส่งคายนา

ตารางที่ ๓.๑ จำนวนตำรับยาที่พบในตำราที่เก็บรักษาไว้ตามวัดต่างๆ ในจังหวัดมหาสารคาม

ลำดับ	สถานที่เก็บรักษาตำรา	จำนวนใบลาน	จำนวนหน้าที่บันทึก	จำนวนตำรับ	ภาษาที่ใช้ในการบันทึก	แหล่งที่มา
๑	วัดศรีเวียงชัย บ้านดอนเวียงจันทร์ ตำบลท่าขออนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม	๑๐	๒๐	๖๕	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๑ วิวัฒนาการ และคณะ ๒๕๔๔
๒	วัดบ้านดอนยม บ้านดอนยม ตำบลท่าขออนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม	๖๙	๑๓๘	๔๔๒	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๑ วิวัฒนาการ และคณะ ๒๕๔๔
๓	วัดบ้านโพธิ์ศรีบ้านลาด บ้านลาดพัฒนา ตำบลศรีสุข อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม	๔๑	๘๒	๑๘๐	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๑ วิวัฒนาการ และคณะ ๒๕๔๔

ตารางที่ ๓.๑ จำนวนตำรับยาที่พบในตำราที่เก็บรักษาไว้ตามวัดต่างๆ ในจังหวัด
มหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	สถานที่เก็บรักษาตำรา	จำนวนใบลาน	จำนวนหน้า ที่บันทึก	จำนวน ตำรับ	ภาษาที่ใช้ ในการบันทึก	แหล่งที่มา
๔	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๑	๑๔	๒๘	๑๔๕	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๒ วิณา และคณะ ๒๕๔๘
๕	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๒	๗	๑๔	๕๕	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๒ วิณา และคณะ ๒๕๔๘
๖	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๓	๒๕	๕๐	๒๖๓	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๒ วิณา และคณะ ๒๕๔๘
๗	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๔	๓	๖	๓๙	อักษร ตัวไทย น้อย	ตำรายา เล่ม ๒ วิณา และคณะ ๒๕๔๘
๘	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๕	๒๑	๔๒	๑๗๑	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๒ วิณา และคณะ ๒๕๔๘
๙	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๖	๒๓	๔๖	๑๓๒	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๒ วิณา และคณะ ๒๕๔๘

ตารางที่ ๓.๑ จำนวนตำรับยาที่พบในตำราที่เก็บรักษาไว้ตามวัดต่างๆ ในจังหวัด
มหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	สถานที่เก็บรักษาตำรา	จำนวน ใบลาน	จำนวน หน้าที่ บันทึก	จำนวน ตำรับ	ภาษาที่ ใช้ในการ บันทึก	แหล่งที่มา
๑๐	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๗	๓	๖	๒๑	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๒ วิชา และคณะ ๒๕๔๔
๑๑	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๘	๓๖	๕๕	๑๖๑	อักษร ตัวไทย น้อย	ตำรายา เล่ม ๒ วิชา และคณะ ๒๕๔๔
๑๒	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๙	๑๒	๒๔	๙๒	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๒ วิชา และคณะ ๒๕๔๔
๑๓	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๑๐	๑๒	๒๓	๕๒	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๒ วิชา และคณะ ๒๕๔๔
๑๔	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๑๑	๒๒	๔๓	๒๒๒	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๒ วิชา และคณะ ๒๕๔๔
๑๕	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๑๒	๕	๑๐	๓๙	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๒ วิชา และคณะ ๒๕๔๔

ตารางที่ ๓.๑ จำนวนตำรับยาที่พบในตำราที่เก็บรักษาไว้ตามวัดต่างๆ ในจังหวัดมหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	สถานที่เก็บรักษาตำรา	จำนวนใบลาน	จำนวนหน้า ที่บันทึก	จำนวน ตำรับ	ภาษาที่ใช้ ในการบันทึก	แหล่งที่มา
๑๖	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๑๓	๒๙	๕๗	๓๕๒	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๒ วิณา และคณะ ๒๕๔๘
๑๗	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๑๔	๔	๘	๕๘	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๒ วิณา และคณะ ๒๕๔๘
๑๘	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๑๕	๓๕	๖๙	๑๖๐	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๒ วิณา และคณะ ๒๕๔๘
๑๙	วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๑๖	๑๓	๒๕	๖๘	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๒ วิณา และคณะ ๒๕๔๘
๒๐	วัดมงคลเทพประสิทธิ์ บ้านโนนสัง ตำบลหนอง บอน อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๑	๑๓	๒๖	๑๖๘	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๓ วิณา และคณะ ๒๕๔๘

ตารางที่ ๓.๑ จำนวนตำรับยาที่พบในตำราที่เก็บรักษาไว้ตามวัดต่างๆ ในจังหวัด
มหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	สถานที่เก็บรักษาตำรา	จำนวนใบลาน	จำนวนหน้า ที่บันทึก	จำนวน ตำรับ	ภาษาที่ใช้ในการ บันทึก	แหล่งที่มา
๒๑	วัดมงคลเทพประสิทธิ์ บ้านโนนสัง ตำบลหนองบอน อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๒	๖	๑๒	๑๘๒	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๓ วิद्या และคณะ ๒๕๔๘
๒๒	วัดอัมพวันาราม บ้านหนองโก ตำบลแพง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๑	๕	๑๐	๒๘	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๓ วิद्या และคณะ ๒๕๔๘
๒๓	วัดอัมพวันาราม บ้านหนองโก ตำบลแพง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๒	๒๑	๔๑	๔๐	อักษร ตัวไทย น้อย	ตำรายา เล่ม ๓ วิद्या และคณะ ๒๕๔๘
๒๔	วัดทักษิณาราม บ้านนาเชือก ตำบลนาเชือก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม	๑๐	๒๐	๑๙	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๓ วิद्या และคณะ ๒๕๔๘

ตารางที่ ๓.๑ จำนวนตำรับยาที่พบในตำราที่เก็บรักษาไว้ตามวัดต่างๆ ในจังหวัด
มหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	สถานที่เก็บรักษาตำรา	จำนวนใบลาน	จำนวนหน้า ที่บันทึก	จำนวน ตำรับ	ภาษาที่ ใช้ในการ บันทึก	แหล่งที่มา
๒๕	วัดบูรพาสมพัฒนาราม บ้านหนองโน ตำบลปอพาน อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๑	๒๐	๓๙	๕๖	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๓ วิถีนา และคณะ ๒๕๔๔
๒๖	วัดบูรพาสมพัฒนาราม บ้านหนองโน ตำบลปอพาน อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๒	๑๙	๓๘	๒๐๔	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๓ วิถีนา และคณะ ๒๕๔๔
๒๗	วัดค้อธิหนองม่วง บ้านหนองม่วง ตำบลนาเชือก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม	๑๘	๒๕	๕๓	อักษร ตัวธรรม	ตำรายา เล่ม ๓ วิถีนา และคณะ ๒๕๔๔

แม้ว่าหลักการแพทย์พื้นบ้านอีสานไม่ได้อยู่บนฐานของการวินิจฉัยในเรื่องของธาตุทั้ง ๔ แต่หมอพื้นบ้านอีสานในอดีตส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการบวชเรียนมาก่อนหรือยังดำรงสถานภาพเป็นภิกษุ ดังนั้นจึงมีความรู้ที่ได้จากการศึกษาพระไตรปิฎกในหมวดธาตุคาคา ทำให้มีพื้นความรู้เช่นเดียวกับแพทย์แผนไทยว่า โรคต่าง ๆ เกิดจากความไม่สมดุลของธาตุในร่างกาย สุขภาพที่ดีเกิดจากความสมดุลของธาตุในร่างกายทั้งที่เป็นรูปธรรมและอรูปธรรม เมื่อไม่สมดุลกันจะส่งผลเสียต่อร่างกายทำให้เกิดโรคร้ายขึ้น ในส่วนของรูปธรรม ได้แก่ ธาตุทั้งสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ

๑. จำพวกที่เป็นของแข็งจัดเป็นธาตุดิน ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก เป็นต้น
๒. จำพวกที่อ่อนไหว ไหลไปมาจัดเป็นธาตุน้ำ
๓. จำพวกที่พัดปลิวไปมาจัดเป็นธาตุลม ได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องล่าง ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปพัดมา ลมหายใจ เหล่านี้เรียกว่าธาตุลม
๔. จำพวกที่ทำให้อบอุ่นจัดเป็นธาตุไฟ ได้แก่ ไฟที่ให้อบอุ่น ไฟที่ให้ทรมาน ไฟที่ทำให้กระวนกระวาย ไฟที่เผาผลาญอาหารให้อย่อยเหล่านี้นี้เรียก ธาตุไฟ รวมดินน้ำลมไฟ ทั้งสี่เป็นรูปธรรม มองเห็นด้วยตา

ส่วนอรูปธรรม คือสิ่งที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่าไม่ได้อีก ๔ อย่าง คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เมื่อรูปธรรมคือ ธาตุทั้งสี่และอรูปธรรมคือ เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณมารวมกันเข้า จึงสมมุติให้เป็นคน ในระบบการดูแลสุขภาพแบบตะวันออก จึงมีการวินิจฉัยสุขภาพทั้งในส่วนของรูปธรรมและอรูปธรรมไปพร้อม ๆ กัน ถ้าส่วนใดส่วนหนึ่งผิดปกติไปย่อมหมายความว่าร่างกายไม่ปกติด้วย ดังนั้นการรักษาก็ต้องประกอบด้วยวิธีการ ๒ ส่วน คือการรักษาทางจิต ได้แก่พิธีกรรมต่างๆ และการรักษาทางกาย

จากการรวบรวมและการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่าโรคที่ปรากฏในตำรายาทั้ง ๒๗ ฉบับ มีการจัดจำแนกโรคไว้ ๙๑ อาการ/โรค เป็นอาการ/โรคที่ไม่สามารถวิเคราะห์อาการหรือการรักษาได้จำนวน ๕ อาการ ได้แก่ หมันเป็นสาย เขาปล่น จุ่มปาน ปาน ปายา จากตารางที่ ๓.๒ โรคที่มีตำรับยาเพื่อใช้ในการรักษามาก

ที่สุดคือ ไข้หามกไม้ มีถึง ๕๓๐ ตำรับ โรคที่มีตำรับในการรักษามากเกินกว่า ๑๐๐ ตำรับมีจำนวน ๖ โรค ตามลำดับ คือ ไข้หามกไม้ โรคลมต่างๆ ไข้ต่างๆ (ที่ไม่ใช่ไข้หามกไม้) ฝี ชะดวงและพิษ จากข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ไข้หามกไม้เป็นโรคที่มีความซับซ้อนสูง มีการแสดงออกของโรคมามากถึง ๕๕ รูปแบบ จากการจัดประชุมผู้รู้และหมอยามีความเห็นเป็นเอกฉันท์ว่าไข้หามกไม้เป็นโรคที่ต้องรักษาด้วยกระบวนการของหมอพื้นบ้านเท่านั้น ถ้าผู้ป่วยไปรับการรักษาจากระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน เมื่อได้รับน้ำเกลืออาจมีปัญหาดึงชีวิตได้ ดังนั้นในการส่งคายนาดำรับยาในครั้งนี้จึงได้เลือกเอาไข้หามกไม้มาดำเนินการส่งคายนาก่อนโรคอื่นๆ

ตารางที่ ๓.๒ โรคและจำนวนตำรับที่ปรากฏในตำรายา ๒๗ ฉบับที่สำรวจพบใน
จังหวัดมหาสารคาม

ลำดับ	ชื่อโรคที่ปรากฏในตำรายา	ชื่อโรค ในภาคอีสาน	จำนวน ตำรับ
๑	ไข้หามกไม้	ไข้หามกไม้	๕๓๐
๒	ลม: พลันคนลม ลมอัมพาต ท้องไคว่ เจ็บเสียบหมูนท้อง แผลลม ปวดท้องยิ่ง น้ำใจใคร่ ลมเสียบลมก้อน พวนท้อง เจ็บเสียบ ลมขึ้น ลมคัดดอก หายใจขัด หนอย เจ็บท้องบิด ปวดกะแทะ บ้านท้อง ชะกุนลมในท้อง กะดัก	เสียบท้อง เสียบลม	๒๓๑
๓	ไข้: ไข้ฮ้อน พวนโน ไข้คัดดอก ไข่ออกตุ่ม ไข้ฮ้อนหน้าหนอย ไข้บ่หลับถือคิงตัดใจ ไข้ตื่นมือบ่ชอด หวาดไฟ ไข้ทุกเทื่อ ไข้หยุดใจ ไข้ป่า ไข้เป็นบ้า ไข้หนาวนอก หนาวโน ไข้เหื่อเฮียนบ่ออก เด็กน้อยไข้ ตื่นกำมือกำ ไข้หลังแข็งคอแข็ง ไข้ชำเฮื้อ ไข้กิบ ไข้กาน	ไข้ต่างๆ ไข้กาน = มีไข้ตัวร้อนจัด แต่เท้าและมือเย็น	๒๑๗

ตารางที่ ๓.๒ โรคและจำนวนตำรับที่ปรากฏในตำรายา ๒๗ ฉบับที่สำรวจพบใน
จังหวัดมหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรคที่ปรากฏในตำรายา	ชื่อโรค ในภาคอีสาน	จำนวน ตำรับ
๔	ฝี: ฝีหัวขั่ว ฝีคันทะมาลา ฝีหัวเอียน ฝีปะอาก ฝีปลาค้อ เหล็กเปียก	ฝี: ฝีหัวขั่ว ฝีคันทะมาลา ฝีหัวเอียน ฝีปะอาก ฝีปลาค้อ เหล็กเปียก	๑๗๘
๕	ชะดวง: กั่วท้องเลือดออกทางทวาร ซึ่งเป็นเลือด ชะดวงดัง ชะดวงหิน ชะดวงในลิ้น ชะดวงลิ้นไก่ ชะดวงเลือด ชะดวงพอก ชะดวงแฉ่ว ชะดวงท้อง ชะดวงเอียน ชะดวงหู ชะดวงห้า ชะดวงเย็น ชะดวงตาก (ตากออก)	ชะดวง	๑๐๖
๖	ถูกพิษ: ง้วนสาน เปื่อเห็ด เปื่อหมาก เจือบ้า เปื่อหมากตอด ทั้งพิษ พิษทางนอก ฮากคื่นพิษ พิษขึ้นหัว พิษขึ้นถือหัว	เปื่อ	๑๐๔
๗	หนีว	หนีว	๙๖
๘	สัตว์ขบต๋อย	สัตว์ขบ ตอด เข้าหู	๘๔
๙	ท้องเสีย: ลงท้อง ฮากลงท้อง ไ้ก่กันไ้ก่ ปาก ปวดท้องบิดเป็นคู้ขึ้นยา เป็นท้องขี้ ฮาก ลงมูกเลือด ล่วงท้อง ชุท้องเป็น เลือด ท้องเป็นเลือดเป็นหนอง ล่วง	ชู ลงท้อง	๘๑
๑๐	ตุ่ม: ออกละนาดหลวง แปก	ออกตุ่ม	๘๐
๑๑	คะยื่อ	คะยื่อ	๗๔
๑๒	ตา: ชะดวงตา ตาแดง ตายัก ตาส่อน เจ็บตา ตาเปียกตาบอด กัดตา น้ำตา ออกจัน ตาฟาง	เจ็บตา	๖๘

ตารางที่ ๓.๒ โรคและจำนวนตำรับที่ปรากฏในตำรายา ๒๗ ฉบับที่สำรวจพบใน
จังหวัดมหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรคที่ปรากฏในตำรายา	ชื่อโรค ในภาคอีสาน	จำนวน ตำรับ
๑๓	ลูก: ล้อมลูก ออกลูกง่าย ปมีลูก อยู่กรรม นมบ่มี ลูกตายในท้อง ลูกบ่ตก สะเดาะ แฮ แห่บ่ตก ฮกบ่ออก ประสูติลูก ผู้หญิง สูบลูกลงเลือด ผู้หญิงท้องตกเลือด	แม่มาน	๖๖
๑๔	บาด: บาดเอื้อ	บาด	๖๕
๑๕	เมื่อย ปวดตืน ยืนทน	หล่อย	๖๕
๑๖	เอื้อน ทูด ชีทูด ไม้ (ไม้เป็นโรคผิวหนัง ชนิดหนึ่ง = คุดทะราดบางที่เรียก ชีไม้ ชีหน่อไม้ หน่อไม้)	ไม้	๖๔
๑๗	ท่ามะลา	ท่ามะลา	๖๓
๑๘	ปวดหัว	ปวดหัวดิบ	๖๒
๑๙	มะเอ็ง	มะเอ็ง	๕๘
๒๐	ฮาก	ฮาก	๕๕
๒๑	คางเข้กับ: กีบ	กีบ	๔๙
๒๒	สารบาต	สาระบาต	๔๗
๒๓	ชะเออะ	สะเออะ	๔๖
๒๔	หมักหม่น	หมักหม่น	๔๒
๒๕	เสลด	เสด	๔๐
๒๖	กินข้าวแซบ	กินข้าวแซบ	๔๐
๒๗	หมากสุก	หมากสุก	๓๙
๒๘	เอ็น	เอ็น	๓๗

ตารางที่ ๓.๒ โรคและจำนวนตำรับที่ปรากฏในตำรายา ๒๗ ฉบับที่สำรวจพบใน
จังหวัดมหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรคที่ปรากฏในตำรายา	ชื่อโรค ในภาคอีสาน	จำนวน ตำรับ
๒๙	กาง	กาง	๓๖
๓๐	ไธ	ไธ	๓๕
๓๑	หมากโหก	หมากโหก	๓๔
๓๒	กะบูน	กะบูน	๓๓
๓๓	ขี้บ่อก: อางมบ่อก	ขี้บ่อก: อางมบ่อก	๓๓
๓๔	คุณไสย: ครูขึ้นครูหนั่ง จัวธนู	ถึกของ	๓๒
๓๕	ฟก	ฟก	๓๑
๓๖	แซ้ว: เลือดแซ้วออก	เลือดแซ้วออก	๓๑
๓๗	ลงเลือด	ลงเลือด	๒๙
๓๘	ผีเข้า	ผีเข้า	๒๖
๓๙	เลือดขึ้น เลือดตก	เลือดขึ้น เลือดตก	๒๕
๔๐	กินผิด	กินผิด	๒๔
๔๑	ไค้	ไค้	๒๔
๔๒	มุดตะกิด มุดะกิด	หมาดขาว	๒๔
๔๓	ผ่า	ผ่า	๒๓
๔๔	ฮาน	ฮาน	๒๓
๔๕	ล่องแก้ว	ล่องแก้ว	๒๒
๔๖	โรคเกี่ยวกับเลือด: ลาโสกลาเลือด	โรคเกี่ยวกับเลือด: ลาโสกลาเลือด	๒๒

ตารางที่ ๓.๒ โรคและจำนวนตำรับที่ปรากฏในตำรายา ๒๗ ฉบับที่สำรวจพบใน
จังหวัดมหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรคที่ปรากฏในตำรายา	ชื่อโรค ในภาคอีสาน	จำนวน ตำรับ
๔๗	ชะหมองแห้ง คะหมองค้อ (โรคมองคร้อ = หลอดลมอักเสบ ส่วนที่โป่งพองมี เสมหะบรรจุอยู่เต็ม)	-	๒๐
๔๘	ครอบจักรวาล	-	๒๐
๔๙	ห่า: ห่าไค่	ห่าไค่	๒๐
๕๐	หวัด	วัด	๑๖
๕๑	ป้าง	ป้าง	๑๕
๕๒	แสบ	แสบ	๑๕
๕๓	พาก (โรคระบาดที่เกิดในสัตว์เลี้ยง)	พาก	๑๔
๕๔	มาน (โรคที่ทำให้ท้องโตมีหลายชนิด ได้แก่ มานน้ำ มานหิน มานเลือด)	มาน	๑๓
๕๕	ดอย	-	๑๒
๕๖	ฝี่ (ฝี่ในท้อง)	ฝี่	๑๒
๕๗	เสียงดี คอแห้ง	-	๑๑
๕๘	โรคเกี่ยวกับหู	-	๑๐
๕๙	ฮ้อนโน	-	๘
๖๐	กาก (กลาก) มี ๒ ชนิด คือกากเหื่อน และกากข้าว	กาก	๗
๖๑	บ้า	ป่วง	๗
๖๒	ประจำเดือน	ระดู	๗
๖๓	ขี้เต่าเหม็น	-	๖

ตารางที่ ๓.๒ โรคและจำนวนตำรับที่ปรากฏในตำรายา ๒๗ ฉบับที่สำรวจพบใน
จังหวัดมหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรคที่ปรากฏในตำรายา	ชื่อโรค ในภาคอีสาน	จำนวน ตำรับ
๖๔	คอไค้ คอหมากเบี้ยว คางไค้พอง	คอไค้	๖
๖๕	ซาง	ซาง	๖
๖๖	ตับ	ตับ	๖
๖๗	ประดง	ปะดง	๖
๖๘	พยาธิ: คะตึกในท้อง	ขี้กะตึก	๕
๖๙	ดูก: หัก	จอดดูก	๕
๗๐	เยี่ยวหยัด	เยี่ยวหยัด	๕
๗๑	โรคบุรุษ: อูปทม	โรคบุรุษ: อูปทม	๔
๗๒	น้ำลายหลาย	น้ำลายหลาย	๓
๗๓	เบาหวาน	เบาหวาน	๓
๗๔	เลี่ยนหนามปึกคา	เลี่ยนหนามปึกคา	๓
๗๕	ช้างม้าวัวควายไม่กินหญ้า	ช้างม้าวัวควายไม่กินหญ้า	๒
๗๖	อายุวัฒนะ	-	๒
๗๗	กำเล็ด	กำเล็ด	๑
๗๘	เขาปล้น	-	๑
๗๙	จุ่มปาน	-	๑
๘๐	นมยาน	-	๑
๘๑	นอนป่หลับ	-	๑
๘๒	ปวดตืน	-	๑
๘๓	ผมหงอก	-	๑

ตารางที่ ๓.๒ โรคและจำนวนตำรับที่ปรากฏในตำรายา ๒๗ ฉบับที่สำรวจพบใน
จังหวัดมหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อโรคที่ปรากฏในตำรายา	ชื่อโรค ในภาคอีสาน	จำนวน ตำรับ
๘๔	พยาธิ ๔ จำพวก (ยานัด)	-	๑
๘๕	ยาถามพยาธิ	ยาถามพยาธิ	๑
๘๖	ยาแม่ให้	-	๑
๘๗	มุนมาน	มุนมาน	๑
๘๘	หมั่นเป็นสาย	มะเอ็งพวง	๑
๘๙	หัวล้าน	-	๑
๙๐	หิด	หิด	๑

๓.๑.๒ สารที่ปรากฏในตำรายา

การบันทึกในตำรายาทั้ง ๒๗ ฉบับ แม้ว่าจะมีรูปแบบที่ไม่แน่นอน แต่สามารถสรุปได้ว่าสารที่ปรากฏในตำรายาประกอบด้วยส่วนต่างๆ ๘ ส่วน ดังนี้

- ๑) วันและเวลาที่ใช้ในการเก็บสมุนไพร ซึ่งปรากฏในใบลาน ๓ ฉบับ ที่มีเนื้อหาไม่ตรงกัน ดังตารางที่ ๓.๓ เช่น ตำราจากวัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ กล่าวไว้ว่าไม่ให้เก็บยาที่ต้องใช้ส่วนหัวและรากในวันอาทิตย์ ในขณะที่ตำรายาวัดมงคลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑ กล่าวว่าให้เก็บยาที่เป็นหัวและรากในวันอาทิตย์ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการบันทึกส่วนใหญ่นักติดตามสำเนียงพูดแบบอีสาน เมื่อใส่คำสะกดทำให้คำว่า “ยา” กลายเป็น “อย่า”

- ๒) ตำรับยา จากการศึกษาดำรายาทั้ง ๒๗ ฉบับพบว่าเหตุผลของการบันทึกตำรายาคือการบันทึกความรู้ที่ได้มาจากแหล่งอื่นเป็นหลัก หลักฐานที่ปรากฏให้เห็นคือมีตำรับยาที่ซ้ำกันบ้างแต่มีรายละเอียดของการจัดบันทึกที่แตกต่างกัน แสดงให้เห็นว่าการจัดบันทึกใน

ตารางที่ ๓.๓ การบันทึกวันเก็บยาที่ปรากฏในตำรายา ๓ ฉบับ

ลำดับ	แหล่งของตำรา	เนื้อหา
๑	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑	วัน ๑ ออย่าเอาหัวแลฮากฯ วัน ๒ ออย่าเอาลำแลเปลือกฯ วัน ๓ ออย่าให้เอาใบแลยอดฯ วัน ๔ ออย่าเอาตาแลฮากฯ วัน ๕ ออย่าเอาดอกฯ วัน ๖ ออย่าเอาลำฯ วัน ๗ ออย่าเอาลูก ท่อนี้แลฯ
๒	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๔	วัน ๑ มือเข้าอยู่ฮาก เทียงอยู่แก่น เย็นอยู่เปลือกฯ วัน ๒ มือเข้าอยู่แก่น เทียงอยู่เปลือก เย็นอยู่ใบฯ วัน ๓ มือเข้าอยู่ใบ เทียงอยู่แก่น เย็นอยู่ฮากฯ วัน ๔ มือเข้าอยู่เปลือก เทียงอยู่แก่น เย็นอยู่ฮากฯ วัน ๕ มือเข้าอยู่แก่น เทียงอยู่ใบ เย็นอยู่เปลือกฯ วัน ๖ มือเข้าอยู่ง่า เทียงอยู่เปลือก เย็นอยู่แก่นฯ วัน ๗ มือเข้าอยู่ฮาก เทียงอยู่ใบ เย็นอยู่แก่นฯ
๓	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๖	วัน ๑ เมื่อเข้าพิษยาอยู่ต้น สวยพิษยาอยู่ใบ เทียงอยู่เปลือกฯ วัน ๒ เมื่อเข้าพิษยาอยู่ฮาก สวยอยู่แก่น ยามเย็นอยู่ใบกับ เปลือกฯ วัน ๓ เมื่อเข้าพิษยาอยู่เปลือก เทียงอยู่เปลือกฮากกับลำ ยามเย็นอยู่ฮากฯ วัน ๔ เมื่อเข้าพิษยาอยู่ฮาก สวยอยู่ใบ เทียงอยู่เปลือกอยู่ แก่นแลฯ วัน ๕ เมื่อเข้าพิษยาอยู่แก่น สวยอยู่ใบ เทียงอยู่ฮาก ยามเย็นอยู่ใบอยู่เปลือกแลฯ วัน ๖ เมื่อเข้าพิษยาอยู่ใบ สวยอยู่ฮาก เทียงอยู่เปลือก ยามเย็นอยู่ลำแลฯ วัน ๗ เมื่อเข้าพิษยาอยู่ฮาก สวยอยู่ลำ เทียงอยู่เปลือกอยู่ใบ แลฯ

ตำรายาต่าง ๆ ไม่ได้มีลักษณะที่คัดลอกกันรุ่นต่อรุ่น การบันทึกตำรับยาไม่มีการเรียบเรียงให้เป็นระบบ เมื่อได้ตำรับยาที่คิดว่าดีสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ในอนาคตจึงทำการบันทึกไว้หรือตำรับยาที่ใช้รักษาโรคที่มีความซับซ้อน เช่น ไข้หามกไม่

- ๓) ชื่อโรคและอาการของโรค ตำรายาทั้ง ๒๗ ฉบับ เมื่อวิเคราะห์จากตัวบันทึกพบว่าส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้ที่ได้มาจากภาคเหนือ ซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าหมอฟันบ้านได้มีการเดินทางไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรมกันมาเป็นเวลานานแล้ว ชื่อโรคยังคงใช้ชื่อเดิมแต่มาสะกดให้ออกเสียงเป็นสำเนียงอีสาน ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับสำเนียงพูดของทางภาคเหนือ เช่น โรคมอญคร่อ ในตำราทุกฉบับที่มีการบันทึกตำรับยาที่ใช้ในการรักษาโรคนี้ใช้คำว่า “คะหมองแห้ง” “คะหมองค่อ” หรือ “สะหมองแห้ง” ถ้าไม่ได้ศึกษารากศัพท์ให้ละเอียดอาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดคิดว่าเป็นโรคที่เกี่ยวข้องกับการเสื่อมของสมองแต่แท้จริงแล้วเป็นโรคหลอดเลือดอักเสบโป่งพองบริเวณที่โป่งพองมีเสมหะบรรจุอยู่ หรือการเรียกชื่ออาการที่รักไม่ออกว่า “ฮกบ่ตก” “รอกบ่ตก” ซึ่งในภาษาอีสานเรียกว่า “แห่บ่ตก” หรือ “เจ็บหัวตึงจักแตก” ในภาษาอีสานเรียกว่า “ปวดหัวดิบ” หรือการใช้คำว่ากินข้าวบ่ล่ำ กินน้ำบ่ล่ำ ทำให้ทราบว่ตำรับนั้นไม่ได้เป็นตำรับที่เกิดในภาคอีสาน เป็นต้น

- ๔) วิธีการปรุงยาและการใช้ยา ส่วนใหญ่มีการบันทึกที่บอกองค์ประกอบของสมุนไพรก่อน จากนั้นจึงบรรยายวิธีการปรุงและการใช้ยา รวมทั้งข้อปฏิบัติต่าง ๆ (ถ้ามี)

(๑) จากตำรายาทั้ง ๒๗ ฉบับ ได้กล่าวถึงวิธีการปรุงยาไว้ ๒๕ แบบ ดังตารางที่ ๓.๔

(๒) การใช้ยา ในตำรายาทั้ง ๒๗ ฉบับ บันทึกวิธีการใช้ยาไว้ ๑๔ วิธี ดังรายละเอียดในตาราง ๓.๕

(๓) โรคบางโรคมีอาการต่าง ๆ เกิดขึ้นเป็นขั้นเป็นตอน การบันทึกตำรับยาจะทำการไล่เป็นขั้นตอนเช่นเดียวกันแต่ส่วนใหญ่ไม่มีการ

กำกับชื่อโรคไว้ ถ้าผู้ที่มาศึกษาต่อมีพื้นฐานความรู้ไม่เพียงพออาจเกิด
ความสับสนได้ เช่น ตำรายาของวัดบูรพาสนพัฒนาราม ฉบับที่ ๑
ตำรับ ๒ ๓ ๔ ๕ มีการบันทึกเริ่มจากเจ็บหัวใจ เมา ฮาก เมามาก
ดังกล่องข้อความที่ ๑

กล่องข้อความที่ ๑

ตำรายาวัดบูรพาสนพัฒนาราม ตำบลปอพาน อำเภอนาเชือก
จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๑ แสดงลำดับของการบันทึกตำรับยารักษาโรค
โดยไล่ตามอาการที่เกิด

เจ็บหัวใจ (ชื่อโรค)

**ถ้าเจ็บหัวใจให้เอา ฮากหมากแคว้ง หมากเขือ นมราชสีห์
จันทร์แดง จันทน์ขาว**

ทามันเมา (ชื่ออาการที่ตามมา)

เอา หมอน้อย ย่านางทา

มันฮาก (ชื่ออาการที่ตามมา)

เอาใบหมากน้ำ ตาอ้อยดำ ๗ ตาแซ้ให้ทา

มันเมามาก (ชื่ออาการที่ตามมา)

**เอาไหมบัก ขี้สีก ฮากโพธิ ฮากแก มันตอมคู่ เขาหมาทา
มัน.....มาฝนน้ำเหล้าเป็นน้ำจ้ำที่ มันคันแล**

การขยายความ

อาการเจ็บที่หัวใจให้กินยาตำรับที่ประกอบด้วยให้ใช้รากมะแว้ง
รากมะเขือ นมราชสีห์ จันทรแดง จันทน์ขาว แต่ถ้ามีอาการวิงเวียนเหมือน
เมาให้ทาด้วยยาตำรับนี้ ให้เอากรุงบาดาล ย่านาง ทา และถ้ามีอาการวิง
เวียนพร้อมการอาเจียนให้กินยาตำรับ ใบหมากน้ำ ตาอ้อยดำ ๗ ตาแซ้ให้ทา
และถ้ามีอาการเมามากให้เอาผักไหม รากโพธิและรากสะแกนาฝนเข้าด้วย
กันพร้อมกับน้ำขี้สีกและเหล้าแล้วนำไปทาบริเวณที่คัน

ตารางที่ ๓.๔ วิธีการปรุงยา ๒๕ แบบ ที่ปรากฏในตำรายาที่รวบรวมได้จาก
วัดต่าง ๆ ในจังหวัดมหาสารคาม

ลำดับ	วิธีการปรุงยา	รายละเอียด
๑	ห่อแล้วปิ้ง	นำสมุนไพรตามตำรับมาผสมให้เข้ากันดีแล้วนำไปห่อด้วยใบตองแล้วนำไปปิ้งให้แห้ง (เกรียม)
๒	ข้าว	หั่นสมุนไพรให้เป็นชิ้นเล็ก นำข้าวให้แห้งจนเกือบไหม้
๓	เขี้ยว	นำสมุนไพรตามตำรับมาเขี้ยวให้แหลก
๔	คั้นหรือปั่น	ให้เอาสมุนไพรตามตำรับมาคั้นหรือบีบเอาน้ำกินหรือทา
๕	เคี้ยว	นำสมุนไพรตามตำรับมาเคี้ยวกับน้ำ ๓ ส่วน เอา ๑ ส่วน หรือ ๒ ส่วนเอา ๑ ส่วน
๖	แช่	เป็นการนำสมุนไพรเป็นชิ้น/ท่อนไปแช่ในตัวทำละลาย เช่น น้ำ เหล้า น้ำซาวข้าว หรือห่อผ้าขาวแช่ก่อนนำน้ำนั้นไปดื่มรักษาโรค นอกจากนี้ยังมีการแช่ใบ โดยนำยาที่ผสมแล้วไปแช่ในใบหรือโอที่ทำจากดอกกล้วยตึบหรือผลฟัก (ภาพที่ ๓.๑)
๗	ดอง	นำสมุนไพรตามตำรับไปดองในสุรา
๘	ต้ม	นำสมุนไพรไปต้มในน้ำพอเดือด
๙	ตั้งยา/ตั้งชะหม่อม	ทำเป็นลูกประคบ ใช้ประคบตามส่วนต่างๆของร่างกายหรือพอกยาลงบนกระหม่อม
๑๐	ตำ	ให้แหลกหรือบดให้แหลก
๑๑	ตำแล้วตอง	เป็นการตำส่วนผสมทั้งหมดรวมกันแล้วกรองเอาส่วนที่เป็นน้ำมากิน
๑๒	แทง	เอาเหล็กเผาไฟจนแดงแล้วนำไปทิ่มในสมุนไพร เช่น หน่อกล้วยตึบ

ตารางที่ ๓.๔ วิธีการปรุงยา ๒๕ แบบ ที่ปรากฏในตำรายาที่รวบรวมได้จาก
วัดต่าง ๆ ในจังหวัดมหาสารคาม (ต่อ)

ลำดับ	วิธีการปรุงยา	รายละเอียด
๑๓	ปั้นเป็นลูกกลอน	นำสมุนไพรไปทำให้แห้ง นำมาบดให้เป็นผง จากนั้นใช้น้ำผึ้งหรือน้ำจากสมุนไพรตามที่กำหนดไว้ในตำรับ แล้วนำมาปั้นเป็นลูกกลอน ซึ่งการกำหนดไว้ ๔ ขนาด คือ เท้าผลมะขามป้อม เท้าเมล็ดพุทราอ่อน เท้าผลพริกและเท้าผลมะแว้ง
๑๔	ผง	นำสมุนไพรไปทำให้แห้งแล้วบดให้เป็นผง
๑๕	เผา	เผาให้สุก/เผาให้ไหม้
๑๖	เผาไฟ	แล้วบดส่วนที่เป็นน้ำหรือน้ำมันออกมาใช้ในการรักษาโรค
๑๗	ฝน	นำสมุนไพรตามตำรับไปฝนบนหินทราย
๑๘	ย่องใส่ น้ำ	เป็นการขยี้สมุนไพรใส่ น้ำ
๑๙	ยัดหรือประกบ	เอาสิ่งยัดเข้าไปในข้าวแล้วนำไปจี้ จากนั้นนำมาแช่น้ำกิน หรือเอา๒๒ยาลูกกลอนประกบด้วยอ้อยดำแล้วนำไปเผา จากนั้นนำ๒๒มาเคี้ยวกิน
๒๐	ย่าง	นำสมุนไพรตามตำรับไปย่างบนไฟ
๒๑	ไล่น้ำ	เป็นการนำเอายาที่เตรียมไว้มาละลายน้ำกิน
๒๒	หมกหรือฝัง	ให้นำสมุนไพรไปหมกหรือฝังในข้าวเปลือกที่อยู่ในเล้าตามระยะเวลาที่กำหนดในแต่ละตำรับ
๒๓	หมกกับน้ำข้าวข้าว	นำสมุนไพรที่ผสมกันตามตำรับไปแช่ในน้ำข้าวข้าวตามระยะเวลาที่กำหนดในตำรับ
๒๔	หลาม	เป็นการนำยาที่ผสมกันดีแล้วใส่ขี้ผึ้งแล้วนำไปฝังให้ความร้อน ให้น้ำระเหยออก ทำให้น้ำยาเข้มข้นขึ้น
๒๕	หุง	นำสมุนไพรตามตำรับไปหุงเหมือนกับหุงข้าว

ตารางที่ ๓.๕ วิธีการใช้ยา ๑๘ วิธี ที่มีการบันทึกไว้ในตำรับยาโบราณ

ลำดับ	วิธีการ	รายละเอียด
๑	กวาด	ฝนสมุนไพรแล้วใช้นิ้วปาดเอาเยาไปกวาดในคอหรือในปาก
๒	กิน	สมุนไพรที่ใช้ในตำรับที่เกี่ยวข้องกับการกิน ส่วนใหญ่เป็นสมุนไพรที่ใช้ประกอบกรปรุงเป็นอาหาร เช่น ลาบ
๓	เคี้ยวคั้น	ใช้ปากเคี้ยวสมุนไพรให้แหลกก่อนกลืน
๔	เจาะ	นำสมุนไพรมาแต่น้อยๆ บริเวณที่เป็นปัญหา
๕	ดูดหรือสูบ	นำสมุนไพรมาวอนเป็นบุหรืสูบ
๖	ตบหัว	นำสมุนไพรห่อด้วยผ้าขาวแล้วนำมาตบเบาๆ ที่หัว
๗	ทาหรือลูบ	เป็นการใช้น้ำจากสมุนไพรทาโดยตรง
๘	เป่า	เป็นการพ่นน้ำสมุนไพรใส่บริเวณที่เป็นปัญหา
๙	ผิว	เป็นการเป่าเบาๆ ให้ลมจากปากผ่านผิวหนังไปเป็นบริเวณกว้าง
๑๐	ผูกคอ ผูกแขน	นำสมุนไพรมาผูกกับเชือกฝ้ายแล้วเอาไปผูกคอหรือข้อมือ
๑๑	โพะ/เพาะ คือการพอก	นำสมุนไพรไปวางไว้บริเวณที่เป็นปัญหา
๑๒	โลม	ขโลม โดยใช้ผ้าชุบน้ำสมุนไพรมาถูเบาๆ หรือถูไปมา
๑๓	ส่วยหน้า	นำสมุนไพรมาต้มแล้วเอาไปล้างหน้าตอนเช้า
๑๔	สี	นำสมุนไพรห่อผ้าขาวแล้วมาถูแรงๆ
๑๕	อม	นำสมุนไพรมาอมไว้ในปาก
๑๖	อาบ	ตักน้ำรดลงบนตัวผู้ป่วย
๑๗	ฮ่ม	เป็นการเข้ากระโจม
๑๘	ไฮย	เป็นตำรับที่ทำให้องค์ประกอบเป็นผงแล้วใช้โรยบริเวณที่เป็นบาดแผล

๕) คากาก้าบยา จากการวิเคราะห์พบว่าคากาที่ใช้ในตำรับยามี
วัตถุประสงค์ ดังนี้

- ❖ เป็นการจัดระเบียบทางจิตใจให้ทั้งหมดและผู้ป่วยมีจิตใจที่สงบ
มีสมาธิ อาการฟุ้งซ่านปั่นป่วนภายในลดลง การเตรียมจิตใจของ
ทั้งหมดและผู้ป่วยมีผลมากต่อการรักษา เพราะเมื่อจิตใจพร้อม
มีความเชื่อมั่นในการรักษา สามารถสร้างแรงกระตุ้นให้มีการ
ตอบสนองต่อการรักษาได้ดียิ่งขึ้น หมอพื้นบ้านทุกท่านเชื่อว่า
ถ้าสุขภาพจิตดี มีศรัทธาสามารถทำให้อาการเจ็บป่วยลดลง
ได้ส่วนหนึ่ง
- ❖ ความยาวของคากาเป็นเครื่องกำหนดขนาดของยา เนื่องจากหมอ
ยาพื้นบ้านไม่มีเครื่องชั่ง ตวง วัด ดังนั้นการฝนยา การต้มยา
จึงต้องใช้ความยาวของบทสวดมนต์เป็นหลักในการกำกับขนาด
ของยาที่ใช้ รวมถึงการกำหนดระยะเวลาในการปรุงยาด้วย
การสวดมนต์คากาก่อนการรักษาจึงเป็นการเตรียมความพร้อม
ของหมอให้สรีระของร่างกายมีความสงบ การฝนยาหรือการจัดตั
ยามีความสม่ำเสมอ

เป็นที่น่าสังเกตว่าคากาที่ปรากฏในตำรายาพื้นบ้านอีสานนั้นมี ๒ ส่วน
คือส่วนที่ใช้ภาษาง่ายๆ และที่เป็นภาษาบาลีหรือภาษาขอมและมีการบันทึกเป็น
สำเนียงที่ออกเสียงเป็นภาษาอีสาน ดังกล่องข้อความที่ ๒ เป็นที่น่าสังเกตว่า
คากาที่เป็นภาษาง่ายๆ เกิดขึ้นมาได้อย่างไร

กล่องข้อความที่ ๒ ลักษณะของคาถาที่ใช้กำกับยาพื้นบ้าน

ตัวอย่างคาถาที่ใช้ภาษาอย่างง่าย ตำรายาแก้ฝีและมะเอ็ง จาก
วัดทักษิณาราม บ้านนาเชือก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม

คาถากำกับยาแก้ฝี

“โอมกะลูกกะลูก กุจักปลูกให้ตื้นก็ตื้น ไปอ่อนให้อีบมา โอมสะหับ”

คาถากำกับยาแก้มะเอ็ง

“โอมพุทโธ ไชรั่มโม ไชสังโมไซ กุจักไชพยาธิกินตุกแลกินเอ็น
กุจักไชพยาธิกินดินแลกินมือ กุจักไชพยาธิกินเนื้อแลหนัง สูปหนีไฟฟ้าไหม้
หัว ใจสูบหนีไม้แขงงัก กุชิตัดหน้าแดงสูบหนีไม้ชิงแรงกุชิต่างขา โอมจัน
เอาสะหา”

ตัวอย่างคาถาที่เป็นภาษาบาลีแต่เขียนให้ออกเสียงเป็นสำเนียงอีสาน

คาถากันห่า หูด

“ชะนะคัง ปัดติมะคัง อี อู อัง อี ติ ปี โส ภาะ คะ วา นะโม
พุททาย ยะ เสกพะไฟ อ้อยฯ อันนี้คาถาเจ้าชีวิตพะทานมาให้กันห่าหูด
ไล่ไฟทั้งมวลฯ คาถาเจ้าชีวิตบางกอกตาย

คาถากำกับยาไขคัดดอก จากวัดศรีเวียงชัย บ้านดอนเวียงจันทร์
ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

“บุ ะ มะโท ที มะ สะ ลัง สะ เล นะ วิ ยะ อันนี้เสกฝ้าย ยาย
ตุ่มพิษจำเริญอันใด พิษได้ฐูอันแลฯ

๖) แหล่งที่มาของตำรับ (มีปรากฏน้อยมาก) ตำรายาทั้ง ๒๗ ฉบับ บอกที่มาไว้เพียง ๖ แหล่ง ดังกล่องข้อความที่ ๓

กล่องข้อความที่ ๓ การอ้างแหล่งที่มาของความรู้ในตำรายาพื้นบ้านอีสาน

๑. ตำรายา วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๓ มีการบันทึกผู้เขียนไว้ดังนี้
“จุนละสังกัสได้ ๒๓๑๔ ตัว ปีชวด โทศก เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ
วัน ๓ ข้าพเจ้า นายโชดได้เขียนตำรายาไว้แลเจ้าเฮยฯ”
๒. ตำรับยาอันวิเศษ ของวัดอัมพวนาราม ฉบับที่ ๑ ผู้เขียนบันทึกว่า
“ยานี้ได้มาแต่เมืองพิษชะโลก ภิกขุตน ๑ ตำรายาอันนี้อยู่ในคำให้
เอายาฝูงนี้แต่วัน ๖ ทุกสิ่งอันนี้ชื่อว่า นะโมตาบอด ให้เขียน
ผ้าขาวปกปากหม้อแล สังก้องมั่งนังดังขังตังบังหังผั่งมั่งลั้งกั้ง”
๓. ตำรับยาเคะยือ ของวัดบูรพาสมพัฒนาราม ฉบับที่ ๒ ระบุว่า
“ตำรับมาจากบ้านดงเมือง แต่ไม่ได้ระบุว่าอยู่ในจังหวัดใด
๔. ตำรับยาทุตลุมของวัดบ้านดอนยมระบุไว้ว่าเป็นยาของเจ้าระสี
“เอามาแต่ลังกาที่ปู้นแล”
๕. วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ ทั้งฉบับมีการบันทึกไว้ดังนี้ “ลิดจะนาแล้ว
ยามแถ ใกล้เคียงแล้ววัน ๗ แล ตำรายาผูกนี้ประเสริฐยิ่งนักแล
ขนันจารย์โชติเป็นผู้ลิดจะนาแล หนังสือเจ้าใหญ่ทั้งปวงในเมือง
มาถึงจันสีเมืองเฮื่องนอลิตพิดสมคาม ได้แจ้งลบให้เลิงคนลงมา
ด้วยว่าเพิ่นจะมายงเมื่อเดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ ให้ไล่คนลงมามี้อ
๗ ค่ำ ให้เลิงเมือง หลังสือมา นะ วันแล”
๖. ตำรับยาฮาน ของวัดศรีสมพร ฉบับที่ ๓ ระบุว่า “ยาอันนี้เอามา
แต่ธาตุนิพนธ์ปฐมครุพูนแลฯ”

- ๗) กำหนดค่าค่ายหรือสิ่งที่ใช้ในการบูชาครูก่อนทำการรักษา
- ๘) วิธีการอื่น ๆ เช่น การตีเหล็ก ซึ่งมีการใช้ประโยชน์จากพืชหลากหลายชนิดและวิธีการปราบสัตว์ร้าย เช่น ช้าง พิธิบายศรีสู่ขวัญ ลงเสกเอกรา

๓.๒ เทคนิคที่ใช้ในการบันทึก

เมื่อพิจารณาจากวิธีการบันทึก วิเคราะห์ได้ว่า เทคนิคในการจดบันทึกมี ๒ ส่วน คือ การจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและการจดจำ ซึ่งหมอยาพื้นบ้านต้องนำทั้ง ๒ ส่วนมาใช้ร่วมกัน การจดบันทึกจึงเป็นการจดเพื่อช่วยในการจำ โดยเฉพาะตำรับที่ได้มาจากผู้รู้ท่านอื่น ทำให้มีตำรับซ้ำกันบ้างในบางฉบับ เช่น ตำราน้ำใจใคร่และตำราเครือเขามวก รายละเอียดปรากฏในตารางที่ ๑ บางฉบับมีการบันทึกไม่สมบูรณ์ ตัวสะกดที่ใช้ในการบันทึกไม่ได้คำนึงถึงความถูกต้องของภาษา แต่มีการยืมเอาการออกเสียงเป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีการบันทึกตำรับซ้ำจำนวน ๗๖ ตำรับ ดังตารางที่ ๓.๖

ตารางที่ ๓.๖ ตำรายาที่มีการบันทึกซ้ำและแหล่งที่มีการบันทึก

ลำดับ	ชื่อตำรับยาที่มีการบันทึกซ้ำ	แหล่งที่มีการบันทึก	จำนวนตำรับ
๑	ลมมะโกลใบลาย ลมมะโกล	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมงคลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๓
๒	ลมอัมกาน ลมอัมพาด	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมงคลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๓
๓	พลันคนลม พลันคนลม	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมงคลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๒
๔	ยาเพ็ดขัดถันทะ เพชชัถันทะ	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมงคลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๓

ตารางที่ ๓.๖ ตำรายาที่มีการบันทึกซ้ำและแหล่งที่มีการบันทึก (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อตำรับยา ที่มีการบันทึกซ้ำ	แหล่งที่มีการบันทึก	จำนวน ตำรับ
๕	อัคปิปกุชะจน ยาอัคปิปกุขจร	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑
๖	ยาลมทูต ยาโลมทูต	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๒
๗	ยาเอื้อนกุต ยาเอื้อนกุต	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑
๘	ยาฮวงฮวา ยาฮ้อน	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑
๙	ฝั่ลูกหนู ฝั่ลูกหมู	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑
๑๐	ยาฆ่าแม่บาดแม่เอื้อน มะเอ็ง ยาฆ่าแม่บาดแม่เอื้อน	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๓
๑๑	ยาเอื้อนกุต ยาเอื้อนกุต	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑
๑๒	ยาสัพพะพิษทั้งมวล ยาเสือบกัถี หมากัถี ูกัถี	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๒
๑๓	ยาลมค้ำอกเสียบข้าง ยาลมค้ำอกเสียบ ๒ ข้าง	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑๒
๑๔	ยาตา: ตาจัน ตาปอูง	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑
๑๕	ยาลม ยาลม	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑

ตารางที่ ๓.๖ ตำรายาที่มีการบันทึกซ้ำและแหล่งที่มีการบันทึก (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อตำรับยา ที่มีการบันทึกซ้ำ	แหล่งที่มีการบันทึก	จำนวน ตำรับ
๑๖	เป็นหนิ้ว เป็นหนิ้ว	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑
๑๗	ยาท้อง ยาท้อง	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑
๑๘	ยาห้ามเลือดทั้งมวล ยาห้ามเลือดทั้งมวลแล	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑
๑๙	ยาดอย ยาดอย	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑
๒๐	ยาดอยเลือด ยาดอยเลือด	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑
๒๑	ดอยหอมเขาะ ดอยหอมเขาะ	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๒
๒๒	ยาหนูหนวก ยาหนูหนวก	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑
๒๓	แขนขาคนหัก แขนขาคนหักก็ดี	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑
๒๔	ยานัก ยานัด	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑ วัดมณฑลเทพประสิทธิ์ ฉบับที่ ๑	๑
๒๕	เลือดคอกอก เลือดคอกอก	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๔ วัดบูรพาสนพพัฒนามรณ ฉบับที่ ๒	๔
๒๖	ยาผ่า ยาผ่า	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๔ วัดบูรพาสนพพัฒนามรณ ฉบับที่ ๒	๑

ตารางที่ ๓.๖ ตำรายาที่มีการบันทึกซ้ำและแหล่งที่มีการบันทึก (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อตำรับยา ที่มีการบันทึกซ้ำ	แหล่งที่มีการบันทึก	จำนวน ตำรับ
๒๗	ยากันตะ ยากันตะ	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๔ วัดบูรพาสนพัฒนาาราม ฉบับที่ ๒	๑
๒๘	ยาตาเป็ยก ยาตาเป็ยกกะ	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๔ วัดบูรพาสนพัฒนาาราม ฉบับที่ ๒	๑
๒๙	ยาเลือดขึ้น ยาเลือดขึ้น	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๔ วัดบูรพาสนพัฒนาาราม ฉบับที่ ๒	๑
๓๐	ยาชะดวง ยาชะดวง	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๔ วัดบูรพาสนพัฒนาาราม ฉบับที่ ๒	๑
๓๑	ยาไข ยาไข	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๔ วัดบูรพาสนพัฒนาาราม ฉบับที่ ๒	๑
๓๒	ยาตาแดง ยาตาแดง	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๔ วัดบูรพาสนพัฒนาาราม ฉบับที่ ๒	๑
๓๓	ยาไขชำเอื้อ ยาไขชำเอื้อ	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๔ วัดบูรพาสนพัฒนาาราม ฉบับที่ ๒	๒
๓๔	ยาผ่าดุกผ่าไฟ ยาผ่าไฟ	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๔ วัดบูรพาสนพัฒนาาราม ฉบับที่ ๒	๖
๓๕	มิตตกิด ขีบ่อกเยียวบ่อก มิตตะกิด ขีบ่อก เยียวบ่อก	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๔ วัดบูรพาสนพัฒนาาราม ฉบับที่ ๒	๔
๓๖	ยากันทะมะลา ยากันทะมาลา	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๔ วัดบูรพาสนพัฒนาาราม ฉบับที่ ๒	๑

ตารางที่ ๓.๖ ตำรายาที่มีการบันทึกซ้ำและแหล่งที่มีการบันทึก (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อตำรับยาที่มีการบันทึกซ้ำ	แหล่งที่มีการบันทึก	จำนวนตำรับ
๓๗	ยาฝีหัวขวำ ยาฝีหัวขวำ	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๔ วัดบูรพาสมพัฒนาราม ฉบับที่ ๒	๒
๓๘	ตำรับยาฝน ไขบ่สว่าง	วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑๕ วัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑๕	๓
รวม			๗๖

๓.๓ พืชวัตถุ

สมุนไพรที่ปรากฏในตำรายาทั้ง ๒๗ ฉบับ ประกอบด้วยพันธุ์ต่างๆ ถึง ๑,๕๑๘ ชนิด พืชสมุนไพรที่มีความถี่มากในตำรับยา คือ ย่านาง ข้าวและอ้อยดำ ในที่นี้ขอเสนอพืชสมุนไพรที่ปรากฏในตำรับยา ๕๐ อันดับแรก ดังรายละเอียดในตารางที่ ๓.๗

๓.๔ สัตว์วัตถุ

จากตำรับยาที่ปรากฏ ๓,๔๗๕ ตำรับ พบว่ามีการใช้สัตว์จำนวน ๑๗๐ ชนิด ชนิดของสัตว์ที่มีความถี่ในการใช้มาก ๕ อันดับแรก คือ แสด (แรด) ไล่เดือน เืองง (เลียงผา) ช้างและงูเห่า รวบรวมรายละเอียดตามตารางที่ ๓.๘

๓.๕ ธาตุวัตถุ

ธาตุวัตถุที่ปรากฏในตำรับมีจำนวน ๖๕ ชนิด ที่มีปรากฏมาก ๕ อันดับแรก คือ นมผา เงิน หยั่งสมุทร ขี้กหัดดีลิงค์ และคำ รวบรวมรายละเอียดดังตารางที่ ๓.๙

๓.๖ น้ำกระสายยา

น้ำกระสายที่ปรากฏในตำรายาโบราณอีสานมีจำนวนทั้งสิ้น ๔๔ ชนิด ที่มีความถี่มาก ๕ อันดับแรก คือ น้ำเหล้า น้ำเหล้าเด็ด น้ำพังคา น้ำสร้างน้อย และน้ำนม สำหรับน้ำเหล้าและเหล้าเด็ดมีความแตกต่างกันที่ระดับดึกฤทธิ์ของแอลกอฮอล์ เหล้าเด็ดมีดึกฤทธิ์ของแอลกอฮอล์สูงกว่า ผลจากการถอดความรู้จากหมอพื้นบ้านพบว่าในส่วนของน้ำพังคามีความเห็นแตกต่างกันออกเป็น ๔ ประเด็น คือ

- ๑) น้ำชาयคา ในอดีตบ้านมุงด้วยหญ้าคา น้ำที่ต้องใบหญ้าคา มีคุณสมบัติเป็นสมุนไพรได้ด้วย ดังนั้นเมื่อจะใช้น้ำพังคาอาจใช้น้ำสดลงบนหลังคาแล้วรอน้ำนั้นมาใช้ก็ได้
- ๒) น้ำที่อยู่ในดินตามแนวชายคา
- ๓) น้ำที่ได้จากการหมักเหล้าสาโท เป็นน้ำก่อนที่จะเป็นเหล้าสาโท
- ๔) น้ำที่ได้จากการนำเอางองแงงหึ่ง (หญ้ายองไฟ) มาห่อแพรวแช่ น้ำส่วนน้ำสร้างน้อยมีความเห็น ๒ ประเด็น คือ น้ำลายและน้ำที่ได้จากโกนไม้

ตารางที่ ๓.๗ รายชื่อพืช ๕๐ อันดับแรกที่มีความถี่สูงในตำรายา ๒๗ ฉบับที่รวบรวมได้จากวัดต่างๆ ในจังหวัดมหาสารคาม

ลำดับ	ชื่อพืชในตำรายา	ความถี่	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	วงศ์	ลักษณะวิสัย	สถานภาพ
๑	ยานาง	๑๖๗	เถายานาง	<i>Tiliacora triandra</i> (Colebr.) Diels	MENISPERMACEAE	C	ทั่วไป
๒	ข้าวเจ้า ข้าว ข้าวตอกแตก ข้าวสาร ข้าวสุก ข้าวเจ้าเก่า ข้าวสารเจ้า ข้าวเหนียว เพ็ญข้าวเจ้า ข้าวเก่า ข้าวค้างแล้า ข้าวเจ้าทั้งเปลือก ข้าวดอกแดง ข้าวบัวดอน ข้าวเม่า ข้าวเหนียว ข้าวเหนียวเก่า	๑๖๐	ข้าว	<i>Oryza sativa</i> L.	GRAMINEAE	G	พืชปลูก
๓	อ้อยดำ ตาอ้อยดำ	๑๓๙	อ้อยดำ	<i>Saccharum sinense</i> Roxb.	GRAMINEAE	G	ทั่วไป
๔	ผักหวานบ้าน	๙๓	ผักหวานบ้าน	<i>Sauropus androgynus</i> (L.) Merr.	EUPHORBIACEAE	S	พืชปลูก

ตารางที่ ๓.๗ รายชื่อพืช ๕๐ อันดับแรกที่มีความถี่สูงในตำรายา ๒๗ ฉบับที่รวบรวมได้จากวัดต่างๆ ในจังหวัดมหาสารคาม

ลำดับ	ชื่อพืชในตำรายา	ความถี่	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	วงศ์	ลักษณะวิสัย	สถานภาพ
๕	จันทแดง/จันทน์แดง	๗๗	จันทน์แดง	<i>Dracaena loureiri</i> <i>Gangnep.</i>	DRACAENACEAE	S/ST	ทั่วไป
๖	ก้านตง ก้านตม	๗๔	คันทรง	<i>Colubrina asiatica</i> L. ex <i>Brongn.</i>	LABIATAE	C	พืชปลูก
๗	หญ้าคา	๖๗	หญ้าคา	<i>Imperata cylindrica</i> (L.) <i>P.Beauv.</i>	GRAMINEAE	G	ทั่วไป
๘	หญ้าขัด ขัดมอน ขัดมร ขัดน้อย	๖๓	หญ้าขัด	<i>Sida rhombifolia</i> L.	MALVACEAE	US	ทั่วไป
๙	หมอน้อย	๖๐	กรูงบาตาล	<i>Cyclea barbata</i> Miers	MENISPERMACEAE	C	ทั่วไป
๑๐	หมาน้อย	๕๙	กรูงเขมา	<i>Cissampelos pareira</i> L. var. <i>hirsuta</i> (Buch. Ex DC.) <i>Forman</i>	MENISPERMACEAE	C	ทั่วไป
๑๑	มะเดื่อปราง	๕๑	มะเดื่อปราง	<i>Ficus hispida</i> L.f.	MORACEAE	ST	ทั่วไป
๑๒	ส้มกบ	๔๘	ส้มกบ	<i>Hymenodictyon orixense</i> (Roxb.) Mabb.	RUBIACEAE	T	ทั่วไป

ตารางที่ ๓.๗ รายชื่อพืช ๕๐ อันดับแรกที่มีความถี่สูงในตำรายา ๒๗ ฉบับที่รวบรวมได้จากวัดต่างๆ ในจังหวัดมหาสารคาม

ลำดับ	ชื่อพืชในตำรายา	ความถี่	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	วงศ์	ลักษณะวิสัย	สถานภาพ
๑๓	ปวกข้าว ปลูกข้าว ปลูกข้าว ปลูกข้าว เครือ ปลูกข้าวตอน ปลูกข้าวใหญ่ ปอก ข้าว ปลูกเข้าจ้าว	๔๗	ครอบ จักรวาล	<i>Abutilon hirtum (Lam.) Sweet</i>	MALVACEAE	US ทั่วไป	ทั่วไป
๑๔	ก้างปลา/ก้างปลา ก้ามปลา	๔๔	ช้องแมง	<i>Gmelina philippensis Cham.</i>	VERBENACEAE	SCan ทั่วไป	ทั่วไป
๑๕	แกงແຫງ ແຕງແຫງ	๔๔	หางรอก	<i>Milusa velutina (Dunal) Hook.f. & Thomson</i>	ANNONACEAE	T ทั่วไป	ทั่วไป
๑๖	มะพร้าว	๔๔	มะพร้าว	<i>Cococ nucifera L. nucifera</i>	PALMAE	Exp พืชปลูก	พืชปลูก
๑๗	มะขาม ขามน้อย มะขามขี้ ขามขี้ มะขาม บู ขามขี้แฮด ขามลา	๔๓	มะขาม	<i>Tamarindus indica L.</i>	FABACEAE	Ext ทั่วไป	ทั่วไป

ตารางที่ ๓.๗ รายชื่อพืช ๕๐ อันดับแรกที่มีความถี่สูงในตำรายา ๒๗ ฉบับที่รวบรวมได้จากวัดต่างๆ ในจังหวัดมหาสารคาม

ลำดับ	ชื่อพืชในตำรายา	ความถี่	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	วงศ์	ลักษณะวิสัย	สถานภาพ
๑๘	หญ้าปากควาย	๔๑	หญ้าปากควาย	<i>Dactyloctenium aegyptium</i> (L.) P.Beauv.	GRAMINEAE	G	ทั่วไป
๑๙	แพงคำ้อย	๔๐	อีเหนียว	<i>Desmodium gangeticum</i> (L.) DC.	LEGUMINOSAE-PAPILIONOIDEAE	US	ทั่วไป
๒๐	มุยด่อน ลุมพุก มุยขาว	๓๗	ตะลุมพุก	<i>Taminadia uliginosa</i> (Retz.) Tiveng. & Sastre	RUBIACEAE	ST	ทั่วไป
๒๑	หวดข่า หมากรวด มะหวด หวดลาย หวดลาว	๓๖	มะหวด	<i>Lepisanthes rubiginosa</i> (roxb.) Leenh.	SAPINDACEAE	ST	ทั่วไป
๒๒	มะเดื่อเกตุยง	๓๓	มะเดื่อปล้อง	<i>Ficua hispida</i> L.	MORACEAE	T	ทั่วไป
๒๓	ส้มฝ่อ ส้มพอ ส้มพ่อน้อย	๓๓	ส้มป่อย	<i>Acacia concinna</i> (Willd.)DC	FABACEA	C	ทั่วไป
๒๔	เหื่อนนาวง	๓๓	ตีนเต่าตีน	<i>Diospyros ehretioides</i> Wall. ex G.Don	EBENACEAE	T	ทั่วไป

ตารางที่ ๓.๗ รายชื่อพืช ๕๐ อันดับแรกที่มีความถี่สูงในตำรายา ๒๗ ฉบับที่รวบรวมได้จากวัดต่างๆ ในจังหวัดมหาสารคาม

ลำดับ	ชื่อพืชในตำรายา	ความถี่	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	วงศ์	ลักษณะวิสัย	สถานภาพ
๒๕	จิ้งดำ	๓๒	รักดำ	<i>Diospyros curranii</i> Merr.	EBENACEAE	S/ST	หายาก
๒๖	ผัก	๓๒	ผัก	<i>Benincasa hispida</i> (Thunb.) Cogn.	CUCURBITACEAE	ExHC	พืชปลูก
๒๗	มะกอกด่อน หมากกอกด่อน	๓๒	มะกอก ด่อน	<i>Schrebera swietenoides</i> Roxb.	OLEACEAE	T	หายาก
๒๘	ดิบลิ้น หลับลิ้น หญ้าลิบลิ้น หญ้าลิ้น หญ้าหลับลิ้น	๓๒	ชุมเห็ดไทย	<i>Senna tora</i> (L.) Roxb.	FABACEAE	US	ทั่วไป
๒๙	กล้วยดิบ	๓๐	กล้วยดิบ	<i>Musa</i> (ABB group) "Kluai Teep"	MUSACEAE	H	พืชปลูก
๓๐	ดอกซ้อน	๓๐	บั้งหอม	<i>Clerodendrum chinense</i> (Osbeck) Mabb.	LABIATAE	S	ทั่วไป
๓๑	เหเมียดคน	๓๐	เหเมียดคน	<i>Helicia robusta</i> (Roxb.) R.Br. ex Wall.	PROTEACEAE	T	ทั่วไป

ตารางที่ ๓.๗ รายชื่อพืช ๕๐ อันดับแรกที่มีความถี่สูงในตำรายา ๒๗ ฉบับที่รวบรวมได้จากวัดต่างๆ ในจังหวัดมหาสารคาม

ลำดับ	ชื่อพืชในตำรายา	ความถี่	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	วงศ์	ลักษณะวิสัย	สถานภาพ
๓๒	ชายส่งู ขายส่งู ขายส่งู เครือ ขายส่งู	๒๙	พุงแก	<i>Capparis siamensis</i> Kurz	CAPPARACEAE	ST	ทั่วไป
๓๓	มะแค้น แค้นขาว มะแค้นขาว	๒๙	มะเขือพวง	<i>Solanum torvum</i> Sw.	SOLANACEAE	S	พืชปลูก
๓๔	มะนาว	๒๙	มะนาว	<i>Citrus aurantifolia</i> (Christm.) Swingle	RUTACEAE	ExST	พืชปลูก
๓๕	หมาก	๒๙	หมาก	<i>Areca catechu</i> L.	PALMAE	P	พืชปลูก
๓๖	ถั่วชะเด็ด	๒๘					
๓๗	น้ำเน่า	๒๘	สร้อยอิน ทนิล	<i>Thunbergia grandiflora</i> (Roxb. Ex Rotter) Roxb.	ACANTHACEAE	C	ทั่วไป
๓๘	มะยม	๒๗	มะยม	<i>Phyllanthus acidus</i> (L.) Skeels	EUPHORBIACEAE	ExST	พืชปลูก
๓๙	แดงชอน เถ้ายาม่อม นางชอน แสงชอน	๒๗	เถ้ายาย ม่อม	<i>Clerodendrum indicum</i> (L.) Kuntze	LABIATAE	S	ทั่วไป

ตารางที่ ๓.๗ รายชื่อพืช ๕๐ อันดับแรกที่มีความถี่สูงในตำรายา ๒๗ ฉบับที่รวบรวมได้จากวัดต่างๆ ในจังหวัดมหาสารคาม

ลำดับ	ชื่อพืชในตำรายา	ความถี่	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	วงศ์	ลักษณะวิสัย	สถานภาพ
๔๐	หมากน้ำ มือหมากรักน้ำ	๒๗	น้ำเต้า	<i>Lagenaria siceraria</i> (Molina) Standl.	CURCUBITACEA	ExC	พืชปลูก
๔๑	เงินเลียง เตี้ยวเลียงเงิน เลี้ยวเงินเลียง ดอกดำ	๒๖	เลี้ยวเลียง เงิน	<i>Prismatomeris sessiliflora</i> Pierre ex Pit.	RUBIACEAE	S	ทั่วไป
๔๒	ชะคราม ชาคาม ชะครามน้อย ช้าคาม ช้าคามโคก	๒๖	ชะคราม	<i>Indigofera galegoides</i> DC.	FABACEAE	S	ทั่วไป
๔๓	นมงั่ว	๒๖	นมงั่ว	<i>Artabotrys harmandii</i> Finet & Gagnep.	ANNONACEAE	C	ทั่วไป
๔๔	ไม้เท้าสาน	๒๖					
๔๕	แสง ชุ่มแสง ชุ่มแสง แสงกิน แสงกินใบ	๒๖	ชุ่มแสง	<i>Xanthophyllum</i> <i>lanceatum</i> (Miq.) J.J.Sm.	XANTHOPHYLLACEAE	ST	ทั่วไป
๔๖	หญ้าแห้วหมู	๒๖	หญ้าแห้ว หมู	<i>Cyperus rotundus</i> L.	CYPERACEAE	H	ทั่วไป

ตารางที่ ๓.๗ รายชื่อพืช ๕๐ อันดับแรกที่มีความถี่สูงในตำรายา ๒๗ ฉบับที่รวบรวมได้จากวัดต่างๆ ในจังหวัดมหาสารคาม

ลำดับ	ชื่อพืชในตำรายา	ความถี่	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	วงศ์	ลักษณะ วิสัย	สถานภาพ
๔๗	ไผ่นาน้อย	๒๕	ค้ำมอก หลวง	<i>Gardenia sootepensis Hutch.</i>	RUBIACEAE	ST	ทั่วไป
๔๘	งา งาดอน งาดำ น้ำมัน งา น้ำงา	๒๕	งา	<i>Sesamum orientale L.</i>	PEDALIACEAE	ExH	พืชปลูก
๔๙	จิงจิวบ้าน จิงจือน	๒๕	นุ่น	<i>Ceiba pentandra (L.) Gaertn.</i>	BOMBACACEAE	ExT	ทั่วไป
๕๐	พันชาด พันชาก พัน ชาดหลวง	๒๕	ชาก	<i>Erythrophileum teysmannii (Kurz) Craib</i>	FABACEAE	T	ทั่วไป

หมายเหตุ

C = Climber หรือไม้เถา
 Ex = Exotic หรือเป็นไม้มาจากต่างประเทศ
 H = Herb หรือไม้ล้มลุก
 S = Shrub หรือไม้พุ่ม
 T = Tree หรือไม้ต้น
 EO = Epiphytic Orchid หรือกล้วยไม้ที่เกาะอาศัยอยู่บนต้นไม้
 G = Grass หรือหญ้ารวมทั้งกกต่างๆ
 P = Palm หรือปาล์ม
 ST = Shubby Tree หรือไม้ต้นขนาดเล็ก
 US = Undershrub หรือไม้พุ่มขนาดเล็ก

ตารางที่ ๓.๘ รายชื่อสัตว์ในตำรายาพื้นบ้านอีสาน

ลำดับ	ชนิดสัตว์	ความถี่
๑	แฮด (เขา เข้าว นอ เล็บ เลือด หัวใจ หนัง) แรด (หนัง)	๕๘
๒	ไล่เดือน ไส้เดือนดิน ไส้เดือนก้อม ชีเกะเดียน ชีไก่เดือน ชีไล่เดือน ชีไล่เดือนก้อม ชีเหี้ยเดือน ไช้ไล่เดือน	๕๖
๓	เยื่อง (เขา) เขาเยื่อง (เลียงผา) เขาเยิง เขาเลียงผา	๓๖
๔	ช้าง (เขี้ยว งา นม)	๓๕
๕	งูเหลือม (ไข่ น้ำมัน ปี ดูก)	๓๓
๖	แอ้ง (ดุก เขี้ยว)	๒๗
๗	ปลาฬ่า (ดุก ไล ออง ครีบ ดอง ปี)	๒๖
๘	กา (ดุก) กาน้อย กาลหลง	๒๕
๙	งูทำทาน (ดุก หัว)	๒๔
๑๐	เป็ด (ไข่ ดูก)	๒๔
๑๑	แมงมุม (คาบ คาย ไย)	๒๑
๑๒	คน (เล็บตีน เล็บมือ) คนดำ (เลือด) คนตาย (ดุก) คนกีบ	๒๐
๑๓	แมงวัน แมงวัน (ชี)	๑๙
๑๔	แมว (ดุก เล็บ) แมวดำ (เลือด) แมวลาย	๑๘
๑๕	หมาดำ (เล็บ เลือด เขี้ยว ดูก)	๑๘
๑๖	ไก่ดำ (ขน ชี ดูก เลือด) ไก่ขาว (ขนบัว ดูก) ไก่ป่า (เดือย)	๑๕
๑๗	แมงลั่นหมา	๑๕
๑๘	หอยจูป (เกิด หัว)	๑๓
๑๙	แมงสาบ แมงสาบ (คาบ ไข่)	๑๒
๒๐	เหี้ยดิน (เลือด)	๑๒
๒๑	ลั่นทะเล	๑๑

ตารางที่ ๓.๘ รายชื่อสัตว์ในตำรายาพื้นบ้านอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชนิดสัตว์	ความถี่
๒๒	กวางซี (เขา)	๑๐
๒๓	กะท่าง (เขี้ยว คาง ตุ๊ก)	๑๐
๒๔	ควายด่อน (ขี้ ตุ๊ก เลือด หนึ่ง)	๑๐
๒๕	สายปือเด็กน้อย สะดือเด็กน้อย แฮคน	๑๐
๒๖	เสื่อ (เขี้ยว ตุ๊ก) แวเสื่อ	๑๐
๒๗	เปี้ยผู้	๙
๒๘	แมงเงา	๙
๒๙	กวางทะเล กวางชะเล/ทะเล	๘
๓๐	แซ่ (ตุ๊ก หนึ่ง เขี้ยว)	๘
๓๑	ม้า (ตุ๊ก เล็บ ขี้) ม้าขาว (ขี้) ม้าดำ (ตุ๊ก)	๘
๓๒	ลิง (ตุ๊ก)	๘
๓๓	เต่าเพ็ก (เกล็ด)/เต่าเพ็ก (เกิด)	๗
๓๔	ลิงลม (ตุ๊ก)	๗
๓๕	งูจงอาง (ตุ๊ก หัว)	๖
๓๖	งูเห่า (เกิด หัว ตุ๊ก)	๖
๓๗	ปู (น้ำมัน) ปูนา	๖
๓๘	เหือด	๖
๓๙	จุมบวกชะเล จุมบวกทะเล จุมปลวกชะเล	๕
๔๐	หมี (เขี้ยว ตุ๊ก ปี่)	๕
๔๑	หอย	๕
๔๒	หอยเดื่อ (กาบ) หอยเดื่อตายพราย	๕
๔๓	หอยสังข์	๕

ตารางที่ ๓.๘ รายชื่อสัตว์ในตำรายาพื้นบ้านอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชนิดสัตว์	ความถี่
๔๔	กวาง (เขา) ฟาน (เขา)	๔
๔๕	กะบู่ (ปู)	๔
๔๖	จิ้งจิก	๔
๔๗	งู (ปี)	๔
๔๘	เต่าน้อย	๔
๔๙	นกยูง (ดูก ปี)	๔
๕๐	แมงกอด	๔
๕๑	กระต่าย/กะต่าย (ดูก)	๓
๕๒	ขี้เข็บ	๓
๕๓	คน (ขวยขี้ ขี้แห้ง)	๓
๕๔	คันคากแดง (หนัง)	๓
๕๕	จูดจี่ จูดจี่	๓
๕๖	บั้งกือก้อม	๓
๕๗	แมงกู่ แมงกู่แดง	๓
๕๘	ยุง (หาง)	๓
๕๙	แร้ง/แอ้ง (ดูก)	๓
๖๐	เอียน (เลือด) เอียนด่อน (เลือด)	๓
๖๑	มดแดง (ก้น)	๒
๖๒	กบแก (หัวตุ๊กแก)	๒
๖๓	กิ้ง	๒
๖๔	ขวยมดลิ้น	๒

ตารางที่ ๓.๘ รายชื่อสัตว์ในตำรายาพื้นบ้านอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชนิดสัตว์	ความถี่
๖๕	ขี้เขียด	๒
๖๖	ไข่	๒
๖๗	ครึ่งดิบ	๒
๖๘	คั่นคาก คั่นคากตัว	๒
๖๙	เต่าปวก	๒
๗๐	นกกด	๒
๗๑	นกชุม (ดูก)	๒
๗๒	นกอิทรีย์	๒
๗๓	นอนส้ม	๒
๗๔	บั้งกือ แมงบั้งกือ	๒
๗๕	ปลวก (รัง) จุ่มปลวก	๒
๗๖	ปอม (เลือด)	๒
๗๗	มีม	๒
๗๘	เม่น (เขี้ยว ดูก)	๒
๗๙	แมงไย (ขี้)	๒
๘๐	แมงหยอด (ขี้)	๒
๘๑	ยาวาง (เขี้ยว) เขี้ยวवान	๒
๘๒	หอยกาบ	๒
๘๓	หอยนา หอยนาแนวปากกว้าง	๒
๘๔	เขี่ยน (เลือด)	๒
๘๕	กระฮอก (ตายซาก)	๑

ตารางที่ ๓.๘ รายชื่อสัตว์ในตำรายาพื้นบ้านอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชนิดสัตว์	ความถี่
๘๖	กะทา	๑
๘๗	กะทาด	๑
๘๘	กัลปิงหา กาลปิงหา	๑
๘๙	กาบช้าง	๑
๙๐	กาลับ	๑
๙๑	ไก่ฟ้า (ขี้)	๑
๙๒	ขี้กะปวง	๑
๙๓	ขี้โกะ	๑
๙๔	แซ้ววา	๑
๙๕	ไข่เข้าน้อยเน่า	๑
๙๖	ควายดำ	๑
๙๗	คั่นคากขาว	๑
๙๘	โคยแป้น (ตุก)	๑
๙๙	จั่ว (หัว)	๑
๑๐๐	งูตาแห (หัว)	๑
๑๐๑	งูบา	๑
๑๐๒	งูสิง (หัว)	๑
๑๐๓	จอนฟอน (ตุก)	๑
๑๐๔	ดานด่าง (ตุก)	๑
๑๐๕	แตน (รังร้าง)	๑
๑๐๖	นกกาน้ำ (ตุก)	๑

ตารางที่ ๓.๘ รายชื่อสัตว์ในตำรายาพื้นบ้านอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชนิดสัตว์	ความถี่
๑๐๗	นกแกนนก	๑
๑๐๘	นกขี้ม	๑
๑๐๙	นกเค้า	๑
๑๑๐	นกยาง (ตุก)	๑
๑๑๑	น้อย (เล็บ)	๑
๑๑๒	บั้ง แมงบั้ง	๑
๑๑๓	บั้งก้อม แมงบั้งก้อม	๑
๑๑๔	บั้งกือ	๑
๑๑๕	บา (ตุก)	๑
๑๑๖	บั้ง (หาง)	๑
๑๑๗	เบี้ยแม่	๑
๑๑๘	แบ้ (ตุก)	๑
๑๑๙	ปลากด	๑
๑๒๐	ปลาค้อ	๑
๑๒๑	ปลาดุก	๑
๑๒๒	ปลาเดิด (ขี้)	๑
๑๒๓	ปลาบึก	๑
๑๒๔	ปลาบึก (เงียง)	๑
๑๒๕	ปลาแพง	๑
๑๒๖	ปลิง	๑
๑๒๗	ปลิง/ปิง (เลือด)	๑

ตารางที่ ๓.๘ รายชื่อสัตว์ในตำรายาพื้นบ้านอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชนิดสัตว์	ความถี่
๑๒๘	เปิด (ไข่)	๑
๑๒๙	เปิดเซด/เปิดเทศ (ขน)	๑
๑๓๐	เปลือกไข่นกเขา	๑
๑๓๑	ผึ้ง	๑
๑๓๒	มดง่าม (ขวย)	๑
๑๓๓	เม่น/เหม่น (ขน)	๑
๑๓๔	แมงบั้งพืพวม	๑
๑๓๕	แมงเปื้อ	๑
๑๓๖	แมงมูม (ไข่)	๑
๑๓๗	แมงลัก	๑
๑๓๘	แมงวันเขี้ยว	๑
๑๓๙	แมงหมา (เม่า)	๑
๑๔๐	แมงหู่	๑
๑๔๑	แมงแอะ	๑
๑๔๒	ยาตุกลือเขา	๑
๑๔๓	ลิงดำ (ตุก)	๑
๑๔๔	เลือดแปดขึ้นผู้หญิง	๑
๑๔๕	ไล่เดียนดิน	๑
๑๔๖	ไล่เดียนแดง	๑
๑๔๗	ไล่เดียนนก	๑
๑๔๘	หมาขาว (ขี้)	๑
๑๔๙	หมาจอก	๑

ตารางที่ ๓.๘ รายชื่อสัตว์ในตำรายาพื้นบ้านอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชนิดสัตว์	ความถี่
๑๕๐	หมาดำ (เลือดฮาก)	๑
๑๕๑	หมู (ซี่)	๑
๑๕๒	หมูป่า (ซี่)	๑
๑๕๓	หอยกว้างทะเล (หอยตัวใหญ่)	๑
๑๕๔	หอยขม	๑
๑๕๕	หอยแครง	๑
๑๕๖	หอยทราย	๑
๑๕๗	หอยทะเล	๑
๑๕๘	หอยทะเล (หอยกว้าง)	๑
๑๕๙	หอยทะเล (หอยกาบ)	๑
๑๖๐	หอยปิ้ง	๑
๑๖๑	หอยปากกว้าง	๑
๑๖๒	หอยแมลงภู่	๑
๑๖๓	หอยยุงหลวง	๑
๑๖๔	หอยวี	๑
๑๖๕	หอยสังข์แดง	๑
๑๖๖	หอยสังข์ทะเล	๑
๑๖๗	หอยสังข์หนาม	๑
๑๖๘	เหลือก (เหลือบ)	๑
๑๖๙	เหา	๑
๑๗๐	ฮวก	๑

ตารางที่ ๓.๙ รายชื่อธาตุวัตถุที่ปรากฏในตำรายา

ลำดับ	ธาตุวัตถุ	ความถี่
๑	นมผา นมผา (หินย้อย)	๔๙
๒	เงิน เงินกำ เงินคำ เงินฮ้อย เงินฮ้าง	๓๕
๓	ฝิ่งสมุทร (ยังสมุทร) ยังสมุทรขาว ยังสมุทรดำ ยางสมุทร ฟองสมุทร กว้างสมุทร กวงสมุทร กองสมุทรผอง หยั่งสมุทร	๓๑
๔	ขึ้นกะหลัสดิลังค์ ขึ้นกะกะโดลิง/ลักกะโดลิง ขึ้นก ขึ้นกอินทรีย์ ขึ้นกอินทรีย์ (จากทุ่งสุวรรณภูมิ)	๒๘
๕	คำ	๒๖
๖	กั่ว (ตะกั่ว)	๑๔
๗	ขึ้น	๑๔
๘	หินแห่ หินแห่โคก หินแฮ่ ขึ้นหินแห่ ขึ้นหินแอ่กลางโคก หิน ลูกวัง	๑๐
๙	ดินกลางคี่ไฟ ดินคี่ไฟ แก้วกลางคี่ ดินข้างเตาไฟ	๖
๑๐	ดินชายคาชุดลง ๑ ศอก ดินไชคาคก ดินบริเวณตรงน้ำ ชายคาคกไล่	๖
๑๑	ดินทราย	๕
๑๒	ลูกขันทไธ เลี่ยน เลี่ยนแม่ขันทไธ	๕
๑๓	สาด สาดขาด เลี่ยนสาด	๕
๑๔	หินส้ม สารส้ม	๕
๑๕	ดันไฟสุด	๔
๑๖	ดินกลางสีก ดิน	๔
๑๗	ดินจี (อิฐ) ดินกี้	๔
๑๘	ทอง	๔
๑๙	ฝางสมุทร	๔
๒๐	คำหมากแห้ง	๓

ตารางที่ ๓.๙ รายชื่อธาตุวัตถุที่ปรากฏในตำรายา (ต่อ)

ลำดับ	ธาตุวัตถุ	ความถี่
๒๑	ด้ามขวานสุด	๓
๒๒	ปลวกทะเล	๓
๒๓	ปูน	๓
๒๔	เกลือแกง เกื่อ	๒
๒๕	ซีไม้เหลื่อม	๒
๒๖	ทราย	๒
๒๗	ทรายอ่อน	๒
๒๘	นมจ้วฬ	๒
๒๙	พิมเสน	๒
๓๐	มาส หอละดาน	๒
๓๑	สบไถ	๒
๓๒	หินขาว	๒
๓๓	หิน หินขาว	๒
๓๔	เหล็กกันเต้า	๒
๓๕	ก้นบอกปูน	๑
๓๖	กรง	๑
๓๗	กะแจบไข่	๑
๓๘	เกลือหลวง	๑
๓๙	ขี้ดิน	๑
๔๐	ขี้ดินทรายแก่	๑
๔๑	ขี้ดินโพน	๑
๔๒	ขี้ตาน	๑
๔๓	ขี้นิน	๑

ตารางที่ ๓.๙ รายชื่อธาตุวัตถุที่ปรากฏในตำรายา (ต่อ)

ลำดับ	ธาตุวัตถุ	ความถี่
๔๔	ขี้แบน	๑
๔๕	ขี้ฝุ่นจากหม้อหนึ่ง	๑
๔๖	ขี้หม้อหนึ่ง	๑
๔๗	ง่องแง่งหิ้ง	๑
๓๘	เชือกชั้นไผ่สด	๑
๔๙	เชือกแม่หม้ายขน	๑
๕๐	ไซคา	๑
๕๑	ด้นไฟ	๑
๕๒	ด้นไฟก้อม	๑
๕๓	ดางแหทอด	๑
๕๔	ดินสอดำ	๑
๕๕	ปอกเข้าแพด	๑
๕๖	ผมเหมียง	๑
๕๗	มิดชนะนกทองเหลือง (มิดสนากทองเหลือง)	๑
๕๘	เสี้ยนดิน	๑
๕๙	หม้อใหม่ (หม้อใหม่)	๑
๖๐	หินแดงทะเล	๑
๖๑	หินเพชรฆาต	๑
๖๒	หินแม่น้ำโขง (หินเย็น หินจืด)	๑
๖๓	หินแห่ทราย	๑
๖๔	หิฮาก่งหาย	๑
๖๕	ขวดแก้วดำ	๑

ตารางที่ ๓.๑๐ กระสายยาที่พบในตำรายาโบราณอีสาน

ลำดับ	น้ำกระสายยา	ความถี่
๑	เหล้า เหล้าก้อง สุรา เหล้าขาว	๔๘
๒	เหล้าเด็ด สุราเด็ด	๓๐
๓	น้ำพังคา น้ำพังค่า (น้ำเหล้า)	๒๖
๔	น้ำส่างน้อย น้ำบ่อน้อย ส่างน้อย	๑๗
๕	นํ้านม นม นํ้านมคน	๑๕
๖	น้ำควาขี้ไต้เดือน น้ำไต้เดือน เหี่ยวเดือน	๑๐
๗	น้ำผึ้ง	๗
๘	น้ำหมอนึ่งข้าว	๗
๙	น้ำข้าว น้ำข้าวจ้าว	๕
๑๐	น้ำมันหมู	๕
๑๑	น้ำอ้อย	๕
๑๒	น้ำขี้สีก	๔
๑๓	น้ำท่า	๔
๑๔	เงี้ยวจวด่อน	๓
๑๕	น้ำชายคา น้ำชาย น้ำชายคำ	๓
๑๖	น้ำปูนใส	๓
๑๗	ข้าวข้าว ข้าวข้าวเจ้า	๒
๑๘	น้ำควาปลา	๒
๑๙	น้ำแช่ข้าว น้ำข้าวข้าว	๒
๒๐	ขี้เด็กเล็ก	๑
๒๑	ดั่ง (ต่าง)	๑
๒๒	ดั่งกำ	๑

ตารางที่ ๓.๑๐ กระสายยาที่พบในตำรายาโบราณอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	น้ำกระสายยา	ความถี่
๒๓	น้ำกล้วย	๑
๒๔	น้ำกล้วยดิบ	๑
๒๕	น้ำกอนกาคุ	๑
๒๖	น้ำแกบเน่า	๑
๒๗	น้ำคั่งดิบ	๑
๒๘	น้ำควากบ	๑
๒๙	น้ำควาเอียน	๑
๓๐	น้ำชาด	๑
๓๑	น้ำดอกคำ	๑
๓๒	น้ำต้มด้วยมันงา	๑
๓๓	น้ำนมจ้ว	๑
๓๔	น้ำเยี่ยวจ้ว	๑
๓๕	น้ำเยี่ยวจ้วดำ	๑
๓๖	น้ำล้างมือ	๑
๓๗	น้ำสมุด	๑
๓๘	น้ำล้าง	๑
๓๙	น้ำล้างกล้วย	๑
๔๐	น้ำล้างใหม่	๑
๔๑	น้ำหน่อไม้ส้ม	๑
๔๒	น้ำเหี่ยว	๑
๔๓	น้ำเอียน	๑
๔๔	มะขุน (น้ำกระสายยา)	๑

บทที่ ๔
โรคที่คัดเลือกเพื่อการสังคายนา

๕.๑ ใช้หมากไม้

๕.๑.๑ โรคและการวินิจฉัยโรค

ใช้หมากไม้เป็นโรคที่พบเห็นได้ทั่วไปในภาคอีสาน โดยเฉพาะในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล หรือในช่วงที่มีผลไม้ออกมาเยอะ หมอชาวบ้านเชื่อว่าโรคนี้เกิดจากเชื้อโรคที่อยู่ในดินซึ่งฟุ้งกระจายขึ้นสู่อากาศในช่วงที่ฝนตกใหม่ ๆ หรือในช่วงที่กำลังจะหมดฝน เชื้อเหล่านี้จะทำงานร่วมกับพิษที่เกิดจากละอองเกสรดอกไม้ นอกจากนี้ยังเชื่อว่าผลไม้ออกมามากเมื่อตกลงสู่พื้นและเน่าอยู่ตามพื้นดิน จะมีเชื้อโรคที่ทำให้เกิดไข้หมากไม้ ไข้หมากไม้มี ๒ แบบ คือไข้หมากไม้น้อยและไข้หมากไม้ใหญ่

- ๑) ไข้หมากไม้น้อยเป็นไข้เหมือนไข้หวัด ออกตุ่มแดงๆ ตัวไม่แข็ง เป็นโรคติดต่อ เมื่อรักษา ๒-๓ วัน ก็จะหาย รักษาง่าย ส่วนมากเกิดกับเด็ก มีลักษณะใกล้เคียงกับโรคหัดในปัจจุบัน
- ๒) ไข้หมากไม้ใหญ่ ไข้ที่ปวดตามข้อเจ็บปวดตามตัวเหมือนเอาค้อนทุบตี เป็นไข้อยู่ประมาณ ๒-๓ วัน ปวดร้อนตามตา ไม่หิวข้าว หิวน้ำ หน้าและหูมีสีแดง มึนงง ง่วงนอนตลอดเวลา หลังแข็ง เหมือนวันไฟ เหมือนข้าวปลาอาหาร ไข้หมากไม้ใหญ่เป็นโรคที่จัดว่าร้ายแรงโรคหนึ่ง ถ้ารักษาไม่ถูกวิธีอาจตายได้ การรักษาให้จัดยาลดไข้และอาการ

ข้างเคียง เช่น อาเจียน หรือปวดตามเส้นให้ใช้ยารักษาเส้น จากนั้นให้ใช้ยากระตุ้นให้มีตุ่มออก เมื่อมีตุ่มออกและมีอาการตรงกับหมากไม้ชนิดใดใน ๕๓ ชนิด (ตารางที่ ๔.๑) ให้ใช้ยาในตำรับนั้นรักษา เมื่อเป็นไข้ได้ ๒-๓ วัน ถ้ายาถูกกับคนไข้จะมีตุ่มออกมาให้เห็นตามฝ่าเท้า ฝ่ามือ

ตำรับยาไข้หมากไม้จากตำรายาทั้ง ๒๗ ฉบับ มีจำนวน ๕๓๐ ตำรับ ซึ่งไม่สามารถนำเสนอได้หมดในที่นี้ จึงได้มีการจัดประชุมหมอยาใหญ่เพื่อทำการคัดเลือกให้เหลือเฉพาะตำรับที่สามารถใช้ได้ในปัจจุบัน ตำรับที่ไม่ได้รับการคัดเลือกให้ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ ส่วนใหญ่เป็นตำรับที่ประกอบด้วยสัตว์วัตถุที่ไม่สามารถหาได้ในปัจจุบัน เช่น แร้ง หรือแฮด หรือเป็นตำรับที่มีองค์ประกอบที่ยังเป็นปัญหา เช่น แผลงสาบ แผลงวัน ดังนั้นจึงมีตำรับยารักษาไข้หมากไม้จากตำรายาเพียง ๓๒๔ ตำรับ และได้เพิ่มตำรับยาที่หมอยาใหญ่ยังใช้อยู่ในปัจจุบันอีก ๒๑ ตำรับ รวมเป็นตำรับยาทั้งสิ้น ๓๔๕ ดังรายละเอียดในตารางที่ ๔.๒

เมื่อเป็นไข้หมากไม้ ห้ามรับประทานอาหารที่เป็นของแข็งและผลไม้ทุกชนิด ถ้ารับประทานจะทำให้ตาบอด ให้รับประทานข้าวต้มกับเกลือหรืออาหารประเภทปลาแต่ห้ามรับประทานปลาช่อน ให้รับประทานปลาตุ๋น ปลาหมองหรือปลาทูนา (เป็นปลาเกล็ดมีขนาดเล็ก) ห้ามอาบน้ำโดยเด็ดขาด แต่ให้เอาแก่นขี้หนูและก้านกล้วยตีบมาแช่น้ำใช้เช็ดตัว

ถ้ารักษาไม่ถูกวิธีหรือวางยาไม่ถูกโรคจะทำให้ตุ่มฝังใน ซึ่งสังเกตได้จากอาการของผู้ป่วยที่จะมีอาการเชื้องซึม ให้แก้ด้วยยาเย็น โดยให้ดื่ม น้ำแช่ไล่เดือน น้ำขี้สีก (ให้ขุดบ่อใกล้ๆ บ่อน้ำทิ้งเพื่อให้ น้ำซึมออกมาแล้วนำไปดื่ม) หรือให้ดื่มน้ำที่ฝนกระดุกต่างๆ หรือหอยทะเลใส่ เมื่อออกตุ่มแล้วตุ่มมีอาการเน่าเปื่อยให้เอาร่วงนางคำตำพอกใส่บริเวณที่เป็นตุ่ม

การรักษายาไข้หมากไม้ใหญ่ต้องใช้อย่างที่ประกอบด้วยสมุนไพรจำนวนมาก เรียกว่า “ชุมยาใหญ่” ไม่สามารถรักษาได้ด้วยตนเองต้องพึ่งหมอยาที่มีความชำนาญเท่านั้น

ตารางที่ ๔.๑ ชื่ออาการและลักษณะอาการของไข้หัดน้ำแบบต่าง ๆ

ลำดับ	ชื่ออาการ	ลักษณะอาการ
๑	ไข้หัดน้ำน้อย	ไข้ที่ปวดตามข้อเจ็บปวดตามตัวเหมือนเอาค้อนทุบตี เป็นไข้อยู่ประมาณ ๒-๓ วัน ปวดร้อนตามตา ไม่หิวข้าว หิวน้ำ หนาวและหมีสีคล้ำ มึนงง ง่วงนอน ตลอดเวลา หลังแข็ง ขีวคว้น เหม็นข้าวปลาอาหาร
๒	ไข้หัดน้ำใหญ่	เป็นไข้เหมือนไข้หวัด ออกตุ่มแดงๆ เม็ดเล็กๆ ตัวไม่แข็ง เป็นไข้ประมาณ ๒-๓ วัน ให้อาหารยาก ส่วนมากเกิดกับเด็ก มีลักษณะเป็นโรคติดต่อ คล้ายโรคหัด
อาการไข้และลักษณะการออกตุ่มแบบต่าง ๆ		
๑	ไข้หัดน้ำแดงน้อย (หัดน้ำน้อย)	ไข้ที่มีอาการร้อนจัด ออกตุ่มสีแดง ปลายตุ่มเป็น ยอดแหลม
๒	ไข้คางทูม	ไข้ที่มีอาการเหมือนไม่มีไข้ แต่พูดจาไม่ได้ ปากคางทูม คางแข็ง นอนลิ้มตาตลอดเวลา
๓	ออกก่อกม่นางนอน	ไข้ที่มีอาการเท้าเย็น มือเย็น เย็นตั้งแต่หัวถึงเท้า คลำดูที่ไหนก็เย็นไม่มีอุ่นเลย
๔	ออกก่อกม่นาง	ไข้ที่มีอาการร้อน เท้าดำ มือดำ
๕	ออกก่อกม่นางกับขาว น้อยขาวหลวง	ไข้ชักตื้นชักมือ
๖	ออกก่อกม่นางและ ออกก่อกม่นาง	ไข้ที่มีอาการร้อนไปมา ฝ่ามือดำ ฝ่าเท้าดำ
๗	ออกก่อกม่นาง	ไข้ที่มีอาการเจ็บเนื้อ เจ็บตัวเหมือนถูกคนตี
๘	ออกก่อกม่นางและ ออกก่อกม่นาง	ไข้ที่มีอาการเท้าร้อน มือเย็น หรือร้อนเฉพาะที่มือ เท้า

ตารางที่ ๔.๑ ชื่ออาการและลักษณะอาการของไข้หามกไม้แบบต่างๆ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ลักษณะอาการ
๙	ออกเงาแกมเหือดจกม	ไข้ที่มีอาการเจ็บหัวเหมือนถูกตี สบัดแข่งขาไปมา ไม่รู้จักกินจักนอน ตาแดง ตาไวเหมือนผีเข้าเจ้าสุญ (โกรธ) หน้าผากเหลือง ตีนผมเหลือง เล็บเท้าเล็บมือเหลือง อุจจาระและปัสสาวะเป็นสีแดงเหลือง
๑๐	ออกเงาฟัก	ไข้ที่มีร่างกายเย็น แต่ไม่มีเหงื่อ อาการของไข้ไม่มีสร้างซา ไม่รู้ว่าทุเลาลงหรือไม่
๑๑	ออกเงาและออกแดง สักกันหรือ ไข่ออก จงอาจและออก มีกสักกัน	ไข้ที่มีอาการร้อนที่ฝ่าเท้า ฝ่ามือ นอกนั้นไม่มีอาการร้อน
๑๒	ออกแงนหรือ ออกแง้น	ไข้ที่มีอาการพอรู้สึกว่าร้อนรุ่ม สบัดแข่งขาไปมา ปากปิดเบี้ยว ชีแตก ชักแอนชักแงน (ชักแล้วล้มตัว แอนไปด้านหลัง) ไปมา หรือไข้ที่มีอาการชักแอนชักแงนเหมือนดังหลังจะหัก เวลาไข้ขึ้นมีอาการสะอื้น เท้าและมือชักเข้าหากัน
๑๓	ออกจงอาจซาง เหลือง	ไข้ที่มีอาการกระวนกระวาย นอนไม่รู้สึกตัว แข้งขา ดิ้นไปมา ตาแดง ตาไวกลอกกลิ้ง แก้มเหลือง หน้าผากเหลือง ตีนผมเหลือง เล็บเท้าเล็บมือเหลือง กินข้าวกินน้ำแล้วอาเจียนออกมาหมด อุจจาระเป็น สีเหลือง ปัสสาวะเป็นสีแดง
๑๔	ออกจงอาจป็นขึ้นหัว	ไข้ที่มีอาการตัวเย็นตั้งแต่หัวมาจนถึงเท้า ส่วนแขนร้อน
๑๕	ออกจงอาจสับทำทาน	ไข้ที่มีอาการพอรู้สึกตัวว่าเป็นไข้ เท้าและมือร้อนพอ รู้สึก แลปลิ้นเหมือนงูแลปลิ้น หรือไข้ที่มีอาการนอน แลปลิ้นปลิ้นตา มีอาการดุจจงอาจแลปลิ้น

ตารางที่ ๔.๑ ชื่ออาการและลักษณะอาการของไข้หามกไม้แบบต่างๆ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ลักษณะอาการ
๑๖	ออกจางกับเงา แก้มเหือดจก	ไข้ที่มีอาการเจ็บหัว (ปวดศีรษะ) ร้อนใน กินน้ำ ไม่ขาด แต่เหงื่อไม่ออก เหงื่อจะออกเฉพาะบริเวณ หน้าผาก เวลาหายใจปากจะบิดเบี้ยว ขบกัดเล็บมือ เล็บเท้า กินข้าวกินน้ำแล้วอาเจียนออกมาหมด อาเจียนมีสีเหลืองเหมือนดังขมิ้น อุจจาระและ ปัสสาวะมีสีเหลืองปนแดง
๑๗	ออกซางน้ำเต้า มี ๒ อาการ	ไข้ มีมือเท้ากระตุก มีอาการหนาวทुरนทुरาย
		ไข้เหนื่อหนาว แลออกร้อนหนอย (ทुरนทुरาย)
๑๘	ออกซางเปียกับ ทำทานฟักไข่	ไข้ตัวร้อน แต่ไม่หนาว หายใจไม่เต็มอิม ตัวบวม
๑๙	ออกซางพวงซางขาว	มีตุ่มออกเหมือนตุ่มคางคก
๒๐	ออกซางพาง	ไข้ปลายมือปลายเท้ากระตุก และออกร้อน
๒๑	ออกซางเมียบ	ไข้ที่มีอาการร้อนทั่วลำตัว ร่างกายมีสีดำ ตอนเช้า ทुरนทुरายเหมือนดังเป็นบ้า เอาแต่นอนหลับตา
๒๒	ออกเขียดน้ำ	ไข้ที่มีอาการร้อนใน เย็นนอก ร่างกายมีสีเหลือง แสดงอาการกระวนกระวาย
๒๓	ออกเขียดไฟ	ไข้ที่มีอาการตัวร้อนไม่เสมอกัน ตั้งแต่อกขึ้นไปถึงหัว มีอาการร้อนมาก แต่ตั้งแต่เอวลงไปถึงปลายเท้ามี อาการร้อนพอประมาณ ร่างกายมีสีแดง
๒๔	ออกดำ	ไข้ที่มีอาการทำเย็นแต่ไม่คืนทुरนทुरาย
๒๕	ออกแดงหลวง	ไข้ที่มีอาการตัวร้อนตั้งแต่หัวถึงเท้า ร่างกายเป็น สีแดง หน้าแดง มีตุ่มเป็นผื่นขึ้นที่เท้าและมือ หายใจไม่สะดวก เหงื่อออก ดินผมชุ่มไปด้วยเหงื่อ

ตารางที่ ๔.๑ ชื่ออาการและลักษณะอาการของไข้หามกไม้แบบต่างๆ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ลักษณะอาการ
๒๖	ออกท่อมเลือด	ไข้ที่มีอาการร้อนจัด มีเลือดออกทางจมูก ออกตามไรฟัน
๒๗	ออกทำเงา	ไข้กำตืน กำมือ ตาเหลือก ปากเบี้ยว
๒๘	ออกปานดำ กับทำทวน	ไข้เมื่อตีมน้ำแล้วทำให้ทุเลา
๒๙	ออกปานดำปานแดง สับกัน	ไข้ที่มีอาการทุเลาเป็นบางเวลา เช่น ตอนเช้าอาการ ทุเลาลง พอตกกลางคืนเริ่มจับไข้ ตอนไถ่ขันมีไข้หนัก
๓๐	ออกแผลงอาจ	มีไข้แล้วกัดฟันไม่หยุด
๓๑	ออกพานตาวันหรือ ขยุ้มตีนหมา	ไข้ที่ไม่อยากขยับเขยื้อนร่างกาย แต่เมื่อถามสามารถ ตอบได้
๓๒	ออกไฟลามโกน	ไข้ที่มีอาการลงท้อง (ท้องเดิน) ทั้งถ่าย ทั้งอาเจียน ร้อนใน กระหายน้ำ
๓๓	ออกไฟลามโกน	ไข้ที่มีอาการร้อนจัด ทุรนทุรายหนัก อีกสองสามวัน ต่อมาบวมตามแข้งขา
๓๔	ออกไฟลามโกนสับ แผลงอาจ	ไข้ที่มีอาการร้อนจัด ทุรนทุรายหนัก
๓๕	ออกมิกปลาเดิด	ไข้ที่มีการออกตุ่มที่หน้าผากและลำคอ ตุ่มนั้นเป็น เหมือนมิกควายด่อน (ควายเผือก)
๓๖	ออกมูมหมากตาล	ไข้ที่มีอาการร้อนพอประมาณ แต่ปวดตามกระดูก วิ่งไป วิ่งมา
๓๗	ออกลิ้นน้อยหลวง	ไข้ตัวเย็นเป็นป็นเป็นพวน หมดคอดถึงแขนไปมา ปากขาวลิ้นขาว
๓๘	ออกเห่าคอคำ	มีอาการไข้ขึ้น ไอ ท้องโค่ (บวม)

ตารางที่ ๔.๑ ชื่ออาการและลักษณะอาการของไข้หามกไม้แบบต่างๆ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ลักษณะอาการ
๕๐	ออกแฮดนอนซำ	ไข้ที่มีอาการไม่ลืมหุลืมตา นอนซืมเหมือนคนนอนหลับ

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑	ไข้หามกไม้	ยาอาบ ให้เอา ผักแว่น หอยขม (หอยจูบ) ตะขบป่า (เอาทั้ง ๕ ส่วน) เอื้องหมายนา ผีอนำมาแช่น้ำแล้วให้อาบ วันที่ ๑ ให้อาบ ๒ ครั้ง วันที่ ๒ ให้อาบ ๓ ครั้ง วันที่ ๓ ให้อาบ ๔ ครั้ง วันที่ ๕ ให้อาบ ๕ ครั้ง	พ่อชอย สุขพิณจิ สุรินทร์
๒	ไข้หามกไม้	ยาอาบ ให้เอา ผักแว่น หอยขม (หอยจูบ) ตะขบป่า (เอาทั้ง ๕ ส่วน) เอื้องหมายนา นำมาแช่น้ำแล้วให้อาบ วันที่ ๑ ให้อาบ ๒ ครั้ง วันที่ ๒ ให้อาบ ๓ ครั้ง วันที่ ๓ ให้อาบ ๔ ครั้ง วันที่ ๕ ให้อาบ ๕ ครั้ง	พ่อเพี้ยย ดิด้วยมี สุรินทร์
๓	ไข้หามกไม้ (ยาดอด)	ให้เอา ไข่ไก่ต้ม ๗ หรือ ๑ ฟอง เงินข้างสามหัว ใบชิง ๗ ใบ ขัน ๕ มีเงิน ๑ บาท ให้นำเงินห่อไว้ในใบชิง แล้วยัดใส่ในไข่ แล้วนำไปวางไปในขัน ๕ แล้วท่องนะโม ๓ จบ (ถ้าท่องนะโมแล้วเปิดดูเงิน ถ้ามีสีดำแสดงว่าเป็นอาการของไข้หามกไม้)	พ่อบุญสวย พลสวัสดิ์ อุดรธานี
๔	ไข้หามกไม้ ตุ่มใหญ่	ให้เอา ใบยอ นาง แป้งข้าวเจ้า นำมาตำรวมกัน เติมน้ำนิดหน่อย แล้วเอาผ้าขาวบางไปชุบแล้วนำมาทาตุ่ม	พ่อเพี้ยย ดิด้วยมี สุรินทร์

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๕	ไข้หามกไม้ ไข้ปัสสาวะ	ให้เอา เมล็ดมะกอก ๑ รากบัวชี้แบ้ ๑ ชั้ดิน ทรายแก่ ๑ นำมาแช่น้ำให้เต็ม ตันจินายก้อม ๑ พินมหา ๑ ปิปิแดง ๑ ไม้เท้ายายม่อม ๑ นางซอน หมาว้อ ๑ นางแข่ง ๑ ดู่ท่ง ๑ ยังสมุด ๑ จันแดง จันขาว จันคันทนา ข่อยหิน ๑ เห่าหอม ๑ ทำทาน ๑ เครือคันทาก ๑ สีไคตัน ๑ แสง ๑ ฝนแสนห่า ๑ ช้อนดอกเหลือง ๑	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๖	ไข้หามกไม้	ให้เอา หญ้าขัดมอญ หญ้าคา หญ้าคมปาว หญ้าแพก หญ้าลัมมื่น สัดส่วนเท่ากันนำมาแช่ ดื่มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๓)
๗	ไข้หามกไม้ กิบปากบได้	ให้เอา เทียนเดือน (ไส้เดือน) มาตัว ๑ มาตัดเอา หัว มันท่านิ้วมือ แล้วให้เอา ไม้แพงคำฮ้อย มาผ่าหีบ คีบค่างไฟให้แห้ง แล้วเอาหมากฟัก มาตัดผองควดในเสียให้หมด แล้วจึงเอาหัวชี้ เทียนเดือน บิลงในโถนหมากฟักแล้วอันนี้ เอาน้ำท่าใส่ลงบวย ๑ จึงเอาเลือดแปดขึ้น ผู้หญิง มาเผาไหม้แล้วเอาแพร่ห่อแช่ลงดอมกัน แล้วจึงเอายากชะชิโก (ข้าสะโก) มาฝนกินแทน	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๘	ไข้หามกไม้ ไข้เย็น	๑. เอา รากนมสาว นมจัว ดันเหมือดคน เปลือกต้นขามอนเฮื้อ เตือปล้อง เตือเกลี้ยง น้ำมันงา นมผา หมากกอกด่อน ฝนใส่น้ำ ดื่ม ๒. เอาใบพริกเทศ ไคหางนาค ขยี้ใส่น้ำดื่ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขนอยาง กันทรวิชัย

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๙	ไข้หามกไม้น้อย	แก่นขนุน แก่นเดือป้อง ไม้หมี รากเพ็ก ฝนใส่ น้ำหมอนึ่งกิน	พ่อวิธิ เสนาะเสียง สกลนคร
๑๐	ไข้หามกไม้ปมิดุ่ม	ให้เอา ยังสมุด แสงเปือ หางช้างร้อง ฝนแสนห้า เหาห้อม แสนทำทาน แสนจางาง กวางสมุด สึงไคตัน เห็ดจอง ดอกแมวดำ ดอกหมาดำ จันแดง จันหอม หมอน้อย ยานาง ฝนให้กิน	พ่อพรมมา จันทะเสน สกลนคร
๑๑	ไข้หามกไม้ปมิดุ่ม	ให้เอา รากจัน ๑ รากดุก ๑ เดือป้อง ๑ รากหมากแข้ง ๑ รากผักหวานบ้าน ๑ ก้างตง ๑ ปวกเข้า ๑ หญ้าขัด ๑ แพงคำฮ้อย ๑ หมอน้อย ยานาง ๑ ทั้งหมดนี้เป็นยาแช่ดื่ม	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๑๒	ไข้หามกไม้ปมิดุ่ม	ให้เอา หมอน้อย ยานาง ส้มกบ แกงแซง ไข่เน่าน้อย ไข่หลวงน้อย มวกหลวง ชูชีตันใหญ่ ชูชีเครือ ข้าสะโก ส่องฟ้า ชามัดน้อย ชามัดหลวง สดส่วนเท่ากันทั้งหมดนี้ให้เอา แต่ราก แช่ดื่ม	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๑๓	ไข้หามกไม้และกินผิด	ให้เอา ไม้ค่างพลู (ให้ฟันเอาเนื้อไม้มันมา) เปลือกหอยกาบ แก่นเข้าโพด นำมาแช่กิน	พ่อเอื้อะ สายกระสุน สุรินทร์
๑๔	ไข้หามกไม้ใหญ่	๑. ให้เอา รากเดือ รากมะพร้าว รากหมาก นำมาทุบให้แหลก แช่ทาและน้ำดื่ม ๒. ให้เอาใบมะยม ใบมะไฟ ใบยานาง นำมาขยี้ผสมน้ำ ทาและดื่ม อาจใช้สมุนไพรทั้ง ๒ ตำรับผสมกันก็ได้	แม่เกสร แสงจันทร์ นำเสนอโดย พ่อทรวง ขวัญมา สกลนคร

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๕	ไข้หามกไม้ใหญ่	เขากวาง เขากวางชี เขาเลียงผา เขาควายด่อน เขาเก้ง เขาวัว เขี้ยวเสือ เขี้ยวหมู เดื่อยไก่อ่า เขี้ยวจระเข้ ดูกเสื่อ งาช้าง ดองปลาฝา ดูกช้าง หอยทะเล นมผา กระดองปลาบึก ดูกเลียงผา เงี่ยงปลาบึก ดูกกา ดองเต่าเพ็ก ขนเม่น นอแรด วานกัปแรด ขี้ขี้ไม้เหลื่อม เห็ดพิมาน ขี้จ้วพระอินทร์ รากคันท้อง เกรพูสีเทศ ขิงขี้ จี่ดำ รากยานางขาว รากยานางแดง รากตากวาง รากตาไก่ หนาวเดือนห้า รากนมจ้ว รากบกดาย รากส้มพ้อ รากก้างปลา ขาว เอียนด่อน (หยิกป่อง) รากนมสาว รากตุ้มกา รากตุ้มกาแดง รากเหมือดคน รากดูกใส รากง้วนหมู รากคนทา รากหนาม แท่งเตี้ย รากเท้ายายม่อม แสนทำทวน จันแดง ดูกหิน (มะคำไก่) รากเงี้ยวดูก รากน้ำเต้าน้อย รากหวดข่าใหญ่ รากหวดข่าน้อย รากเหมือด แอ รากเอื่อนกวาง รากกะไดลิง รากเครือ กะแต้ง	ดต.สมพร มูลมั่ง สกลนคร
๑๖	ไข้หามกไม้ใหญ่	รากมะไฟ รากมะขาม รากพืพวน รากมะมาย รากหมากทัน รากหนาวเดือนห้า แก่นทางแดง ตะไคร้ตัน ผากมะเฟือง ต้นกฤษณา แก่นเหมือดควาย (เหมือดไบมน) รากกางของ รากตดหมา หมากสีดาโคก	พ่อไสว ชาคำผง สกลนคร

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๗	ไข้หามกไม้ใหญ่	ให้เอา แก้วนางนิ(นางถอน) หนาวเดือนห้า กำลังข้างสาร รากมะกอกด่อน ฮังฮ้อน หม่วยเลือด ประดงข้อ เหมือดใหญ่ เหาฟู (เล็บลอก) ฝนแสนห้า ไม้ยาสูบใหญ่ พญาดอนพิษ คั่นคากแดง คางคกขาว เครือแหม่ รากพญาขาว ถั่วถอด กำลังเลือดม้า ดีงุดำ ม้ากระทืบโรง กวางแดง ตุมกาแดง พญามือเหล็ก ลูกไส เถาลางแดง ทำวยายม่อม รากตีนตั้ง แขนทำทาน รากลับมัน เหมือดขาว เหมือดดำ เหมือดแอ่ ลูกขาว (ลูกนา) จันดำ จันแดง จันหอม ตากวาง ตาไก่ ว่านน้ำ ขิงแคงปลาทั้ง รากยานางแดง รากส้มกบ เทพทาโร ส่องฟ้า รากก้านตง รากผักหวานบ้าน แขนจงอาง ลูกสะบ้า ส้มพอหลวง เหมือดโลด เหมือดปลา ชิว เหาหอม (กาวเครือดำ) ลิ่นทะเล หอยขม (เพรียง) หอยสังข์แดง หอยสังข์ขาว หอยจุบแดง สนทะเล กระจุกช้าง หอยวี หอยกาบ ทะเล หอยแมลงภู่ หอยจระเข้ ปวกทะเล ปวกปลาฉลาม หินทะเล หอยแครง หอยมังกร หอยลิ่นทะเล เดียวไก่ป่า ขี้ขี้ไม้แคน ปั่นข้าวจี๊ซี่ หอยนางรม	พ่อประถม บรรณทิพย์ สกลนคร
๑๘	ไข้หามกไม้ใหญ่	ให้เอา ข่อยदान เครือไต้ปลาเคื่อ มาฝนกิน	พ่อชาย มาตรา อุดรธานี
๑๙	ไข้หามกไม้ใหญ่	ให้เอา จันแดง จันดำ ลิ่นสมุทร รากยานาง เขี้ยวหมูป่า งาช้าง ดีควายดอน (*ถ้ามี) ยานางแดง ให้นำมาฝนใส่น้ำขาวข้าวกิน	พ่อเพื่อย ดีด้วยมี สุรินทร์

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๐	ไข้หามกไม้ใหญ่	ให้เอา ดอกไผ่ ดอกกินหมาก ต้นผีหมอบ เข้มแดง เข้มเล็ก ดั่งหมากเห็บ แก่นางนี้ พญามิฤทธิ์ จันทน์แดง จันทน์หอม แสนจางอาจ แสนเห่า ห้อม รากหมาน้อย รากพิพวน เขากวางซี สิ่งไคตัน อีตูตัน หมากบ่าบน ลิ่นทะเลหอย ทะเล ดอกบ่วงลัว้ แห้วช้าง รากยานาง ขิงแขง ปลาก้าง รากคางคิ ยารากน้อย ต้างไก่อ้น้อย ขมิ้นนางมัทรี ปานดงเหลือง ปานดงขาว พญามือเหล็ก แห้วหมูป่า รากยานางแดง หนาวเดือนห้า ยังฮ้อน ผักหวานบ้าน ต้นก้านตง ตะปูสี่ ขนหมากอื้อ ขาไก่ป่า ส้มพ้อหลวง เอาสมุนไพรทั้งหมดมาฝน ใส่น้ำกิน	พ่อบุรี ขัตติยวงศ์ มหาสารคาม
๒๑	ไข้หามกไม้ใหญ่	ให้เอา ต้นฮังคาว ดอกฮ้อน ขมิ้น นำมาฝนทา (ถ้าไม่มีต้นฮังคาว ก็ให้เอากระดูกคางคาวมาใช้แทนก็ได้)	พ่อประวิทย์ บุญแพงมาตย์ มหาสารคาม
๒๒	ไข้หามกไม้ใหญ่	ให้เอา ประการัง เปลือกหอยตระกรัด ดินไก่อป่า หอยเบี้ย เปลือกหอยทะเล จั้วดำ แห้วเสือ เขากวาง ไม้กลายเป็นหิน ลิ่นทะเล กระดอง เต่าเพ็ก เขากวางดำ ดอกลิ้ง หอยสังข์ หอยทะเล เขาเลียงผาน้ำค้าง เขาเลียงผา ยังฮ้อน เขาควายด่อน จันทน์ขาว จันทน์แดง จันทน์หอม วานกิบแรด ผางแดง เขากวางอ่อน นอแรด ฝนใส่น้ำหมอนึ่งกิน	พ่อวิถี เสนาะเสียง สกลนคร

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๓	ไข้หามกไม้ใหญ่	ให้เอา รากมะไฟ รากหามกรากตาล รากยานางแดง รากยานางเขียว รากคนทา รากพญายา (ตูมตัง) แก่นางนี ลั่นทะเล หอยสังข์ นำมาฝน ท่อนะโม ๓ จบ เป็นเลือดเป็นลม มิ่งลืออยู่ในตับ มิ่งลับอยู่ในปอด มิ่งรอดอยู่ในเอ็น มิ่งเหม็นอยู่ในหัวใจ (มิ่งเป็นมะเร็งอยู่ในหัวใจ, มิ่งเป็นฝอยอยู่ในหัวใจ, มิ่งเป็นฝีมะม่วงอยู่ในหัวใจ) โอมสะยังวันยัง โอมปากกูเซ็ด กว่าเกลือ ๓ ก้อน ปากกูฮ้อนกว่าไฟ ๓ กอง ไฟชุกชิลูกกูบให้มันลาม ไฟลามต่อกูบให้มันฮ้อน โอมไช่แป้ง แสงสวหาหะ (เป่าครั้งแรก จุ่มคาถา ๓ ครั้ง เป่าครั้งต่อไป จุ่มคาถา ๗ ครั้ง เป่าครั้งต่อไป จุ่มคาถา ๙ ครั้ง)	พ่อنين ทำนุบำรุง สกลนคร
๒๔	ไข้หามกไม้ใหญ่	ให้เอา รากยานาง รากชิงชี รากเท้ายายม่อม มะเดื่อชุมพร รากคนทา ใบพรหมมิ ใบมะระ ใบมะยม ใบสมิ ใบพิมเสน ใบฝ้ายแดง ใบลันพร้าวญ ใบทองหลาง ใบมน เขามวกทั้งสอง จันทน์ทั้ง ๒ สัตส่วนเท่ากัน ต้มหรือตำเป็นผง เก็บไว้ก็ได้ ยาต้ม รับประทานครั้งละ ๑ ช้อนโต๊ะ วันละ ๓ เวลา หลังอาหาร ยามวง ทานครั้งละ ๑ ช้อนกาแฟ	พ่อสินวน ทุมแสง สกลนคร

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๕	ไข้หามกไม้ใหญ่	ให้เอา รากยานาง รากมะเดื่อชุมพร รากชิงชี รากคนทา รากเท้ายายม่อม รากเหมือดคน ต้ม หรือแช่กินก็ได้ ขนานที่ ๒ ให้เอา รากปลาไหล เฝือก ฝน ๖ นาที รากพระยาไพร ฝน ๒ นาที ให้ฝนกิน ๓ ครั้งต่อวัน กินจนกว่าตุ่มจะออกหมด ถ้าตุ่มออกหมดแล้วก็ให้ฝนยาทา ให้เอา รากโลดทะนง ฝนแล้วบีบน้ำมะนาวลงไป ๑ ลูก แล้วเอาผ้าขาวบางมาชุบแล้วปิดหามดๆ เช็ดตามตัวตุ่มก็จะหาย	พ่อประเสริฐ ภูมิสิงห์ อุบลราชธานี
๒๖	ไข้หามกไม้ใหญ่ ยาทงพิษ (กระทุ้งพิษ)	รากพญาายา แก่นจันทร์แดง แก่นจันทร์ใด (ใช้รากดอกเกดแทนก็ได้) แก่นจันทร์ใด แก่นจันทร์เฒ่า ดอกปลาฝา ดอกเต่าเพ็ก กระดุกควายด่อน กระดุกช้าง ขึ้นกอินทรียกว้างทะเล ลิ่นทะเล หยิงสมุทร หนามเดือนห้า ฝนไม่เกิน ๓ แกก เขากวางชี เดือยไก่ป่า เขียวหมูป่า หอยเบี้ย นมผา บึงดำ (พญามือฤทธิ์) พิษพญาไฟ (ฮังฮ้อน) รากย่านางเขียว ถ้าผู้ป่วยสลบไม่ได้สติ ให้เอา รากเดือปอง รากขนุนแห้ง รากพญามือฤทธิ์ รากหนาวเดือนห้า รากฮังฮ้อน ให้ฝนกับน้ำหม้อมัน ถ้าคางแข็ง ให้เอาชันงัดปากแล้วกรอกยาลงไป ประมาณ ๕-๑๐ นาที จะฟื้นคืนมา	พ่อทรงพล เดชพันธ์ สกลนคร
๒๗	ไข้หลังแข็ง คอแข็ง	๑. เอา ขามน้อย ฝนใส่น้ำดื่ม ๒. เอา จินายก้อม ฝนใส่น้ำดื่ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขนอยาง กันทรวิชัย

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๘	ตุ่มเป็นพิษ	ให้เอ้อ้อยช้าง ๑ แก่นหามกมาย ๑ ผ่นต้ม	วัดโพธิ์ศรี บ้านลาด ต.ศรีสุข
๒๙	ตุ่มเป็น หนอง	ให้เอา ตาไก่มาแช่น้ำอาบ	วัดโพธิ์ศรี บ้านลาด ต.ศรีสุข
๓๐	พิษหามกไม้	เอา หัวหวายนึ่งแช่กินก่อน เอาจุฉี่ ขี้ไต้เดือน ก้อมเอามาอย่าง แล้วแช่น้ำล้างน้อยไว้ต้มหาย	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๒)
๓๑	ยาออก เหลือง	เอา แก่นขี้เหล็ก เขาฮอ เครือแดงหนู แล่งซอน ยาทุกชนิดนำมาปริมาณเท่ากัน เอาแล่งซอน น้อยกว่าทุกชนิด นำมาต้มดื่มตอนเช้ามีด	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๓)
๓๒	ยาออก เหือดจม	เอา รากจิก รากฮัน รากหลังดำ รากพลู นำมาแช่ต้ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๓	ยาออก เหือดจม	เอา รากส้มกบ รากหญ้าขัดมอน ก้านตง รากเดือย รากจอก รากผักพิพวย รากเดือ เกลี้ยง เดือป่อง รากถั่วพลู ชูมนี่ นำมาแช่ต้ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๔	ยาออก เหือดจม	เอา หมาปัก อ้อยดำ รากผักหวานบ้าน ข้าวจ้าว นำมาผสมกันแช่น้ำแล้วดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๕	หามกไม้	ให้เอา หัวกล้วยดิบ หัวหญ้าหอมแก้ว สัดส่วนเท่ากัน เผาใส่รวมกันกิน	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๔)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หัดหมาไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๓๖	หัดหมาไม้ ออกไฟลาม โกน	ยาตื่นกินโน ให้เอา ยาชุมชั้น กินหายแล	ตำรายาวัตรบูรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๑)
๓๗	หัดหมาไม้ ออกไฟลาม โกน	ยาทา เข้าหมื่น ๑ ฮากลมบม ๑ เปลือกดินนก ยา ๓ สิ่งนี้ฝนใส่ น้ำมากพอกทา	ตำรายาวัตรบูรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๑)
๓๘	หัดหมาไม้ ออกเหือด จม	ให้เอา รากดอกซ้อนใหญ่ ฝนกับน้ำข้าวเจ้า ให้กินดีแล	ตำรายาวัตรบูรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)
๓๙	หัดหมาไม้ น้อย	ให้เอา หัวหญ้าแห้วหมู ๑ กำ ดินบริเวณตรงน้ำ ชายคาคกใส่ ให้ขุดลึกลงไปยาวสุดแขนเอามา ๑ กำ มาผสมกับน้ำแล้วรอให้ตกตะกอน จึงเอ มาใส่ไว้ในถ้วย ๑ ถ้วย แล้วให้เอาน้ำบ่อน้อย แพ่ง ๑ น้ำแช่ใส่ได้เดือนแพ่ง ๑ นำมาผสมกัน เอารากปวกเข้า ๑ รากลับลิ้น ๑ รากมอน ๑ รากหมอน้อย ๑ ยานาง ๑ ผักหวานบ้าน ๑ ก้านตง ๑ คีไพนกชุ่ม ๑ ตาอ้อยดำ ๗ ตา เมล็ดฝ้าย ๗ เมล็ด นำมาผสมกับน้ำใส่เดือน ดินชุมนั้นแล้วให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๔๐	หัดหมาไม้ แนวบมีตุ่ม	แล้วบดตุ่ เขาเทิน หัดหมาไม้บมี ให้บวเพ่งอื่น ไปเทิน	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๖)
๔๑	หัดหมาไม้ แนวบมีตุ่ม	หัดหมาไม้ไม่มีหาย ยาชุมนี้ถูกกับหัดหมาไม้ที่ไม่มี ตุ่มทุกชนิด	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๖)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๔๒	หามกไม้ เป็นพิษ	ให้เอา หอยปากกว้าง ๑ ยางดิบ ๑ ฝนกิน	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๖)
๔๓	หามกไม้ เป็นพิษ	เอา หัวสาคู ๑ รากอิตุ๋ ๑ รากส้มฟ่อ ๑ พริกกันชน ๑ รากหวดขำ ๑ เหมือดแอ่ ๑ รากกระจาย ๑ ให้นำมาฝนดื่ม	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๖)
๔๔	หามกไม้ และกินผิด	ให้เอา รากมะขาม รากหมอน้อย รากยานางฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๔๕	หามกไม้ และกินผิด	ให้เอา รากมะขาม รากหมอน้อย รากยานาง ฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๔๖	หามกไม้ และกินผิด	ให้เอา เห็ดพิมานฝนผสมใส่น้ำหม้อหนึ่งดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๔๗	หามกไม้ และกินผิด	ให้เอา เห็ดพิมานฝนใส่น้ำหม้อหนึ่งผสมดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๔๘	หามกไม้ และกินผิด	เอา รากมะไฟ ๑ รากพุท มาฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๔๙	หามกไม้ และกินผิด	เอา รากหามกไฟ รากพลูอัน ๑ ฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๕๐	หามกไม้ ออกเหือด ไฟและออก ต่างๆ	ให้เอา คีไพนกุ่ม ๑ ฮากหมอน้อย ๑ ฮากผัก หวานบ้าน ๑ ฮากจ๊วน้อย ๑ ฮากกุดง่อง ๑ ข้าวจ้าว ๑ ตาอ้อยดำ ๑ แขน้ำกินดีแล ออกเหือดดำก็ดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๕๑	ออกกล่อม นางนอน	ให้เอา แก่นสะแกแสง แก่นหางนกยูง แก่นยอ ลัม ให้นำมาแช่น้ำ ๑ วัน ๑ คืน แช่ยาแล้วก็ให้ เริ่มกินยา ส่วนยาที่เหลือให้เอาอาบ แล้วเอา ยาออกมาผึ่งไว้ วันต่อมาให้แช่ใหม่ จนกว่ายาจะจืด	แม่นยำพร สุระพร กาฬสินธุ์
๕๒	ออกเกิด แฮด	เอา หญ้าขัด หญ้าคา ไม้สา ไม้เฒ่า เหล้า แช่น้ำดื่ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขนอยาง กันทรวิชัย
๕๓	ออกเภา กระด้าง มุมหมาก ตาล สารบาต วิน สารบาตไฟ	ให้เอา ฮากพรวัว ๑ ฮากตาล ๑ ฮากหมากยม หมากแม่หม้าย ๑ ไม้กะหนอนทั้งสี่ ๑ ข้าวจ้าว กำมื่อ ๑ มาตำเอากัน แช่วินกินสาก่อน จึงให้ กินยานั้นต่อไปแล	ตำรายา วัดค้อธิ หนองม่วง
๕๔	ออกเกี่ยว ดำ	ให้เอา หญ้าหอมแก้ว รากเดื่อหิน หมอน้อย รากคาม รากหอม นำมาแช่ดื่มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๓)
๕๕	ออกเกี่ยว ดำ	เอา ตานน้อย ดินเป็ด ส้มกบ พันทมหา นำมาฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๕๖	ออกเฝียวดำ	ให้เอา งาดำปลอด ต้มให้ได้น้ำมันงา จากนั้นเอานมราชีห์ มาฝนผสมดื่มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๕๗	ออกเฝียวดำ	ให้เอา เปลือกงวงซุม หมากรุก อ้อยดำ ข้าวเจ้า เอามาอย่างละ ๑ ส่วน แล้วเอาน้ำซี้ไก่เดือนเป็นน้ำ ให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๕๘	ออกเฝียวดำ	เอา ใบหูกให้เผาไฟแล้วมาแช่น้ำ ผสมหญ้าเหือนนำมาต้มแล้วนำมาบดให้ทั่ว บริเวณร่างกาย	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๕๙	ออกเฝียวดำ	เอา รากซุมพู หมากรุกนำมาต้ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๖๐	ออกเฝียวดำ	เอา หญ้าขี้ด ๓ ต้น ลิ้น ๓ ต้น ตาอ้อยดำ ๓ ช่อ มะเดื่อปอง ๓ ช่อ ข้าวเจ้าทั้งเปลือก ๑ กำ ไม้กกเงินต่อน ๑ นำมาต้มเคี้ยวแล้วดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๓)
๖๑	ออกเฝียวดำเงาจับกัน	ให้เอา ก้อนน้ำเกลี้ยง เครือส้มกบ ฝนกินก่อน เมื่อตื่นแล้ว ให้เอา รากผักหวานบ้าน ก้านตง น้ำงา นมผา เขาเยิง หมากรุกกอด่อน แห้วยา วาน ฝนรวมกันกิน ๓ บวช ดูก่อน ถ้ายังไม่ดีขึ้น ให้เอา รากโคหานาก รากเป่าน้อย สะคาม ซุมแสง ส้มกบ แต่งแซง แห้วาบ จากนั้นให้เอา กำน้อย กำหลวง รากหวดน้อย ซาซู้ ต้นหมอน้อย ยานาง ปวงเดื่อเกียน น้ำงา นมผา เขาเยิง กอกด่อน ฝนกินดี ยาน้ำได้พันชอง	ตำรายาวัดบุรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๖๒	ออกเฝียว น้ำ	ให้เอา กล้วยปากควาย กล้วยขจัด กล้วยลับลิ้น ต้นปวกเข้า เอามาอย่างละ ๑ ส่วน แล้วมาแช่ให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๖๓	ออก แกดแฮด	๑. ให้เอา ดินกี้ หัวหมากน้ำ อ้อยดำ ฝนรวม กันกินดี ๒. ให้เอา หนามขี้แฮดฮอน ไม้ข่อยด่อน พวงพี ด่อน เจริญวงศ์ด่อน หมากกอกด่อน ดูกแอ้ง ดุกกา ดูกปลาฝา น้ำมันงา นมผา เงินคำ เขาเยิง ฝนกิน ๓. ให้เอา ตำขวนสดแช่น้ำทาแก้เสียแล้ว จึงเอา ฮาก ๔. หมากมอด ทวงบายา ดูกแอ้ง ดูกกา น้ำงา เงินคำ ฝนดอมกันกินดีแล	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)
๖๔	ออก แกดแฮด	ให้เอา ไม้ตูม แสงอ ไม้ตูมตัง ๑ ส่วน แล้วมา แช่ให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๖๕	ออก แกดแฮด	ให้เอา ไม้หนามขี้แฮด ข้างคำ จันทน์แดง เอามาอย่างละ ๑ ส่วน นำมาแช่รวมกัน แล้วดื่มดี	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามาไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๖๖	ออก แกดแฮด ออกเหือด ซาง ออก เงา ออก คาย ออก สาก ออก แน่น	๑. ให้เอา จีจ้อหลวงนำมาแช่อาบ แช่ต้ม ๒. ให้เอา ผักหวานบ้าน ก้านตง รากหญ้าขัด หญ้าคา อ้อยดำ ข้าวเจ้า นำมาตำแล้วแช่ ต้ม ๓. ให้เอา รากหมากพริก รากตาเสือ บดเอา น้ำมะนาว เป็นน้ำแล้วปั้นเป็นลูกกลอนกิน ๔. เอา รากหวदन้อย บดใส่น้ำขิงต้ม ๕. เอา รากหญ้าคา รากหัลบลิ่น หญ้าขัตราก นำมาแช่ต้ม ๖. ให้เอา เครือไผ่ช้าง รากซี่แฮดอ่อน แลงซอน ซี่แฮด นำมาฝนต้ม ๗. ให้เอา รากหมอน้อย รากคิงไฟนกกุ่ม รากผักหวานบ้าน รากจี่น้อย พุดอง ข้าวเจ้า ตาอ้อยดำ นำมาแช่ต้ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๖๗	ออกงัน ออกทำ ทาน ออกเนา ออกจาง ออกตุ้มทั้ง มวล	เอา รากผักหวานบ้าน รากส้มกบ แต่งแซง ผักชีช้าง รากมูยด่อน ฝนใส่น้ำดื่ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขนอยาง กันทรวิชัย
๖๘	ออกเงา	ให้เอา น้ำเกี้ยง เครือส้มโก้ย สดส่วนเท่ากัน นำมาฝนดื่มก่อน	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๔)
๖๙	ออกเงา	ให้เอา ไม้ส้มพ้อหลวง ไม้เหื่อนกวาง ไม้ชายเดิน นำมาอย่างละ ๑ ส่วน มาแช่รวมกันดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๗๐	ออกเงา	ให้เอา รากเดือป่อง ยานาง ฝนกินดีแล	ตำรายาวัตรบุรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)
๗๑	ออกเงา	ให้เอา รากบอน รากดอกเกด รากเหม้าน้อย นำมาฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๗๒	ออกเงา	ให้เอา หูลิง ก้างปลา หวดน้อย ผักหวานบ้าน ก้านตง นมผา เขาเยื้อง มะกอกด่อน แห้ววา สัดส่วนเท่ากัน นำมาฝน ๓ ถ้วยดื่อก่อน	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๔)
๗๓	ออกเงา	ให้เอา สากหวดน้อยฝนใส่น้ำข้าวเจ้าวกา	วัดบ้านดอนยม ท่าขอนยาง กันทรวิชัย
๗๔	ออกเงา	เอา รากจุมคาน รากก้างปลา นำมาตำฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๗๕	ออกเงา	เอา รากเดือเกลี้ยง เปลือกไทรน้ำ ตำฝนทา	วัดบ้านดอนยม ท่าขอนยาง กันทรวิชัย
๗๖	ออกเงา	เอา รากแดงแซง ผักบั้งช้าง รากทำทาน นำมาฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๗๗	ออกเงาบ้า	ให้เอา เดือป่อง รากยานาง ฝนกินดี	ตำรายาวัตรบุรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๗๘	ออกแง่น	ให้เอา โคยูน้อย โคยูนใหญ่ น้ำปูน น้ำแช่ไล่เดือน นำมาให้ดื่มและทา	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๗๙	ออกแง่น	ให้เอา ชากู เบี้ยผู นำมาฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๘๐	ออกแง่น	ให้เอา เถ้า กางคี่ น้ำผึ้งผสมให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๘๑	ออกแง่น	ให้เอา ยานาง ไม้มอน แก้วขาว ใบผักแป้น หญ้าแพก หญ้าผากควาย หญ้าหางช้าง นำยาทั้งหมดนี้มารวมกัน ห่อแพรขาว แล้วมาแช่น้ำให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๐)
๘๒	ออกแง่น	เอา ผักคาคีขี้หนู เปลือกสางคำ นำมาตำแล้ว ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๘๓	ออกแง่น	เอา รากมะแค้ว้ง รากมะเขือขื่น อ้อยดำ ข้าวจ้าวนำมาตำแล้วดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๘๔	ออกแง่น	เอา รากมะเดื่อเกลี้ยง มะเดื่อปอง เอาน้ำนม มาผสมดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๘๕	ออกแง่น	เอา รากลงไข รากน้ำแ่น เบี้ยผู รากผักหวานบ้าน น้ำน้ำสุรามาเป็นน้ำ	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๘๖	ออกแน่น	๑. เอา รากส้มโกย ยอดดอกก้น แขน้ำต้ม ๒. เอา รังแตนร้าง ๓ รัง กลั่นหายใจเอาเถ้า กลางคี่ แล้วเอารังแตนร้างเผาไฟ แขน้ำผสม กับเถ้ากลางคี่ แล้วกรองเอาแต่น้ำดื่ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขอนยาง กันทรวิชัย
๘๗	ออกแน่น	เอา รากหญ้าขัด เปลือกลิ้นฟ้า นำมาฝนดื่ม แล้วเอาน้ำนมมาผสมดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๘๘	ออกแน่นไข้ ชะอื่น	ให้เอา ใบยอ ๑ มันทกขาว ๑ ใบผักเป็ด ๑ เเคื่อหญ้าแพรก ๑ หญ้าผากควาย ๑ หญ้าจิ้งจอก ๑ ยาทั้งมวลนี้ตำเข้ากัน ห่อแพขาวแช่น้ำให้กินสา มันทกขาวแล้ว จึงใส่ยาชุมถั่ว ๒ นั้นลงกิน	ตำรายา วัดค้ออิหนอง ม่วง
๘๙	ออกจาง ตัวผู้	เอา รากก้างปลา ดอกซ้อน ฝนใส่น้ำข้าวจ้าว ดื่ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขอนยาง กันทรวิชัย
๙๐	ออกเขียว ไฟ ฟ่าน เขียว	เปลือกเหมือด ๑ ซีไม้แคน ๑ แก่นบัว ๑ ซีไม้ลงไซ ๑ หน่วยกล้วยดิบ เปลือกในหมาก ขาม ในหมากชะหมอ ๑ ในหมากทัน ๑ ซีแฮดดอน ๑ น้ำส่างกล้วยดิบ ๑ เป็นน้ำ เอายาชุมทั้งมวลนั้นแช่ลงให้กินสาก่อน แล้วจึงใส่ยาชุมปลาย	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒนาราม (ฉบับที่ ๑)
๙๑	ออกขาว	ให้เอา หมอน้อย ยานาง เหมือดแอ่ ตุมกา หอยนาแนวปากกว้าง มาเผาเอาฝุ่นผงแล้ว เอาผ้าแพรวาวมาห่อแล้วนำไปแช่น้ำดื่ม	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้มาลาเลีย (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๙๒	ออกซาง	เอา เปลือกจันทน์ ๑ เปลือกแห่น ๑ นำมาทับแล้วแช่ให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๙๓	ออกซาง ขาว	ให้เอา รากเข้าหูลาม ๑ รากก้างปลาแดง ๑ รากผัก ๑ ฝนกิน	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๖)
๙๔	ออกซางดำ ซางแดง ซางเหลือง ซางมูม ทำทาน จาง	ให้เอา ใบจันทน์ ๑ ใบทอง ๑ หัวเหียน ๑ รากชาชู ๑ รากส้มพอ ๑ นำมาแช่ให้ดื่มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๖)
๙๕	ออกซาง แดง ไฟลามโกน เหือดซ้ำ	เอา เครือผักตำลึง นำมาเผาเข้ากับส้มป่อย ๒ ช่อ แช่รวมกันแล้วนำมาดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๓)
๙๖	ออกซาง แดง ไฟลามโกน เหือดซ้ำ	เอา รากเลา รากแซม นำมาแช่ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๓)
๙๗	ออกซาง แดง ไฟลามโกน เหือดซ้ำ	เอา เหมือดแก้ว เหมือดโลด เหมือดเหล้า พายชะเมา พายสง นำมาแช่น้ำให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๓)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๙๘	ออกซางมุ่ม	ยาให้เอา เหาห้อม ทำทาน แขนตัน แขนเครือ สิ่ง ๑ ลำตันสิ่ง ๑ หมากรมาย สิ่ง ๑ หัวหญ้า เหี่ยวหมู ๑ หัวหญ้ามปาว ๑ รากหญาลับลิน ๑ จันแดง จันหอม หมอน้อย ยานาง หมดชุม ยามุม ฝนใส่แล้วเอาน้ำมาผสม น้ำใส่เดือนถึง ๑ ส่างน้อย สิ่ง ๑ ให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๖)
๙๙	ออกซางมุ่ม	ให้เอา เข้าหมื่น สิ่ง ๑ หอละดาน สิ่ง ๑ น้ำคัง ดิบ มาผสมกันแล้ว ก่อนทำให้ล้างหน้าก่อน แล้วทากลางฝ่าเท้าและฝ่ามือดูก่อน เมื่อน้ำยา แห้งแล้ว บริเวณที่ทามีสีดำ แสดงว่าเป็นออก ซางมุ่มจริง แต่ถ้ามุ่มแถมเป็นสีแดง แสดงว่า ออกซางเหลือง สับซางมุ่ม ให้ทามากๆ จึงจะหาย	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๖)
๑๐๐	ออกซาง เมื่อย	ให้เอา รากปอหนู ๑ รากหมากเหลื่อม ๑ กุติ ๗ ใบ เปลือกหนามดั่ง ๑	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๖)
๑๐๑	ออกซาง เมื่อย	ให้เอา รากปิปี้แดงสิ่ง ๑ รากพิลาสิ่ง ๑ ราก ดอกดาวเรืองสิ่ง ๑ น้ำมะนาวฝนใส่ เอาน้ำทำ มาล้างแล้วเช็ดให้แห้ง จากนั้นเอายามาทา ถ้าแห้งแล้ว มีสีแดงมาก แสดงว่าเป็นซางเมื่อย	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๖)
๑๐๒	ออกซาง เมื่อย ออกนาง นอน ปานดำ ปานแดง (ยาชุม)	ให้เอา รากฟ่งพี รากส่องฟ้า รากขามัด รากเปล้า ดินตังน้อย ขี้คามาโคก ตูมกา ดับเต่าเครือ ไม่ได้เครือได้ต้นก็ได้	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๐๓	ออกซาง เมื่อย เหลื่อม เหลา ปานดำ ปานแดง กล่อมนาง นอน ทำทวน ซางเหลื่อง ซางขาว เหือดจุม เหือดไฟก็ หาย (ยาชุม)	ให้เอา ส้มพ้อหลวง พันชาติ ผักหวานเบือ ไม้ซอซี สีโคตัน แขนทำทวน แขนคอคำ รากยาง โคนไม้สานคำ จั้วดำ รากหญ้า พริกกันชั้น นมผา ขึ้นกลักกะไดลิง ลูกงูเหลื่อม เขาเยิง ผึ้งสมุทร	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๑๐๔	ออกซาง เมื่อย ซางเหลื่อง ซางขาว ออกจัน	๑. ให้เอา สากหญ้าแปว ๑ ลูกกระต่าย ๑ ป่าชาดใหญ่ ๑ เอายาชุมนี้แก้เสียก่อน แล้วถ้ามีอาการซึม ๒. ให้เอารากเขือบ้า ๑ รากกะยอม ๑ หมา แค่วังขาว ๑ รากหมากยม รากหมากเฟื่อง ๑ ยังสมุด กวางชะเล ๑ เปลือกมังกุด ๑ รากดอกแก้ว ๑ รากหมากกอกแก้ว ๑ ขามลา ๑ จันแดง ๑ จันขาว ๑ เอียนด่อน ๑ ปาลายโพงเหม็กจักได้ขึ้น ๑ ค้นว่า มันเล่าแล ไอหายใจฝิดออกอ้อนในโค สันชานดังไฟนั้น ให้เอายาชุมนี้ใส่ก่อน	ตำรายา วัดค้อหินทอง ม่วง

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๐๕	ออกซางยา	กระทุ้งพิษ ให้เอา ใบยานาง ใบตุม ข้าวเจ้า ผักกะแยงตำให้แหลก นำมาทากลางฝ่ามือ	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๑๐๖	ออกซางยา	ยาเป่า ให้เอา ส้มกบ แดงแซง นำมาแช่อบเบาดี	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๑๐๗	ออกซาง หน้าดอก	ให้เอา รากกะแบก ๑ รากเอียนด่อน รากหมากตลอด ๑ จันทน์แดง ๑ ฝนให้กินแก้พิษเสียก่อน เมื่อตัวร้อนเสมอกันแล้ว จึงเอายาชุมถั่วนก กะบาก เอียนด่อน)นั้นใส่ลงเสมอ ๗ ด้วย คั้นว่าพยาธินั้นหายลงไปแล้ว จึงเอายาชุมปลาย (หมากตลอด จันทน์แดง)นั้นใส่เมื่อภายหลังแล	ตำรายา วัดค้อธิ หนองม่วง
๑๐๘	ออกซาง เหลือง	ให้เอา รากนางแซง ๑ รากนางซอน ๑ หัวหว่านไฟ ๑ รากปะชาด ๑ แล้วจึงเอาน้ำท่ามาล้างเช็ด ให้แห้งแล้วจึงเอายามาทาดูก่อน ถ้าว่า มันหากเหลืองแกมขาวนั้นแสดงว่าเป็นซางเหลืองจริงแท้	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๖)
๑๐๙	ออกซาง เหลือง	ให้เอา รากหอมเล็ด มาฝนใส่ยาชุมเทิน	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๑๐	ออกซาง เหลือง	ให้เอา รากเหมือดแอ่ สิ่ง ๑ รากตุ้มกาสิ่ง ๑ รากถั่วแสงสิ่ง ๑ รากหวาดน้อย สิ่ง ๑ รากหวาดข้าหลวงสิ่ง ๑ มูกน้อย มูกหลวง สิ่ง ๑ รากหมากนาวสิ่ง ๑ จันแดง จันหอม หมอน้อย ยานาง จี๋สิ่ง ๑ ฝนใส่ถ้วย แล้วจึง เอาน้ำกล้วยตีบมาผสมให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๖)
๑๑๑	ออกซาง เหลือง	ให้เอา หมอน้อย ยานาง รากผัก นำมาฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๑๒	ออกซาง เหลือง	ให้เอา หัวถั่วพู ๑ รากชาตรีขาว ๑ ฝนกิน	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๖)
๑๑๓	ออกซาง เหลือง	เอา ซาโก มุยด่อน มุยแดง ซายเด็น จัน รอกนางแข่งขึ้น ทั้งหมดนี้นำมาฝนให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๑๔	ออกซาง เหลือง ซางขาว	เอา รากช้างนาว รากมูกหลวง รากน้ำเต้าน้อย รากตุ้มกา ฝนรวมกันดื่ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขอนยาง กันทรวิชัย
๑๑๕	ออกซาง อันใด	ให้เอา แก่นจืดอ่อนนำมาแช่อบ	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๑๖	ออกซาง อันใด	ให้เอา หมอน้อย ยานาง แก่นพันชาด แก่นทำทาน แก่นจืดอ่อน จันแดง จันขาว นำมาฝนให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๑๗	ออกซาง อันโด	เอา รากหยิกป่อง ตูมตัง เหื่อนกวาง ต้นช้างน้าว ต้นส่องฟ้า สะมัด นำมาฝน เอาน้ำพังกาผสมให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๑๘	ออกซาง อันโด	เอา หัวงูเห่า รากหญ้าขัด รากดอกซ้อนน้อย นำมาฝนด้วยน้ำพังกาให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๑๙	ออกเซียด น้ำ	หมากบ้าน้อย ๑ นมผา ๑ ขึ้นกอินทรี ๑ ชุมบวททะเล ๑ ผังสมุทร (ยังสมุทร) ซีไม้แคน ๑ น้ำข้าวเจ้า มหาเม็ด ให้เอา ยาตัวท่านท่าว นั้น ใส่สาก่อน แล้วจึงให้เอาชุมหมากบ้าน้อย ๑ นมผา ๑ ขึ้นกอินทรี ๑ ชุมบวททะเล ๑ ผังสมุทร (ยังสมุทร) กับซีไม้แคน ๑ ยาตีชุมนี้ให้ ฝนใส่น้ำข้าวเจ้า ให้กินสาก่อน ปานท้องสา ก่อน คั้นว่าพยาธินแวนใดก็ดี กินยาแฮดแล้ว มันลงท้องให้เอายาชุมนี้มันตุวัน ๑ ก็ดี ๒ วัน ก็ดี แล้วจึงเอา ยามหาเม็ดลงนั้นใส่ลงแต่ถ้วย ๑ ঢুক่อน คั้นว่า บ่งให้ใส่เท่าลงแล	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒนาราม (ฉบับที่ ๑)
๑๒๐	ออกเซียด น้ำเซียดไฟ ลามโกน	แปวจอง ๑ มหากานหลวง ๑ ให้เอาชุมนี้ใส่ ก่อนแล้วจึงเอาชุมนี้ใส่ ๓ เวลา คั้นมันหาก ฮ้อนหนวยอยู่ให้แต่งทาทางนอกสาก่อน	ตำรายา วัดค้ออิ หนองม่วง
๑๒๑	ออกเซียด น้ำเซียดไฟ ลามโกน	ยาทา ใบผักอีฮุ่ม ๑ ยอด มันแกวขาว ๗ ยอด ใบยานางกำมื่อ ๑ เข้าหมื่นขึ้น ๑ ข้าวเจ้าเป็นน้ำ ทาโลมดี และชุมนี้	ตำรายา วัดค้ออิ หนองม่วง

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๒๒	ออกเซียด น้ำเซียดไฟ ลามโกน	ให้เอา จั้ว ๑ ฮากอีเยียน ๑ ฮากเยียนด่อน ๑ ฮากบีหมี่ ๒ ฮากหางนกกี ๑ สามพันตา ๑ จั้ว ๑ ตูมกา เคือจำปาแดง ๑ ฮากลิ้นแฮด ๑ งู ๑ ลิ้ง ๑ สีโคตัน ๑ นมผา ๑ กระบือพัน เอา ๑ นมราชสี ๑ เขามวกแดง เขามวกขาว ยาชุมนี้ใช้เมื่อมีอาการร้อนภายใน ลงท้อง หนาวนอก ให้เอาชุมนี้ใส่ก่อน	ตำรายา วัดค้ออิ หนองม่วง
๑๒๓	ออกเซียด น้ำเซียดไฟ ลามโกน	ให้เอา หอยจูบ ๗ หน่วย รากแดงแซง รากแดงหนู ๑ ตาไม้บัง ๑ อ้อยดำ ๑ อ้อยหนู ๑ ให้ล้างเอา น้ำหามกขามเงิน ๓ น้ำดี ๒ น้ำ จิ้งเอยานัน แล่งให้กินเทิน	ตำรายา วัดค้ออิ หนองม่วง
๑๒๔	ออกเซียด ไฟเซียดน้ำ	ให้เอา เปลือกหมากเหลื่อม ซีไม้แคน ๑ ขี้แฮด ๑ ตานา ๑ สางกล้วยดิบ ๑ เป็นน้ำ ยาทั้งมวล นี้แล่งให้กินก่อน แล้วจึงใส่ยาชุมปลายันเทิน	ตำรายา วัดค้ออิ หนองม่วง
๑๒๕	ออกดำ ออกแดง และออก ต่างๆ	ให้เอา ยานาง หมากกอกด่อน น้ำมันงา เหมือดคน หญ้าหอมแก้ว ก้างปลา รากไม้้งวง ชุม เคือปอง ไม้ส้มโอง อ้อยดำ รากน้ำแฉ ผักหวานบ้าน หญ้าขัด หญ้าคา นำมาแช่ต้ม และฝนทา	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๓)
๑๒๖	ออกดำ	ให้เอา รากผักหวานบ้าน ฝนรวมกับ น้ำไล่เดือน เผาไล่เดือนให้ไหม้ แล้วแช่น้ำไล่ เดือนต้ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๔)
๑๒๗	ออกดำ	ให้เอา รากเหมือดคน เอารากนมจ้ว นมสาว รากชาดสะโก รากหมากดุก รากไข่เข้าน้อยเนา สัดส่วนเท่ากัน ห่วงชุมนี้นำมาฝนให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หัดน้ำ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๒๘	ออกดำ	ให้เอา ฮากซ็อนน้อย ฮากข้าวจี ฝนกินดี	ตำรายาวัฏบุรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)
๑๒๘	ออกดำ	เอา ผลผักหวาน ๑ ตีนจำ ๑ แช่ต้มแล้วหาย	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๑๓๐	ออกดำ	เอา รากหญ้าคา ๑ เปลือกผลทุรรา ๑ เปลือกเกียง ๑ ถั่วชะแตก ๑ ข้าวจ้าว อ้อยดำ รากหญ้าผากควาย ๑ เอามาปริมาณเท่ากัน ตำแล้วกรองเอาน้ำให้ดื่ม	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๑๓๑	ออกดำ	เอา รากแห่น นำมาแช่ต้มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๑๓๒	ออกดำ	เอา ฮากก้างปลา ฮากนูลิง ฮากหวดน้อย ผักหวานบ้าน ก้านตง เต๋อโปง ยานาง ฝนกินดี	ตำรายาวัฏบุรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)
๑๓๓	ออกดำ	เอา ฮากนมยาน ฝนกิน ทั้งทา	ตำรายาวัฏบุรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)
๑๓๔	ออกดำ ออกแดง	ให้เอา รากแงงชวน ลุ่มพุก รากคอกแล่น รากขี้กา รากหมอนน้อย ยานาง ฝนดื่มดี	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๓)
๑๓๕	ออกดำ ออกแดง	ให้เอา รากเอี้ยง รากหมอนน้อย ยานาง รากเล็บแมว ดินไชคาคกขุดเอาระดับข้อศอก กำเอาสามกำเทิน	ตำรายาวัฏบุรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๓๖	ออกแดง	ให้เอา ตานดิบ รากหญ้าคา ฝีเสื้อ นำมาตำกรอแล้วดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๑๓๗	ออกแดง	ให้เอา รากถั่วพู รากดอกต้างไก่ รากอ้อยดำ รากกล้วยดิบ ข้าวเจ้าตำป่น เอาน้ำมาดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๑๓๘	ออกแดง ออกปานดำ	ให้เอา หมอน้อย ยานาง รากผักทอง รากแดงช้าง แดงโม หวดข้าน้อย รากปอแก้ว รากบั้งชัน รากหมากนาว สัตว์ส่วนเท่ากัน นำมาฝนให้ดื่มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๑๓๙	ออกแดง	เอา แก้มท้องโลก แก่นฮีนกวาง แก้มส้มโฮง เครืออ่อมไธ แก่นมะเขือหนู ยานาง สัตว์ส่วนเท่ากัน นำมาแช่ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๔๐	ออกแดง	เอา เปือกกอก ๑ เปือกบก ๑ เอาเหล้า เหมือดไฮด ๑ แก่นบก ๑ ดั่งเดียด ๑ แก่นจิ้ง ๑ แก่นกอก ๑ นำมาแช่อาบ	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๑๔๑	ออกแดง ออกปานดำ	เอา น้ำสุราเด็ดมาผสม ถ้าหายแสดงว่ารักษา ถูกโรค ถูกอาการ	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๑๔๒	ออกแดง น้อย	ยาแก้ ให้เอา สากหญ้าขัด หญ้าคา สากวิด ๑ สากยม แຂ้ให้กินแก้พิษสาก่อน แล้วจึงใส่ยาชุมกนกนั้นลงเ็นหายแล	ตำรายา วัดค้ออิ หนองม่วง
๑๔๓	ออกแดง น้อย	ให้เอา สากยานาง สากเดือปอง สากชะคาม น้อย เสียวเงิน ฝนให้กิน	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒนาราม (ฉบับที่ ๒)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๔๔	ออกแดง น้อยแดง หลวง	ให้เอา รากหนามพญาป่า รากพายส่ง รากผักอีตู รากผักอีเอียน แก่นเกลือ แก่นแก้ว แก่นชายเด็น แก่นแฮนกวาง แก่นหูลิง ฝู่งน้ำ มาฝนดื่ม เอาน้ำสุราผสมแล้วดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๔๕	ออกแดง หลวง	ให้เอา น้ำไล่เดือน น้านม ใส่พอประมาณให้กิน รากหญ้าคา ลับลิ้น หญ้าปากควาย หัวหมู ๓ หัว แพงคำฮ้อย อ้อย กล้วยสุก มือหามกน้ำ ๓ มือ สาลี ๗ เม็ด ดิวไม้ไผ่ ตำรวมกัน เอาน้ำ ชายคำที่ลอดมาเป็นน้ำผสมกับน้ำยาฝน ๒ ผอง ใส่รวมกินดีแล	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)
๑๔๖	ออกแดง หลวง	ให้เอา รากจี้จ้อ รากเหมือดโอด รากเหมือดแอ รากเหมาคนหน้าดอน รากชะคาม รากเสี้ยว เงิน รากหญ้าขัด ข้าวจ้าว อ้อยดำ ฝนกับ รากเสี้ยว ให้กินดี	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)
๑๔๗	ออกแดง หลวง	ให้เอา รากหมากเอิก ขี้เข็บ แมงมอด แมงเงา แมงลิ้นหมา บังกือก้อม ดูกงูเห่า ดูกงูทำทาน คาบแมงมุมมา ๗ ตัว ไข่แมงสาบ ๗ ยา นำ ทั้งหมดนี้มารวมกัน ห่อแพรขาวแช่น้ำมะพร้าว เอาฟักขาวมาเป็นถ้วย ให้กินหายคัดอกแล้วจึง ใส่ถั่ว ๒ นั้นพอประมาณ ๔ ถ้วยแล้วจึงใส่ยา ชุมกนกนั้นไปเท่าหายแล	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๐)
๑๔๘	ออกแดง หลวง ไข่เจ็บขึ้น เมื่อหัว	ให้เอาหญ้าขัด หญ้าคา หญ้าปากควาย หญ้าลัปลิ้น ผักหวานบ้าน ก้านตง แพงคำฮ้อย อ้อยดำ สดส่วนเท่ากัน นำมาแช่รวมกันดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๔)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๔๘	ออกแดงเหลือง	ฮากแฟน ๑ ฮากคันไซสี ๑ ฝนกินดีแล	ตำราวัดมงคลเทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๑๔๙	ออกต่างๆ	ให้เอา ข้าวสาลี นำมาแช่น้ำให้เต็ม มีตุ่มดีตุ่มงามตุ่มร้ายไม่มี	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๐)
๑๕๐	ออกตุ่มติดพิษไข้	ให้เอา รากชมชื่น รากทม สดส่วนเท่ากันเอาน้ำฝนใส่กับน้ำพังคาคีมดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๑๕๑	ออกตุ่มติดพิษไข้	ให้เอา รากผักหวานบ้าน รากยานาง ถั่วชะแดด ถั่วพู เปลือกพอก ข้าวเจ้า ดิวไม้ไผ่บ้าน ปิปาฬ่า ทั้งหมดนี้นำมาตำผสมกับน้ำขี้ไก่เดือน คีมดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๑๕๒	ออกตุ่ม	ให้เอา รากไม้ไผ่บ้าน ๑ ราก เล็บแมว ๑ แก่นังว ๑ แก่นทอง ๑ หมากค่อม ๑ สบไถ ๑ นำมาแช่อาบ	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๕๓	ออกตุ่ม	เอา รากหวดข้า ห่วง่อนกะแต รากผักชีข้าง รากเหมา ส้มกบ รากมูกน้อย มูกใหญ่ รากเหมือดแอ รากน้ำเต้าน้อย ฝนใส่น้ำคีม	วัดบ้านดอนยม ทำขอนยางกันทรวิชัย
๑๕๔	ออกตุ่ม (บ้าตุ่ม)	ให้เอา ไข่เป็ด เลือดเอียน รากมะเขือบ้า ฝนใส่น้ำสุราคีม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๑๕๕	ออกตุ่ม (เป็นบ้าตุ่ม)	ให้เอา รากมะเขือบ้า รากผักหมฟ้า ฝนน้ำพังคาคีมแล้วนำมาคีม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หัดน้ำ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๕๖	ออกตุ่ม (ยอมตุ่ม ฮ้าย)	ให้เอา ใบหมากฝ้าย ไข่เป็ดเอาเฉพาะไข่ขาว น้ำสุราเป็นน้ำ ทำตุ่มร้ายให้เป็นตุ่มดี	ตำรายา วัดสี่สมพร (ฉบับที่ ๘)
๑๕๗	ออกตุ่ม (ยายอมตุ่ม)	ให้เอา ไข่เป็ดกับหญ้าแฝก เอาฝนทาตุ่ม ขึ้นดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๑๕๘	ออกตุ่ม ต่างๆ	ให้เอา เปลือกหมากมาย นำมาแช่อบ	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๑๕๙	ออกตุ่ม ออกสุกฮน	ให้เอา ก่างหมากขามสุก แขน้ำทาผิวดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๑๖๐	ออกตุ่ม คันค้าย (ยาแถม)	ให้เอา ใบยานาง มาย่องเอาน้ำมันแล้ว ให้เอา หัวทองสมุด มาฝนคูลิกา (คูลูก) กันทาดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๑๖๑	ออกตุ่ม ใดๆ	เอาหัวเอื้องหมายนาขาวมาฝนกับน้ำเหล้า แล้วเอามาแต้มตุ่ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขอนยาง กันทรวิชัย
๑๖๒	ออกตุ่ม ทั้งมวล	ให้เอา ใบฝ้าย นำมาแช่รวมข้าวเจ้า อ้อยดำ ต้ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๖๓	ออกตุ่ม ทั้งมวล	ให้เอา เปลือกทองบ้าน รากยานาง นำมาแช่ต้ม หาบหายแล เป่างูกิดี	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๖๔	ออกตุ่ม ทั้งมวล	ให้เอา แป้งเหล้าเผาไฟให้ไหม้ แล้วจึงเอา ขิง ๗ เทียม ๗ พริกน้อย ๗ บดใส่น้ำให้กิน ก่อนอยู่น้อย ๑	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๑๖๕	ออกตุ่ม ทั้งมวล	ให้เอา รากกล้วยพื้มะสอน นำมาฝนใส่น้ำ ข้าวเจ้า อ้อยดำดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๖๖	ออกตุ่ม ทั้งมวล	ให้เอา รากจางจืด นำมาฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๖๗	ออกตุ่ม ทั้งมวล	ให้เอา รากยานาง รากหมาก ข้าวเจ้า อ้อยดำ นำมาฝนรวมกันดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๖๘	ออกตุ่ม ทั้งมวล	ให้เอา รากส้มกบ รากหิง เสี้ยวเงินเลียง นำมาฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๖๙	ออกตุ่ม ทั้งมวล	ให้เอา รากหวदन้อย นำมาฝนใส่น้ำข้าวเจ้าดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๗๐	ออกตุ่ม ทั้งมวล	ให้เอา เสี้ยวเงินเลียง รากดอกซ้อน รากแลงซอน รากหิงหาย หินขาว ๓ ก้อนนำมาแช่ดื่มก็ดี ฝนดื่มก็ดี	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๗๑	ออกตุ่ม ทั้งมวล	ให้เอา หัวพุทธรักษา หยิบบ่ทอง ๒ ชนิดนี้นำมา ฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๗๒	ออกตุ่ม ทั้งมวล	ให้เอา สากไผ่บ้าน ๑ สากเล็บแมว ๑ แก่นยา กาบजू ๑ แก่นเทว ๑ หิงหาย คอม ๑ ส้มใส ๑ แช่น้ำอบดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๑๗๓	ออกตุ่ม ทั้งมวล	เอา ขมิ้น ๑ หญ้าแพด ข้าวเปลือก นำมาบดทา	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๗๔	ออกตุ่ม ทั้งมวล	เอา รากแงซอน ไม้ป้อข้าวจี รากมอน ฝนใส่น้ำดื่ม เอาไม้มะยมบ้าน ฝนกิน ฝนทา เอา ม้มบิต รากก้างปลา ไม้หูลิง หวดชำน้อย ผักหวานบ้าน เดือปอง ฝนใส่น้ำข้าวเจ้าดื่ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขอนยาง กันทรวิชัย
๑๗๕	ออกตุ่มเป็น พิษภายใน	ให้เอาแก่นแคฝอย ๑ แคบ้าน ๑ รากหมี ๑ ฝนให้ดื่ม	วัดโพธิ์ศรี บ้านลาด ต.ศรีสุข
๑๗๖	ออกตุ่ม ภายใน	ให้เอา เปลือกแห่น แช่น้ำอาบ	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๙)
๑๗๗	ออกตุ่ม อันใด	ให้เอา รากหมอน้อย ยานาง รากแผ่นดินเย็น รากหวา ผักหวานบ้านนำมาแช่ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๗๘	ออกตุ่ม อันใด	เอา แก่นเดือเกลี้ยง แก่นทอง รากปวกเข้า นำมาฝนเอาน้ำเหยื่อเดินผสมดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๗๙	ออกตุ่ม อันใด	เอา แก่นทัน รากผักหวานบ้าน รากปวกเข้า รากยานาง ฝน เอาไข่เคียวผสมแล้วดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามาไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๘๐	ออกตุ่ม อันใด	เอา แก่นหมากแฟน รากปวกเข้า รากยานาง ฝน เอน้ำไล่เดือนผสมแล้วดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๘๑	ออกตุ่ม อันใด	เอา รากวงงชุม รากยานาง ไล่่น้ำไล่เดือน ผสมดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๘๒	ออกตุ่ม อันใดก็ดี	ให้เอา ชากดอกซ้อนฮอ ๑ ชากดอกเสียวเงิน เลียง ๑ ชากแลงซอน ๑ ๓ ชากนี้ ฝนกับกันกิน ดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๑๘๓	ออกตุ่ม อันใดก็ดี	ให้เอา ชากส้มกบ ๑ ชากเสียวเงินเลียง ๑ ชากหิงหาย ๑ ฝนกับกันกินตุ่มอันใดก็ถึกแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๑๘๔	ออกตุ่มฮ้าย	ให้เอา รากหมากเขือบ้า ๑ รากดอกซ้อน รากถั่วพู ๑ เอามาฝนกับน้ำเหล้าแล้วให้เอา รากผักแพวมาจุ่มน้ำยาทาตุ่มฮ้าย	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๑๘๕	ออกทวน หลวง	ยาเบาลงนั้น รากหลวง ๑ รากดุกใส ๑ ฝนไล่ด้วยหันแล้วเอาน้ำสุราเด็ด มาผสมแล้ว จึงเบาดั้งแต่ศรีษะ ลง ไปถึงเท้า จึงเอายานี้ ให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๖)
๑๘๖	ออกทวน หลวง	ยาให้เอา ยังสมุดดำ ๑ ยังสมุดขาว ๑ ไม้เท้า สาน ๑ ไม้ฮวก ๑ แสงเบือ ๑ ขึ้นกกะไคลิง ๑ จันแดง จันหอม หมอน้อย ยานาง แล้วจึงฝน ไล่ถ้วย เอาดินหนทางคบบมาแช่ เอาน้ำนั้นมา ผสมให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๖)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๘๗	ออกทำ ทาน	หั่วกอมก้อลลดซอน ๑ ขวยมดลิน ๑ รากยอ ๑ รากหญ้าคา ๑ ผักหวาน ๑ รากผักกูด ๑ รากคิงไฟนกขุ่ม หมอยหิยา ๑ หมอน้อย ยานาง ข้าวเจ้า ๑ เอามาแช่ต้ม	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๖)
๑๘๘	ออกทำ ทาน ออกเห่า ห้อม ออกเหือด ซาง	ให้เอา เครือไล่ช้าง ๑ ฮากแลงซอน ๑ ฮากซี้แฮดตอน ๑ ฝนกับกันกินดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๑๘๙	ออกทำ ทาน	ให้เอา รากทันท รากหมากมาด ลูกกา ลูกแ้ง น้ำมันงา เงินก่า ฝนรวมกันกิน	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒนาราม (ฉบับที่ ๒)
๑๙๐	ออกทำ ทาน	ให้เอา หัวมะพร้าว ฟางข้าวเจ้า แห้ให้ต้มดี	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๑๙๑	ออกทำ ทาน	เอา สาดขาด เล็บมือ เล็บตีน เผาใส่น้ำต้ม เอา เตื่อเกี้ยง เตื่อเครือ ยานาง ถั่วแดง ฝนใส่น้ำกล้วยต้ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขอนยาง กันทรวิชัย
๑๙๒	ออกปานดำ ปานแดง ออกเมือก ออกเหือด จุม	ให้เอา จันทร์แดง จันทร์หอม ไม้ก้างปลา ถั่วแระ หมอน้อย ยานาง ให้ฝนรวมกัน จากนั้นให้เอากล้วยดิบมาผสม ๗ ฝาน แล้วต้มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๔)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หัดน้ำ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๙๓	ออกปาดำ ปานแดง ออกเหมือด จม ออกซาง ออกทำ ทาน	ให้เอา ไม้เท้าสาน งาข้าง ปวกเข้า หญ้าขัดมอน หมอน้อย ยานาง สัตสวณเท่ากัน นำมาแช่น้ำให้ดื่มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๑๙๔	ออกปาดำ	ให้เอา รากกล้วยฉนวน กับ รากหอมใส่รวมกัน ให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๙๕	ออกปาดำ ปานแดง ออกเหือด จม ออกซาง ออกทำ ทาน	ให้เอา รากดูกหมี รากจวน รากหมากแคว้ง รากปวกเข้า รากหญ้าขัดมอน รากเดือป้อง อ้อยดำ ผักหวานบ้าน ก้านตง หมอน้อย ยานาง สัตสวณเท่ากัน นำมาแช่ผสมกันแล้ว เอาน้ำใส่เดือดอนผสมดื่มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๑๙๖	ออกปาดำ ปานแดง ออกเมือก ออกเหือด จม	ให้เอา รากเอื้อง ๑ รากมะละกอ หญ้าคมปาว น้อย ๑ รากผักกูดน้อย ๑ รากหญ้าปากควาย ๑ รากหญ้าคา ๑ รากหญ้าแห้วหมู ๑ ให้ล้าง ก่อนจึงเอาแช่รวมกันให้ดื่มดี ยาชุดนี้ คายบาท ๑	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๔)
๑๙๗	ออกปาดำ	เอา รากดอกซ้อน ฝนใส่น้ำข้าวเจ้า ใส่น้ำดี ของวัวผสมเล็กน้อย ดื่ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขอนยาง กันทรวิชัย

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๑๙๘	ออกปานดำ	เอา รากมี รากหมากหุงผู้ รากมะแค้ว้ง เอาหมากฟักมาทำเป็นถ้วยแล้วเอาน้ำใส่ เอายาเอาเงินคำ แซ่ลงรวมกัน เอาใส่เดือน น้ำส่างน้อยผสมแล้วจึงให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๑๙๙	ออกปานดำ ปานแดง ออกเมือก ออกเหือด จุม	ให้เอา หูลิง ก้างปลา ฝนเบาๆ กินแล้วหาย	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๔)
๒๐๐	ออกปานดำ ปานแดง ออกเมือก ออกเหือด จุม	เอา รากลุมฟัก ๑ หนามแท่ง ๑ ถั่วแระ ๑ แคขาว ๑ รากผักหวานบ้าน ก้านตง เครือฮิด ๑ รากหวดซ่า ๑ จันทน์หอม จันทน์แดง ๑ ขึ้นกอินทรี ๑ ดอกลิ้ง ๑ จี๋ดำ ๑ หมอน้อย ๑ ยานาง ๑ ก้างปลา หมอน้อย ยานาง ฝนผสม กับน้ำ แล้วฝนเอาน้ำคาวขี้ใส่เดือนผสมเล็กน้อย	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๔)
๒๐๑	ออกปานดำ ปานแดง	ให้เอา รากหมอน้อย ยานาง รากมะนาว รากปอหมากบิต รากตอเบี้ย แก่นดาด่อน แก่นนมงัว รากคางเหล็ย รากนมราชสีห์ หัวหญ้าเพ็ก แก่นไม้สัง ผลกล้วยญวน ฟุ้งนี้ นำมาฝนแล้วเอาน้ำสุราผสมดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๒๐๒	ออกปานดำ หลวง	ให้เอา รากหลักคำ แก่นหว่า รากลกคก รากบาก รากสงยางหนึ่ง รากดอกเกตุคู่ รากบอด ๑	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๖)
๒๐๓	ออกปาน แดง	หมอน้อย ยานาง หมากฟัก จันทน์หอม เคือฮิด ดินกลางสิก ดินไซคา น้ำเหล้า เอาน้ำคาว ขี้ใส่เดือนเป็นน้ำฝน	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๐๔	ออกปานแดง	ให้เอา รากหญ้าโคยง ๑ ต้นโคยงวง ๑ รากพลูช้าง ๑ นำมาฝนให้ดื่มดี	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๒๐๕	ออกปานแดง	ให้เอา หมากรุก ผานไผ่ ๗ ผาน หมอน้อย ยานาง จันทอม นำทั้งหมดมาฝนรวมกันกิน	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)
๒๐๖	ออกปานแดง ออกปานดำ ออกทำเงา ออกเท่า ห้อม ทำทาน	ให้เอา ทองแดง ทองเหลือง ๑ ชื่น ๑ ฝนใสน้ำนม เป็นน้ำแล้วจึงนำมาทาตุ ถ้าว่ามันหากแดงแถมมุ่ม (สีดำปนแดง) ก็ดี ดำแถมแหล่ (สีดำปนม่วง) ก็ดี เหลืองแถมลั่ว (สีแดงหรือเหลืองแก่) ก็ดี แมนออก ๕ ประการนี้แก้ดีหลีแล	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๖)
๒๐๗	ออกแปวจงอาจ	ยาแก้ฮ้อน ให้เอา รากนมราชสีห์ ๑ รากนมผา ๑ ถั่วแระ ๑ หางปลาไหลแดง ๑ ทำทาน ๑ เปลือกพินชาดหลวง ยาชุมนี้ฝนใสน้ำข้าวเจ้าวดัดสะหน้อย ให้กินแก้ร้อนก่อน เมื่อดีขึ้นจึงเอายาชุมกนกนั้นทวดลง ค้นว่าพยาธิมันอ่วยลงแล้ว ยาชุมมหาเมฆหลวงนั้นใส่ลงไปเท่ากัน หายแล	ตำรายา วัดค้อธิ หนองม่วง
๒๐๘	ออกแปวจงอาจ	รากนมราชสีห์ ๑ นมจ้วผา หางปลาไหลแดง ๑ ทำทาน ๑ เปลือกพินชาดแล้ว ๑ ยาชุมนี้ฝนใสน้ำข้าวเจ้า เอาน้ำเหล้าตัด ให้กิน	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๑)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๐๙	ออกผญา กะท่อม เลือด	ให้เอา ใบเล็บลิ้น ใบขัดมอน กะทือบ้า ๓ หัว ยามวลนี้ตำเข้ากันห่อแพขาวแช่ให้ล้าเด็ด น้ำผึ้งตัดให้กิน กินกันเลือดสาก่อนแล ค้นว่า เลือดดีแล้ว จึงเอาชุมนี้ลง ให้เอา ชี้แฮดก่อน ชี้แฮดเครือ ๑ มุบขาว มุบแดง ยาน้ำตัน ๑ เข็มขาว ยาชุมนี้ใส่ลง ฝนใส่น้ำใส่เดือน น้ำเหล้าตัดสะหนอย ให้กินแก้เลือดภายใน ก่อน จึงเอาชุมยามหาเมฆหลวง ใส่ลงเท่ากัน หายแล	ตำรายา วัดค้ออิ หนองม่วง
๒๑๐	ออกโพง สมุทร	ยากาน ฮากตีนนก ๑ เปลือกลิ้นฟ้า ๑ มาฝน ด้วยน้ำสุรา ทาแล	ตำรายา วัดค้ออิ หนองม่วง
๒๑๑	ออกโพง สมุทร	ให้เอา รากหญ้าคา รากหญ้าผากควาย ๑ รากหญ้าคา ๑ ฮากพิ้ว ๑ ฮากยม ๑ รากหามก เฟื่อง ๑ รากทองแพง ๑ เปลือกคะหนอน ๑ ยาทั้งมวลนี้แช่ให้กินหายแล	ตำรายา วัดค้ออิ หนองม่วง
๒๑๒	ออกไฟตุ่ม	น้ำใส่เดือนผอง ๑ น้ำอ้อยผอง ๑ ข้าวสุกผอง ๑ หญ้าคางบ้าน มาตำเอาน้ำผอง ๑ รากชะคาม เลี้ยวเงิน หิงหายมาฝนน้ำมันผอง ๑ น้ำท่า ๓ ผอง คูลิด้วยกัน ให้กินดี	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒนาราม (ฉบับที่ ๒)
๒๑๓	ออกไฟลาม โคโน	ยาทา เอา เข้าหมื่นขึ้น ๑ ฮากลมบ่ม ๑ เปลือกตีนนก ๑ ยา ๓ สิ่งนี้ ฝนใส่น้ำฟักแช่ทา แล ยากินใน ให้เอาชุมนี้กินเท่าหายแล	ตำรายา วัดค้ออิ หนองม่วง
๒๑๔	ออกไฟลาม โคโน	ยาลดไข้ ให้เอา หน่วยหามกฟัก ๑ แมงเงา ๓ ตัว มาแช่น้ำหามกฟัก เป่าให้พิษไข้ดับลงเสีย ก่อน	ตำรายา วัดค้ออิหนอง ม่วง

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๑๕	ออกไฟลาม โกน	ยาให้เอา พักมาปาดหัวเสียควัดในออกเสีย หมด เอาน้ำส่างน้อยเป็นน้ำ น้ำเหยื่อเดือน เป็นน้ำ เอาเงินเอาคำมาแชไว้ในนั้นแล้ว	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๖)
๒๑๖	ออกไฟลาม โกน	ให้ ชูดเหง้ากล้วยดิบ จนมีน้ำออกแล้ว แล้วจึง เอายาง ๑ สารส้ม ๑ ครั้งดิบ ๑ แผลงน้ำ ให้มันแดง แล้วจึงนำมาให้ดื่ม	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๖)
๒๑๗	ออกไฟลาม โกน	ให้เอา เกิดหอยจับ ๗ เกิด มาแชแล้วจึงเอา เปลือกมะกอกชั้นใน ชูดเอาขนาดเท่าหัวแม่มือ แล้วเอาครั่งดิบมาบดรวมกัน เอาแพรวขาวห่อ แล้วแช่ลงถ้วยรวมกันให้ดื่ม	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๖)
๒๑๘	ออกไฟลาม โกน	ให้เอา แก่นพานเหลือง ๑ เปลือกมะม่วงบ้าน ๑ เปลือกคูณ ๑ เปลือกหมากไฟ ๑ ให้เอา ไข่เปิดเอาแต่ไข่ขาว น้ำสุราเป็นน้ำ นำมาฝนทา คายสีเงินบาท ๑ เหล้าก้องไห้หนวย เทียน ๔ คู่	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๒๑๙	ออกไฟลาม โกน	✱ ให้เอา จี๋ดำ ๑ ตาไม้ไผ่ ๑ ตาอ้อยดำ หางยูง ๑ เผาไฟแล้วนำมาฝนให้ดื่ม ✱ เป่าพิษภายนอก เอาใบตูมมาขยี้ผสมน้ำเป่า ดี ✱ ยารักษาภายใน ให้เอา รากแพง ฝนให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๒๒๐	ออกไฟลาม โกน	ให้เอา ถั่วแระ ข้าวจ้าว อ้อยดำ เข้าหมั่น ฝนทาดีแล	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)
๒๒๑	ออกไฟลาม โกน	ให้เอา ถั่วแระ ข้าวจ้าว อ้อยดำ เข้าหมั่น เอา ถั่วแระ ข้าวจ้าว อ้อยดำ เข้าหมั่น ฝนทาดีแล	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๒๒	ออกไฟลาม โกน	ให้เอา น้ำอ้อย ๑ ในหัวสัโค หมากรัสมปอย ๑ สารสัมบด ผสมน้ำให้ดื่มดี	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๒๒๓	ออกไฟลาม โกน	ให้เอา รากปวกเข้า ๑ หมอน้อย ยานาง จันแดง จันหอม จีวดำ ฝนลง ผสม กับขุม หมากพริก นั้นแล้ว จึงนำมาให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๖)
๒๒๔	ออกไฟลาม โกน	ให้เอา รากมะพร้าว ๑ รากหมาก ๑ ผักหวานบ้าน ก้านตง ๑ นำมาแช่ดื่มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๖)
๒๒๕	ออกไฟลาม โกน	ให้เอา ฮากหมากยม ๑ ฮากหมากไฟ ๑ ฮาก วิต ๑ ฮากปอเข้า ๑ ก้านตง ๑ เทียนคะมอย ๑ ฮากผักฟ้า ๑ เงิน ๑ คำ ๑ กั่ว ๑ ชีน ๑ ขาง ๑ ยานี้แช่ลงดอมกัน กินดีแล อันนี้ยาหามกไม้ คางแล สิทธิการจักกล่าวแผนพยาธิก่อน	ตำรายา วัดค้อธิหนอง ม่วง
๒๒๖	ออกไฟลาม โกน	เอา ขมิ้น ตำแล้วปั้นเอาน้ำและเอาสุราเค็ด ผสมทา	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๒๒๗	ออกไฟลาม โกน	เอา หน่วยหมากผัก เป่าแล	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒนาราม (ฉบับที่ ๑)
๒๒๘	ออกไฟลาม โกน	เอา ฮากหมากยม ๑ ฮากหมากเฟือง ๑ ฮากหมากหวิด ๑ บัวเขา ๑ เปลือกลิ้นฟ้า ๑ ก้านตง ตาล ๑ โม่ก ๑ ฮากผักสาบ ๑ เงิน ๑ คำ ๑ พรวัว ๑ ชีนขาง ๑ แช่ลงด้วยกันกินแล	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒนาราม (ฉบับที่ ๑)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๒๙	ออกไฟโลม โกน	ให้เอา เปลือกกกอกกัน ๑ เครือเขาคำ ๑ ดินกลางคิไฟ ๑ นำมาแช่ให้ดื่ม	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๖)
๒๓๐	ออกไฟโลม โกน	ให้เอา รากส้มฟ่อ ๓ ราก หญ้าคา ๓ ราก ขัดมอน ๓ ราก ใบหมากน้ำ ๓ ใบ ถ่านไฟไหม้ตันบก ๓ ถ่าน หินแห่ ๓ ก้อน ดินทราย ๓ กำ ขึ้น กัว ขาง คำ ข้าวจ้าว ๑ กำ นำมาแช่ให้ดื่มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๖)
๒๓๑	ออกมูก หมากตาล	ให้เอา ลูกงูเหลือม แช่วแดด เสือ ลูกหมาดำ แอ้ง ลูกกา ส้มฟ่อหลวง ๑ ยาขมิ้น ฝนด้วยน้ำ เหล้า เหยื่อดิน ปิ้งเหลื่อม น้ำเหล้าตัดสะ หน่อยกินดี	ตำรายา วัดค้ออินทอง ม่วง
๒๓๒	ออกเมือก	ให้เอา แก่นม่วงกาสอ แก่นหมี แก่นหัน ฮากยานาง ฝน จิ้งเอา ฝ้ายดำ แมงหุง ๓ ตัว แช่น้ำยาฝน	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒนาราม (ฉบับที่ ๒)
๒๓๓	ออกเมือก	ให้เอา พังคิน้อย รากปะชาด รากหนูไฮ แก่นหมากดุกหิน หัวหวายนึ่ง รากเปื่อย รากไม้ฮ้าง รากชะแบง รากมะแคว้ง รากตับเต่า เครือเว่อหวาน ฝนน้ำ คั้นน้ำสุรา น้ำตาล เอาน้ำผึ้งมาผสมให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๒๓๔	ออกเมือก ออกเงา	ให้เอา ไม้วงช้าง นำมาแช่ให้ดื่มดี โดยให้เอา ดอกไม้ เทียนขี้ผึ้ง หมากพลู ไปบูชาไหว้เพื่อ เก็บยา	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๒๓๕	ออกเมือก ออกดำ	ให้เอา ไล่เดือน มาแช่เอาข้าวจ้าว อ้อยดำ ๓ กีบ ปอกเปลือกก่อน แล้วนำมาแสร่วมกัน อันนี้ยาพวนใน	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หัดน้ำ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๓๖	ออกเมือก ออกดำ	เอา ชาขาว ๑ เหม่าน้อย ๑ ชาคาม ชาชู ๑ รากหวด ๑ ส้มกบ แดงแซง ไซ่น้อย ไซ่นาหลวง ฝู่นี่แช่ต้มดูก่อน ถ้าไม่ร้อนไม่พวน ร่างกายอุ่นเสมอกันแสดงว่าโรคถูกกับยา	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๒๓๗	ออกเมือก ออกปานดำ ปานแดง	เอา รากหิงหยา รากดอกซ้อนน้อย รากฝ้าย รากดินจ่า รากเลี้ยวเอื้อ ฝนรวมกันในน้ำดื่ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขอนยาง กันทรวิชัย
๒๓๘	ออกเมือก ปาเค็ด	ให้เอา เปลือกอีเลี่ยน ๑ ฮากมอสา ๑ หัวผักกาด ๑ ฮากหนวดแมว ๑ เอามาใส่ไฟพิชสาก่อน	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒนาราม (ฉบับที่ ๑)
๒๓๙	ออกยัง สมุทร	ให้เอา เปลือกตีนนก ๑ เปลือกลิ้นฟ้า ๑ น้ำสุรา มาฝนด้วยน้ำสุรา ใช้โลม	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒนาราม (ฉบับที่ ๑)
๒๔๐	ออกยัง สมุทร	ให้เอา รากดินตั่งน้อย ๑ มาฝนกับน้ำปูนใส ทาทำให้ตุ่มออกไว	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒนาราม (ฉบับที่ ๑)
๒๔๑	ออกยัง สมุทร	ให้เอา รากหญ้า ๑ หญ้าผากควาย ๑ รากหมากพร้าว ๑ รากหมากยม ๑ รากหมากเพิง ๑ รากต้นแพง ๑ เปลือกกะหน่วย ๑ ยาทั้งมวลนี้ แช่ให้กินหายแล	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒนาราม (ฉบับที่ ๑)
๒๔๒	ออกล่อง แก้ว	เอา รากหญ้าผากควาย หญ้าหอมแก้ว รากถั่วพู หญ้าแห้วหมู นำมาฝนใส่น้ำข้าว อ้อยดำ ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๔๓	ออกสูก	ให้เอา แก่นแอ้งกลวง แก่นลุมพุก นำมาแช่ให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๒๔๔	ออกสูก	ให้เอา บ่อตังบี นำมาแช่ให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๒๔๕	ออกสูก	ให้เอา ไม้้งวงชุม ตินตัง ไม้หางกวาง นางทันมา สัดส่วเท่ากัน นำมาแช่ให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๔)
๒๔๖	ออกสูก	ให้เอา ยอดมะพร้าว รากตาล สัดส่วเท่ากัน นำมาตำแล้วแช่อาบ	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๔)
๒๔๗	ออกสูก	ให้เอา รากผักชีช้าง นำมาแช่อาบ	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๔๘	ออกสูก	ให้เอา หมอน้อย ยานาง จันทรแดง จันทรขาว จันทรหอม จวง สีโค ต้นอ้อยดอน แก่นตูม หยิกป่อง บำชาด มูกน้อย คู่ง รากนางแซง ชีแฮดดอน แก่นผง แก่นลัว แค้หู่ รากผัก หวานเปือ แก่นแก่นเส้น ไม้ซอซี่ เครืองูเห่า ชะต้น ยานางแดง จินายก้อม ปิบปีแดง ต้นเหมือดคนแดง เหมือดคนเหลือง เหมือดคน ขาว ต้นดอกเงิน ต้นดอกคำ ยังจุคชะดัดชะดำ พันชาติน้อย พันชาติหลวง แขนทำทาน แขน จงอาจ เहांหอม แขนต้น แขนเครือ แขนตัวแม่ แขนคอคำแขน ก้านม่วง แขนคันคาก แขนเปือ ป่า หัวทวมเลือด หวานเล็บแฮด ง่วนต้น ง่วนเครือ ง่วนดอกเหลือง ง่วนดอกขาว ชะหมุด เปลือกแสง นำมาแช่น้ำอาบ	วัดโพธิ์ศรี บ้านลาด ต.ศรีสุข
๒๔๙	ออกสูก	ให้เอา หมากซัก นำมาฝนให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๒๕๐	ออกสูก	ให้เอา หอยเตื่อ บังกือ ปูนา สดส่วนเท่ากัน นำมาตำแช่ให้อาบ	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๔)
๒๕๑	ออกสูก	เอา น้ำมันหมู ๑ ขมิ้นไข่ ๑ ตำป็น เอาน้ำยา พังคา พอไข่เปิด ข้าวเหนียว ๑ มาเจาเอาแต่ น้ำข้าวบิ๊งเหลือนิดหน่อย คะหม้ายข้าว มา ฝนใส่รวมกันจึงนำมาทาตุ่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๒๕๒	ออกสูก ลงแดง	ให้เอา แก้มอัน บดรวมกับกล้วยตีบดี อันนี้ยา ออกแดงพิษไข้ออกสูกลงแดง นำมาดื่มแล้ว หาย	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๔)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๕๓	ออกสุก ออกใส ออกเงา ออกดำ ออกแดง ออกเหือด ออกคาย ออกจาง ออกทำ ทวน	๑. ให้เอา ไม้เท้าสวาน งาช้าง รากปวกเข้า รากขัดไซ สัดส่วนเท่ากัน แช่ให้ดื่มดี ๒. ให้เอา รากอ้อยช้าง รากกาแซ สัดส่วนเท่า กัน แช่ดื่มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๒๕๔	ออกสุกถือ คอ	ให้เอา หมอน้อย ยานาง ข้าวแช่ สัดส่วน เท่ากัน นำมาฝนให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๔)
๒๕๕	ออกแสดงตา เหลือง	ให้เอา เป้า เอื่อนกวาง เป้ามะขามป้อม รากขัด แขกเงิน คำแช่ลงรวมกันแล้วนำมาดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๒๕๖	ออกหามก ไม้	เอา หมอน้อย ยานาง รากหามกพริกกันชั้น ไม้เท้าสาน จันแดง จันหอม จี๋ดำ หัวสีโค รากผักกึเล็ด รากตุ๋กึ่ง รากชาติ รากขามขี้ รากทองบ้าน สัดส่วนเท่ากันนำมาฝนดื่มแล	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๒๕๗	ออกหามก ไม่กินพิษ	ให้เอา ฮากชาสะโก กับฮากแก ฝนกินแก้พิษแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๕๘	ออกหามก ไม้ทั้งมวล (ยาชุม)	๑. ให้เอา หมอน้อย ยานาง ส้มกบ แกงแซง ไข่เน่าน้อย ไข่เน่าหลวง มอกน้อย มอกหลวง ชูชีตัน ชูชีเครือ ช้าชะโก ส่องฟ้า ชามदन้อย ชามัดหลวง ทั้งหมดที่ กล่าวมานี้ให้เอาเฉพาะรากหมดทุกชนิด ๒. หมอน้อย ยานาง รากชาตรี รากมะยม รากหามกเขียบ รากมี รากมะม่วง รากมะพร้าว รากหามก รากเว่อ รากมะนาว รากหุ้ง รากมะแค้ว้ง รากคำทะรด ราก ๓ ปี ไม่เหี่ยว รากทองสมุทรขาว รากสีดา ราก หามกพริกกันชัน รากมะขาม นำมาฝนดื่มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๒๕๙	ออกหามก ไม้ทั้งมวล (ยาชุม)	ให้เอา คู่ง รากปอเต่าให้ ยางแสง จำปาแดง จำปาขาว รากมะพร้าว รากตาล แคบ้าน ปีปแดง ปีปขาว จินายก้อม รากเกิดลิน หายทุกโรคเกี่ยวกับหามกไม้	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๒๖๐	ออกหามก ไม้ทั้งมวล (ยาชุม)	ให้เอา รากผักหวานบ้าน ก้านตง รากส้มกบ รากชีช้าง ม่วยด่อน ม่วยแดง รากข่างน้าว รากไข่เน่า รากเข็มขาว เข้มแดง มะกอกด่อน เหมือดคน นมจั่ว เหมือดแกว รากอิเลี่ยน รากอิทก ยังแอ้ง มูกน้อย มูกใหญ่ ผากจับไม้ ลุมพุก รากเฮื่อนกวาง รากปวกเข้า รากผัก หวานบ้าน ไม้หูลิง รากเดื่อดิน รากเดื่อปอง รากเดื่อเกลี้ยง บำซาต รากมากเว่อ รากยานาง รากส้มเลี้ยว เงินฮาง ชาชูเครือ แควขาว ไม้เท้า สาน อันนี้หายทุกโรคเกี่ยวกับหามกไม้	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๒๖๑	ออกหามก ลูก	ให้เอา เกล็ดเต่าเพ็ก มาขั้วแล้วบดใส่ เข้าหมิ้นขึ้น คนน้ำงา ทาขั้วแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๖๒	ออกหามก สูง	ให้เอา น้ำมะพร้าว น้ำมันหมู ไข่เป็ด ให้เอา เฉพาะไข่ขาวเอาผสมกันทาบริเวณที่มันแห้ง	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๒๖๓	ออกหามก สูง	ให้เอา ใบฝ้ายเอื้อ มาขยี้เอาน้ำมันหมูเหลือนม และน้ำพังคาสม	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๒๖๔	ออกหามก สูง	ให้เอา ปูมามาล้าง แล้วเอามาตำแฉริน เอาน้ำ พังคาสม รากพิลาฝนรวมกันทำให้ตุ่มข้างใน มันออกดีมีดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๒๖๕	ออกหามก สูง	ให้เอา เปลือกลิ้นฟ้า ฝนใส่น้ำมันงา ทาหัวแล อันนี้ยาเกิด (สะเกิด) บั้วแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๒๖๖	ออกหามก สูง	ให้เอา รากปวกเขา ๑ รากขี้ดมอน ๑ รากลับลิน ๑ รากหญ้าคา ๑ รากคี่ไพนกุ่ม ๑ แช่น้ำข้าวเจ้าต้มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๒๖๗	ออกหามก สูง	ให้เอา รากผักบุ้งแดง เครือผักบุ้งช้าง เอาผสม ข้าวเจ้า อ้อยดำให้ต้ม	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๒๖๘	ออกหามก สูง	ให้เอา รากส้มป่อย ฝนใส่น้ำมันงา ทาตุ่มแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๒๖๙	ออกหามก สูง	เอา แก่นเข้าโคด เผาไฟแช่น้ำให้ต้ม จนตัวเย็น แม้ว่าออกตุ่มฮ้ายแล้ว ก็ต้ม	วัดโพธิ์ศรี บ้านลาด ต.ศรีสุข

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๗๐	ออกหามก สูง (ยายตุ่ม)	ให้เอา หมกเหม่าตาควย ให้เอาหอยจุ่ม ฝนทาตุ่มฮ้าย ก็ดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๒๗๑	ออกหามก สูง ออกสูง คิน	ในเช้าโคด นำนม ให้เอา ในเช้าโคด ให้กลืนใจ กัดเอาคำ ๑ มาใส่ คนนํานม ให้ผู้เป็น กินดี	ตำรายาวัณรพา สหพัฒนามารม (ฉบับที่ ๒)
๒๗๒	ออกหามก สูง (ตุ่ม)	ยาแก้คอหามกสูงให้เอา หมกเชือก ๑ หมก ชะมอ ๑ ฮากเพ็ก ๑ ข้าวเยิง ๑ กวงสมุทร ๑ เปลือกฝู ๑ ไม้เท้าสาน ๑ จันทน์แดง ๑ จันทน์ขาว ๑ ฝนตดน้ำพังคา กินดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๒๗๓	ออกหามก สูง (ตุ่ม)	ให้เอา ใบยานาง ๑ ใบกองโผะ ๑ ใบขาม ๑ ใบส้มป่อย ๑ ตำบั้นเอาน้ำมัน ต่อยไข่เป็ดลง ให้เอาแต่ไข่ขาวนั้น ไข่แดงอย่าเอา ให้เอาไข่ขาวลง ปนกันเป่าตุ่มขึ้นแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๒๗๔	ออกหามก สูง (ตุ่ม)	ให้เอา หมกพร้าวมาขูด ปั้นเอาน้ำเป่า ขึ้นแลฯ	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๒๗๕	ออกหามก สูงขอน (ตุ่ม)	ให้เอา เปลือกฮังคาวกับดองปาฝา อาบดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๒๗๖	ออกหามก สูงขอน (ตุ่ม)	ให้เอา รากผักชีช้าง ๑ รากหญ้าปลัสน์ ๑ ฝนกินดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๒๗๗	ออกหามก สูงขอน (ตุ่ม)	ให้เอา รากหามกแตก ๑ จันทน์แดง ๑ แซงยาเลา ๑ ฝนทาดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๗๘	ออกหามก สูงขอน (ตุ่ม)	ให้เอา หัวข่า ๑ ลำบอน ๑ มาชอย หอยจูบ ๑ ให้ต่อยกันออก รากผักอีเลิดและหามกเขือก ทูปพอเหล็ก เอาสมุนไพรรทั้งหมด แช่ผสมกันกัน ใช้ป่า	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๒๗๙	ออกหามก เหลือง ใช้ตัวเหลือง	เอา รากขี้ดเค้า รากแก รากหามกโต้น ราก้าระงับ รากกะจาย เปลือกก้อม เปลือกฟักดาบ เปลือกเครือเขาแถบ นำมารวมกันแช่น้ำดื่ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขอนยาง กันทรวิชัย
๒๘๐	ออกท่า ออกมาถือ ปาก	ให้เอา ไม้เท้าสาน หน่วยหามกชะหมอ งาช้าง ฝนทุกชนิด แล้วเอายองฝ้ายแช่วัอมดี	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๖)
๒๘๑	ออกเหลือง	ให้เอา แก่นจำปาฮ้อย ๑ เหล็กขี้ดินฮ้อย ๑ แก่นตังตาบอดซัง ๑ ต้มกินดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๒๘๒	ออกเหลือง	ให้เอา แก่นมันปลา นำมาต้มดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๙)
๒๘๓	ออกเหลือง	เอา เกิดไม้บก นำมาฝนดื่ม และฝนทา	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๓)
๒๘๔	ออกเหลือง	เอา ขมิ้นขึ้น ไม้รงหนาม นำมาแช่ต้มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๓)
๒๘๕	ออกเหลือง	เอา จอกหนู รากห้าอว หวดข่าใหญ่ นำมาแช่อาบ	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๓)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หัดน้ำ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๘๖	ออกเหลือง	เอา เปลือกก้านเหลือง เปลือกมะไฟ นำมาต้มดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๓)
๒๘๗	ออกเหลือง	เอา รากตุ้ม ผลแตงโม นำมาฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๓)
๒๘๘	ออกเหลือง	เอา หนามจั๊วขี้ ๑ รากหนามพมน้อย แลสังกะ ๕ ร้อย อ้อยดำ ๕ บาท นำมาต้มดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๓)
๒๘๙	ออกเห่า	ให้เอา เครือตบเต่าตง ขี้ดินโปน และเข้าจี้ นำมาแช่น้ำให้ดื่มดี	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๒๙๐	ออกเห่า	เอา หญ้าแพรก ดินทราย หินลูกรัง มาแช่ใน หมากปึก แล้วดื่มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๒)
๒๙๑	ออกเห่า (ไอ)	ยาทา ให้เอา เครือดำแย ใส่น้ำเป่า	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๒๙๒	ออกเห่า (ไอ)	ยาทา ให้เอา เครือดำแยใส่น้ำแล้วเป่า	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๒๙๓	ออกเห่า (ไอ)	ให้เอา เครือตบเต่าแช่น้ำให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หัดน้ำ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๒๙๔	ออกเหงื่อ	เฝ้าเอา รากหญ้านาง รากผ้าฮ้ายหลวง ไม้บึงตายพวย นำมาฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๒๙๕	ออกเหงื่อ	ให้เอา รากขัดเค้า ส้มป่อย ส่องฟ้า ราก ชะมัด รากหมี รากขมิ้น ฝนด้วยน้ำสุราผสมแล้วนำ มาดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๒๙๖	ออกเหงื่อ	เอา รากขามป้อม ชาคาม ปี่ปี่แดง พินมหา สดส่วนเท่ากัน ชุมน้ำสุรา ผสมแล้วนำมาดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๒๙๗	ออกเหงื่อ	เอาเปลือกทองหลางบ้าน รากยานาง แช่น้ำดื่ม หรืออาบ	วัดบ้านดอนยม ท่าขอนยาง กันทรวิชัย
๒๙๘	ออกเหงื่อ	เอายานาง รากผ้าฮ้ายหลวง หม่อไม้บึงตายพวย ฝนใส่น้ำดื่ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขอนยาง กันทรวิชัย
๒๙๙	ออกเหิด	ยาให้เอา ต้นหมากพริกกันชัน ๑ รากไค้ ๑ รากเหมีอดแก้ว ๑ รากผักหวานบ้าน ก้านตง หม่อนน้อย ยาน้ำจันแดง จันทอม น้ำส่างน้อย เป็นน้ำจิ้งฝนใส่ให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๖)
๓๐๐	ออกเหิดจม	รากเอ็ง ๑ รากหนู กล้วยาคมปาวน้อย ๑ รากผัก กูดน้อย ๑ รากหญ้าปากควาย ๑ รากหญ้าคา ๑ รากหญ้าแห้วหมู ๑ ล้างให้สะอาดแล้วนำไป แช่รวมกันให้กินดีแล ชุมน้ำ คายบาท ๑ แล	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒนาม (ฉบับที่ ๒)
๓๐๑	ออกเหือด	ให้เอา แก่นคอน แก่นแซง นำมาฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๓๐๒	ออกเหือด	เอา ชายชู ต้นตีนจ้ำ ดู่ฟ่ง นำมาแช่เป่าและต้ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๓๐๓	ออกเหือด ออกคายน ออกแดง	เอา รากปอข้าวจี รากขี้ดั่งช้าง รากปวกเขา รากผักหวานบ้าน ก้านตง รากนอมแน แขน้ำ หรือนำมาฝนใส่น้ำดื่ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขอนยาง กันทรวิชัย
๓๐๔	ออกเหือด คายน	ให้เอา รากมะพร้าว รากตาล รากถั่วแฮ ต้นหิง หาย บางต้นหิงหาย ตาไม้ไผ่บ้าน เอามา อย่างละ ๑ ส่วน แล้วนำทั้งหมดมาแช่ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๓๐๕	ออกเหือด จมน	ยาแก้ ให้เอา ต้นแพง ๑ ฮากยานาง ๑ น้ำเต้า น้อย ๑ ฮากหมากเอ็ก ๑ ฮากเข็มขาว ๔ ฮากนี้ แก้พวนในสาก่อน แล้วจึงใส่ยาชุมสีปนายซี นั้นลง โพงเหล็ก ๑ ปลีดิน ๑ ขึ้นกอินทรีย์ ๑ ซีไม้แคน ๑ จันแดง ๑ ห่อนี้ฝนให้กิน น้ำข้าวจ้าวเป็นน้ำ ยาชุมสีแก้สาก่อนแก้เส่า แล ลงท้อง แก้ววิน พยาริทั้งมวลได้หมดแล	ตำรายา วัดค้อธิ หนองม่วง
๓๐๖	ออกเหือด จมน ออกเหือด ลาย	ให้เอา ตูไม้ไผ่บ้าน ๑ หน่วยฝ้าย ๑ อ้อยดำ ตำแล้วตองกินดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๓๐๗	ออกเหือด จมน ออกเหือด ไฟ	ให้เอา บวกเข้า รากน้ำแ่น ผักหวานบ้าน ก้านตง หญ้าขัด หญ้าคา แพงคำฮ้อย อ้อยดำ ถั่วชะแดด ตำแล้วกรองเอาน้ำให้กินก่อน แล้วจึงเอา รากนมงัว นมสาว เหมือดคน เปลือกชา ต้นชะมอญ เตื่อปอง ฝนกินดี	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒน์ราม (ฉบับที่ ๒)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๓๐๘	ออกเหือด จุม	ให้เอา ไม้เหมือดแอ่ ๑ รากแกงแขง ๑ ให้เอา ๑ ข้อนิ้วมือนิ้วกลาง นำมาแช่น้ำให้เต็มดี	ตำรายา วัดสีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๓๐๙	ออกเหือด จุม	ให้เอา รากกะจาย เหมือดคน รากนมจัว รากน้ำเต้าน้อย รากผักหวานบ้าน ในหมากชะมอ มาฝนกับน้ำข้าวเจ้า เอาน้ำใส่เตียนตัดให้กินดี	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒนามราม (ฉบับที่ ๒)
๓๑๐	ออกเหือด จุม	ให้เอา รากเป่าหลวง รากตาล รากน้ำแฉ ตาไม้ไผ่บ้าน ข้อไม้ซวด แก่นเกลื่อ เขามวก แก่นมะเฟือง แก่นตุ้ม แก่นเครือหน่วย แก่นเหมา รากหิงหาย รากหมากมาส หัวสีโค นำมาฝนดี เอาน้ำสุราผสมให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๑๑	ออกเหือด จุม	ให้เอา รากผักลิ้นแลน เปลือกพอก ข้าวเจ้า ตำให้ดื่มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๓๑๒	ออกเหือด จุม	ให้เอา รากหญ้าคา ๑ รากหญ้าหลักหมื่น ๑ หญ้าขัด ๑ รากสา ๑ แะกินดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๓๑๓	ออกเหือด จุม	ให้เอา รากหมอน้อย ยานาง รากหมากเขือจาว ทมิฬขนาดเล็กป้อม รากหมากพริกกันชั้น รากหญ้าโคยงใหญ่ รากเหมือดแก้ว สัตสวัน เท่ากัน นำมาผสมแช่ให้ดื่มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๕)
๓๑๔	ออกเหือด จุม	ให้เอา รากหลักดำ ๑ รากทัน ๑ รากป่าน ๑ รากหญ้าโคยง ๑ คอนสรวรรค์ ๑ ฝนใส่น้ำดื่ม	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๖)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หัดน้ำ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๓๑๕	ออกเหือด จุม	ให้เอา รากเหมือด รากหญ้า ๑ รากกะจาย รากแพงคำฮ้อย นำมาฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๓๑๖	ออกเหือด จุม	ให้เอา ฮากหมอน้อย ฮากหมากนาวฝนใส่น้ำ เหล้าเต็ด ให้กินออกแล อันนี้ยอดยาแล	ตำรายาวัดบูรพา สหพัฒน์นาราม (ฉบับที่ ๒)
๓๑๗	ออกเหือด จุม	เอา เขากวางชี ๑ ข่า มีดชะนากทองเหลือง ฝนใส่น้ำดื่มดี	ตำรับยา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๖)
๓๑๘	ออกเหือด จุม	เอา รากกำแมด รากเล็บเงือก รากตูมทอก เงิน คำ ชื่น เหี่ยวเดิน นำมาแช่ลงรวมกันแล้ว ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๑๙	ออกเหือด จุม	เอา รากดอกเข็ม รากแกเบี้ยว รากฟ้าชะงอย รากแพงคำฮ้อย นำมาฝนให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๒๐	ออกเหือด จุม	เอา รากหญ้าคา รากปลับลิ้น หญ้าขัด รากสา นำมาแช่ให้ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๒๑	ออกเหือด จุม	เอา ส้มกบ แก่นแซง รากเอื้อง หมอน้อย ยานาง รากหมากแกง รากมะยม ผักหวานบ้าน รากปลับลิ้น รากคำ จันแดง จันขาว ก้านตง รากข่อย รากน้ำแ่น สดส่วนเท่ากัน นำมาฝน ดื่มดีแล	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๓)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๓๒๒	ออกเหือด จม (ยาแต้มเบ้ง เหือดจม)	ให้เอา หัวมันแกวขาว ๑ หัว ทองสมุดขาว ๑ แล้ว จึงฝนทาตุ ถ้ามันแดงแกมขาวนั้น แสดงว่าเป็นเหือดจม แท้	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๖)
๓๒๓	ออกเหือด จม ปาน ดำแดง	ต้นยู่หลง ๑ บัวหลวง ๑ ต้นเนรพูสี ๑ แสนทำทาน ๑ แสนคำเห่าหอม ๑ จันแดง ๑ เข้าหมื่นต้น ๑ เข้าหมื่นเคือ ๑ ง้วนดอกเหลือง ๑ ง้วนดอกขาว ง้วนดอกแดง ๑ มหากาน ๑ จิวดำ ๑ ดอกลิงลม ๑ ชุมนี้ไล่เมื่อพยาธิต้องแผล	ตำรายา วัดค้อธิ หนองม่วง
๓๒๔	ออกเหือด จมออกซาง	ยากินภายใน เอา หยกป่อง พายชะเหลียง นมราชสีห์ ตาไม้ไผ่ ตาอ้อยดำ นำมาฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๓๒๕	ออกเหือด ไฟ ทำทาน ออกเห่า หอม	ให้เอา รากหมากยม ๑ รากส้มป่อย ๑ รากผักหวานบ้าน ๑ ฝนด้วยกันกินดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๓๒๖	ออกเหือด ไฟ	เอา ต้นลิ้นฟ้า ๑ รากผักหมแดง ๑ รากมวกเขา ๑ พุดยอด ๑ หญ้าหอมแก้ว ๑ หญ้าโคยงูแดง ๑ กับข้าวจ้าว นำมาตำแช่น้ำแล้วนำมาดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๕)
๓๒๗	ออกเหือด ไฟร้อนตา ตาแดง เจ็บเอว	ให้เอา รากส้มกบ ๑ รากแกงแซง ๑ เปลือกจิ้งฉา ๑ อ้อยดำ ๑ แซกินดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๓๒๘	ออกเหือด ไฟและออก ต่างๆ	มันให้เอา ฮากทากทานกิติ ปะดงลงเมืองกิติ ให้เอา ฮากรางจืด ฝนกินดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๓๒๙	ออกเหือด ไฟและออก ต่างๆ	ให้เอา เข้มแดง ๑ ฮากดอกไหมขาว ๑ ฝักปอจั่ว ๑ คันไชสี ๑ ตับเต่าน้อย ๑ ฝนดอมกัณณินดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๓๓๐	ออกเหือด ไฟและออก ต่างๆ	ให้เอา เปลือกเคื่อเกลี้ยงกำมือ ๑ หัวหญ้าแห้ง หมู่ม้ามือ ๑ ฮากหญ้าผากควย (ปากควย) กำมือ ๑ ฮากหญ้าไกรงูกำมือ ๑ ตัวไม้บังก้า ๑ ข้าวจ้าว อ้อยดำ เอามาตำแช่น้ำให้กินดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๓๓๑	ออกเหือด ไฟและออก ต่างๆ	ให้เอา ฝักปอจั่ว ๑ คันไชสี ๑ ตับเต่าน้อย ๑ เข้มแดง ๑ ฝนดอมกัณณินดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๓๓๒	ออกเหือด ไฟและออก ตุ่มต่างๆ	ให้เอา รากคันไชสี ๑ รากเข้มแดง ๑ ฝนใส่น้ำ ข้าวจ้าวกินดีแล	ตำราวัดมงคล เทพประสิทธิ์ (ฉบับที่ ๒)
๓๓๓	ออกเหือด สาน เหือด ทำทาน ปานแดงดำ ซางขาว ซางเหลือง ซางลม ซางมุดตัวผู้ ตัวแม่ เห่าห้อม จงอาจ ทำทาน	ให้เอา ซาซู้ตัน ซาซู้เคื่อ หมอน้อย ยานาง ดินตั่งใหญ่ พืพวน พอก มุกน้อย มุกใหญ่ มุยด่อน (ลุมพุก) มุยแดง คอแลน ตูมกา เฮือนกวาง น้ำเต้าน้อย ฮุนไฮ ฮากกะทาด หัวปะชาด ดูกโต นมสาว นมจัว คัดเค้า พวงพี ด้างไก่ หมากรหมาย สะพู มอนเฮื้อ คามป่า ไม้หามกเหลื่อม ไม้แพง หัวเอื้อง ส่องฟ้า ชะมัด เข้มขาว งวงสุ่ม ส้มกบ แดงแซง เต๋อดิน เหม่าน้อย เหม่าใหญ่	ตำรา วัดทักษิณาราม

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๓๓๔	ออกอันใด	ให้เอา เข้มแดง ดอกไหมขาว หยกบ่ถอง คันไซสี ตับเต้าน้อย นำมาฝนรวมผ้า ๑ อ้อยค่านำมาแช่ดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๓๕	ออกอันใด	ให้เอา เปลือกเตี๋ยเกลี้ยง ๑ กำ หัวหญ้าแห้ว หมู ๑ กำ รากหญ้าผากควาย ๑ กำ ไคยงู ๑ กำ ติวไม้บัง ๑ กำ ข้าวจ้าว อ้อยดำ นำมาตำ แล้วกรองดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๓๖	ออกอันใด	ให้เอา รากเข้มแดง เปลือกส้มกบ ข้าวจ้าว อ้อยดำ นำมาตำแล้วกรองดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๓๗	ออกอันใด	ให้เอา รากส้มกบ รากแดงแซง เปลือกงิ้ว ส้มกบ รากเลี้ยวเงินเลี้ยง รากหิงหยา นำมาฝนดื่ม ตุ่มอันใดก็หาย	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๓๘	ออกอันใด	ให้เอา รากฮางจืด นำมาฝนดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๓๙	ออกอันใด	ให้เอา หยกบ่ถอง รากคันไซสี ตับเต้าน้อย เข้มแดง นำมาฝนรวมกันดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๔๐	ออกอันใด	เอา รากคันไซสี รากเข้มแดง รากหยกบ่ถอง นำมาฝนรวมกันแล้วดื่ม	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่างๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๓๔๑	ออกอันใด	เอา รากคันทไชสี รากเข้แมง นํามาฝนรวมกัน แล้วต้ม ให้เอาน้ำขาวจ้าว เป็นน้ำ	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๔๒	ออกอันใด	เอา รากดอกซ้อน หมอน้อย ยานาง รากเลี้ยว เงิน รากแลงซอน นํามาฝนต้ม เหือดไฟทำทาน ตุ้มออกใดก็หายทุกอย่าง	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๔๓	ออกอันใด	เอา รากแฟน รากคันทไชสี นํามาฝนหาย	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๔๔	ออกอันใด	เอา รากมะเฟือง รากส้มป่อย รากผักหวาน บ้าน รากมะยม นํามาฝนรวมกันแล้วต้ม เม่นว่าออกเมื่อกออกเหือดจนเหือดไฟ เห่าหอมก็หาย	ตำรายา วัดศรีสมพร (ฉบับที่ ๑๑)
๓๔๕	ออกอันใด ก็ดี	ให้เอา ต้นหมากล่า ๑ หยิกบ่ถอง ๑ ผักหวาน เปลือกเหมือดเหล่า ๑ เข็มขาว ๑ ฆูปด่อน ๑ ต้นเกลือก่าน ๑ เหมือดคน ๑ ยางมวกใหญ่ ๑ ยางมวกน้อย ๑ เข็มขน ๑ นางแซ่ ๑ ต้นเกลือก ่าน ๑ ต้นตูมกา ๑ ดังเคือ ๑ ต้นसान ๑ ต้นเฮือนกวาง ๑ ต้นนกกด ๑ ต้นส้มพ้อ ๑ ตาไก่ ๑ ต้นงัวขัง ๑ เคือขี้แฮด ๑ ต้นตองแล่ง ๑ ต้นก้านตง ๑ ต้นปึกไก่อดำ ๑ ต้นเหมือดแอ่ ๑ ต้นชะมัด ๑ ต้นไฮ ๑ ชาเหล่าใหญ่ ๑ อ้อยช้าง ๑ ไม้เท้าसान ๑ ยานาง ๑ นมราชสี ๑ ต้นก้นที สอ ๑ จอผี ๑ ฝนแสนห่า ๑ มือพระนารายณ์ ๑ กำแพงเจ็ดชั้น ๑ แป่วจาง ๑ ทำทาน จันแดง ๑ ชุมนีให้ใส่เมื่อพยายารขึ้นดีแล	ตำรายา วัดค้อธิหนอง ม่วง

ตารางที่ ๔.๒ ตำรับยาที่ใช้รักษาอาการต่าง ๆ ของไข้หามกไม้ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่ออาการ	ตำรับและวิธีการรักษา	ที่มา
๓๔๖	ออกอันได กิดิ	ให้เอา ใบอีสุ่ม ๑ ยอด มันแกวขาว ๗ ยอด ยานางกำมื่อ ๑ ยานางแดง ๑ เข้าหมั้นขึ้น ๑ ข้าวจ้าว ๑ ตำเข้ากันคั้นน้ำทาและโลม	ตำรายาวัตรบุรพา สหพัฒนาราม (ฉบับที่ ๑)
๓๔๗	ออกอันได	ให้เอา ไม้ชายเดิน หนามแท่งน้อย เอามา อย่างละ ๑ ส่วน ไม้ไซเนา ไม้ปวกเข้า ไม้เอื่อนกวาง แล้วมาแช่ให้ต้ม	ตำรายา วัดสีสมพร (ฉบับที่ ๘)
๓๔๘	ออกแอน (แง้น)	เอา รากมะพร้าว ๑ ชั่ง ถั่วชะแดด น้ำข้าวจ้าว อ้อยดำ รากไผ่นำน้อย ฝนใส่น้ำดื่ม	วัดบ้านดอนยม ท่าขอนยาง กันทรวิชัย
๓๔๙	ออกแฮด นวยช้า ออกเงา ออกแดงลับ ออกจงอาจ ออกปาน ออกเมือก	๑. ให้เอา นำแน่ รากถั่วพู รากแลงซอน รากหญ้าขัด หญ้าคา ถั่วชะแดด ข้าวจ้าว อ้อยดำ ตำแล้วกรองเอาน้ำให้กินดูก่อน ถ้าอาการยังไม่ดี ๒. ให้เอารากหิงหยา พ่างคำฮ้อย หัวหญ้าแห้ว หมู ตำแล้วกรองเอาน้ำให้กินดูก่อน ถ้าอาการยังไม่ดี ๓. ให้เอา รากกล้วยดิบ รากหมาก รากตาล รากเพ็ก รากไผ่ไล่ ผักหวานบ้าน ก้านตง หญ้าขัด หญ้าคา ข้าวจ้าว อ้อยดำ ถั่วชะ แดด ตำแล้วกรองเอาน้ำให้ กินดีแล	ตำรายาวัตรบุรพา สหพัฒนาราม (ฉบับที่ ๒)

ไข่มากไม่ชนิดออกตุ่มต่างๆ มีภาพประกอบอาการออกตุ่มต่างๆ ดังนี้

อันนี้ชื่อว่าหุ้มตื่นหมาแล

อันนี้ชื่อว่ากงเกวียนแล

อันนี้ชื่อว่าแกดแฮดตัวผู้แล

อันนี้ชื่อว่าแกดแฮดตัวแม่แล

อันนี้ชื่อว่ามากออละน็ดแล

อันนี้ชื่อว่าคมมากตาลแล

อันนี้ชื่อว่ายสสำเส็ดแล ยาบ่อถิกตายแล

อันนี้ชื่อว่าสร้อยสังวาลแล

อันนี้ชื่อว่าสังคาแล

อันนี้ชื่อว่าร่องแก้วแล

อันนี้ชื่อว่าหมากเหิงไฟแล

อันนี้ชื่อว่าหมากเหิงตำแย

อันนี้ชื่อว่าหมากเอิกแล

อันนี้ชื่อว่าหมากทำนนานแล

อันนี้ชื่อว่าก้านปองแล

บทที่ ๕
สรุปผลการดำเนินงาน

๕.๑ ผลการดำเนินงาน

๕.๑.๑ ดำเนินการวิเคราะห์ตำรายา ๓ เล่ม ที่ทำการจัดแปลมาจากตำราใบลานโดยโครงการอนุรักษ์ใบลาน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งแปลมาจากตำราใบลาน ๒๗ ฉบับ ที่จัดเก็บไว้ในวัดต่างๆ จำนวน ๙ วัด ประกอบด้วยใบลานจำนวน ๔๘๘ ลาน ๙๕๒ หน้า

๕.๑.๒ ผลจากการวิเคราะห์สรุปได้ดังนี้

๑) ด้านเนื้อหาที่มีการบันทึกในตำราใบลานประกอบด้วย

- ❖ วันที่เหมาะสมในการเก็บยา
- ❖ ชื่อโรค ๙๑ โรค/กลุ่มอาการ
- ❖ ตำรับยา ๓,๔๗๕ ตำรับ วิธีการปรุงยา ๒๖ แบบ และวิธีการใช้ยา ๑๘ วิธี
- ❖ องค์ความรู้อื่นๆ เช่น การปราบช้าง การตีเหล็ก ซึ่งมีการใช้พืชหลายชนิด

๒) แหล่งที่มาขององค์ความรู้ มีการบันทึกที่มาขององค์ความรู้เพียง ๖ แหล่ง ซึ่งไม่ปรากฏรายละเอียดมาภูมิภาคใดหรือส่วนใดของประเทศ แต่เมื่อพิจารณาจากการเรียกชื่อโรคและพืชสมุนไพรพบว่าองค์ความรู้ที่ใช้ในการบันทึกมาจากภาคเหนือเป็นส่วนใหญ่

๕.๑.๓ ผลจากการสังเคราะห์มีสาระสำคัญดังนี้

- ๑) การจดบันทึกในตำรายาโบราณไม่ได้เป็นการลอกต่อทั้งฉบับ แต่เป็นจดบันทึกเมื่อได้ตำรับยาดีจากหมอคนอื่น ๆ
- ๒) การจดบันทึกต้องควบคู่ไปกับการจดจำ จึงจะสามารถนำไปสู่การปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพได้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

- ๕.๒.๑ ควรมีการจัดพิมพ์ตำรับเกี่ยวกับไข้หามกไม้ส่วนที่ยังไม่จัดพิมพ์เพื่อประโยชน์ในการศึกษาในระดับลึกขึ้นต่อไป
- ๕.๒.๒ ควรจัดให้มีการศึกษาขยายวงให้กว้างมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะโรคที่เกิดขึ้นในสังคมอีสานปัจจุบัน แล้วทำการจัดจำแนกตำรับยาที่สามารถใช้ได้ด้วยตนเองและตำรับที่ต้องมีการควบคุมการใช้โดยหมอพื้นบ้าน ซึ่งจะทำได้ตำราที่ใช้ได้ในทุกระดับ
- ๕.๒.๓ ควรจัดทำอภิธานศัพท์แพทย์พื้นบ้านอีสาน โดยเฉพาะศัพท์ที่มาจากตำรายาโบราณ เพื่อจะให้การสื่อความหมายมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น
- ๕.๒.๔ การปรัวดีโดยการถอดความจากโบราณ ควรให้หมอพื้นบ้านที่มีความสามารถในการอ่านอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยได้เข้าร่วมการดำเนินงานด้วย เพราะการบันทึกที่ไม่มีวรรคตอนที่แน่นอนรวมทั้งตัวสะกด ถ้าไม่มีความเข้าใจในตัวยาเพียงพอ อาจก่อให้เกิดความเข้าใจผิด ทั้งในเรื่องการใช้และการปรุงสมุนไพร

๕.๓ ปัญหาและอุปสรรค

- ๕.๓.๑ การบันทึกใช้การสะกดตามการออกเสียงแบบอีสาน ไม่มีหลักการสะกดคำที่แน่นอน เช่น ก่ำ หล่ำ มากหล่ำ ทำให้ต้องใช้เวลามากในการเทียบความหมาย
- ๕.๓.๒ หมอพื้นบ้านรู้จักสมุนไพรที่มีอยู่ในตำรายาไม่ทั้งหมด ทำให้เกิดความยากลำบากในการวิเคราะห์
- ๕.๓.๓ ความรู้บางอย่างที่ปรากฏในตำรายาขาดการถ่ายทอดมานานทำให้เกิดช่องว่างของความรู้ หมอพื้นบ้านในปัจจุบันไม่สามารถเข้าใจความรู้ได้ทั้งหมดที่ปรากฏอยู่ในตำรายา ซึ่งต้องใช้เวลาในการศึกษาให้ท่องแท้

ภาคผนวก

ตารางที่ ๕.๑ รายชื่อผู้เข้าร่วมสังคายนาตำรายาพื้นบ้านอีสาน

ลำดับ	ชื่อ - สกุล	ที่อยู่/สถานที่ปฏิบัติงาน
๑	นายเต็ม ทนยิ่ง	๑๐๙ หมู่ที่ ๒ ต.ทรายมูล อ.พิบูลมังสาหาร จ.อุบลราชธานี
๒	นายหม่อน สีมาลา	๕๐ หมู่ที่ ๓ ต.กุดประพาย อ.เดชอุดม จ.อุบลราชธานี
๓	นายประวัติ บัวลา	๒๔๘ หมู่ที่ ๑๑ ต.กุดประพาย อ.เดชอุดม จ.อุบลราชธานี
๔	นายประเสริฐ ภูมิสิงห์	๑๖๑/๑ หมู่ที่ ๑๕ ต.นาคำ อ.ศรีเมืองใหม่ จ.อุบลราชธานี
๕	นายกิตติภพ ตันนิจเจริญ	๑๗๑ หมู่ ๕ ต.โพธิ์ศรี อ.พิบูลมังสาหาร จ.อุบลราชธานี
๖	นางสาวหรรษา ไชคดี	๑๗๑ หมู่ ๕ ต.โพธิ์ศรี อ.พิบูลมังสาหาร จ.อุบลราชธานี
๗	นายถาวร พิมพันธ์	หมู่ ๒ ต.หนองหว้า อ.กุมภวาปี จ.อุดรธานี
๘	นายบุญมี ประกอบสำเนียง	๑๓๙ หมู่ ๒ ต.นาชุมแสง อ.ทุ่งฝน จ.อุดรธานี
๙	นายชาย มาตรา	๖๑ หมู่ ๑๐ ต.บ้านม่วง อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี
๑๐	นายอำนวย พลลภ	๑๒๑ หมู่ ๑ ต.บ้านชัย อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี
๑๑	นายบุญสว ย พลสวัสดิ์	๘๑ หมู่ ๒ ต.วังทอง อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี
๑๒	นายแดง สาขา	๒๕ หมู่ ๘ ต.นาคำ อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี
๑๓	นายทรงพล เดชพันธ์	๒๒ หมู่ที่ ๑๒ ต.ห้วยยาง อ.เมืองสกลนคร จ.สกลนคร

ตารางที่ ๕.๑ รายชื่อผู้เข้าร่วมสังคายนาตำรับยาพื้นบ้านอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อ - สกุล	ที่อยู่/สถานที่ปฏิบัติงาน
๑๔	นายอาน อุทโท	๑๓๒/๒ หมู่ที่ ๘ ต.กุดบาก อ.กุดบาก จ.สกลนคร
๑๕	นายสินวน ทุมแสง	๑๔๘ หมู่ที่ ๒๒ ต.สร้างค้อ อ.ภูพาน จ.สกลนคร
๑๖	นายเทพฤทธิ์ เจริญญ์	๑๘๖ หมู่ ๒ ต.สว่างแดนดิน อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร
๑๗	นายบรรยงค์ ศรีสุราช	๖๒ หมู่ที่ ๑ ต.คำตากล้า อ.คำตากล้า จ.สกลนคร
๑๘	นายไสว ชาคำฟง	๘๑ หมู่ที่ ๒ ต.ซาง อ.เซกา จ.หนองคาย
๑๙	ดต.สมพร มุลมั่ง	๑๘๗ หมู่ที่ ๑๓ ต.ห้วยยาง อ.เมืองสกลนคร จ.สกลนคร
๒๐	นายประถม บรรณทิพย์	๗๙ หมู่ที่ ๑ ต.ทรายมูล อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร
๒๑	นายวิธิ เสนาะเสียง	๒/๔ ๕ ถ.เลียงเมือง ต.ธาตุเชิงชุม อ.เมืองสกลนคร จ.สกลนคร
๒๒	นายทรวง ขวัญมา	๕๒๙ หมู่ที่ ๑ ต.ห้วยยาง อ.เมืองสกลนคร จ.สกลนคร
๒๓	นายพรมมา จันทะแสน	๒๙ หมู่ที่ ๓ ต.นาโพธิ์ อ.กุสุมาลย์ จ.สกลนคร
๒๔	นายนิน ทำนุบำรุง	๖ หมู่ที่ ๑๔ ต.อุ่มจาน อ.กุสุมาลย์ จ.สกลนคร
๒๕	นางบุษยา เดชพันธ์	๒๒ หมู่ที่ ๑๒ ต.ห้วยยาง อ.เมืองสกลนคร จ.สกลนคร

ตารางที่ ๕.๑ รายชื่อผู้เข้าร่วมสังคายนาตำรับยาพื้นบ้านอีสาน (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อ - สกุล	ที่อยู่/สถานที่ปฏิบัติงาน
๒๖	นางสุวัน บริบูรณ์	๖ หมู่ที่ ๑๒ ต.กุสุมาลย์ อ.กุสุมาลย์ จ.สกลนคร
๒๗	นายเพี้ยย ดิด้วยมี	๔๗ หมู่ ๘ ต.ท่าสว่าง อ.เมือง จ.สุรินทร์
๒๘	นายเอี้ยะ สายกระสุน	๖๑ หมู่ ๒ ต.บักได อ.กาบเชิง จ.สุรินทร์
๒๙	นายชอย สุขพินิจ	๘๓ หมู่ ๖ ต.นางมุด อ.กาบเชิง จ.สุรินทร์
๓๐	นายวุฒิชัย พระจันทร์	๘๑/๑ หมู่ ๖ ต.บุญชี อ.เมืองสุรินทร์ จ.สุรินทร์
๓๑	นายบุรี ขัติยะวงศ์	๑๒๕ หมู่ที่ ๑๘ ต.เขวา อ.เมืองมหาสารคาม จ.มหาสารคาม
๓๒	นายสมดี พันธุ์ยศรี	๓๕ หมู่ ๙ ต.วังแสง อ.แกดำ จ.มหาสารคาม
๓๓	นายบัวพัน จิตเจลิยว	๒๗๐ หมู่ ๑๘ ต.เขวา อ.เมือง จ.มหาสารคาม
๓๔	นายประวิทย์ บุญแพงมาตย์	๑๐๘ หมู่ ๖ ต.หนองบอน อ.โกสุมพิสัย จ.มหาสารคาม
๓๕	นายอนันต์ ปานรา	๖๗ หมู่ที่ ๙ ต.กุดหว้า อ.ภูจินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์
๓๖	นายชาลี บุญหนู	๙๙ หมู่ ๕ ต.เหล่ากลาง อ.ฆ้องชัย จ.กาฬสินธุ์
๓๗	นางนพคุณ สุระพร	๙๘ หมู่ ๑๓ ต.กุดหว้า อ.ภูจินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์

ภาพที่ ๕.๑ การสังคายนาหมอยาพื้นบ้าน

ชุมยาใหญ่ (การใช้สมุนไพรมากกว่า ๕๐ ชนิดขึ้นไป) ใช้หมากไม้ ของ
พ่อวิถี เสนาะเสียง สกลนคร....

ชุมชนยาใหญ่ใช้หมากไม้ ของพ่อพรมมา จันทะเสน สกลนคร....

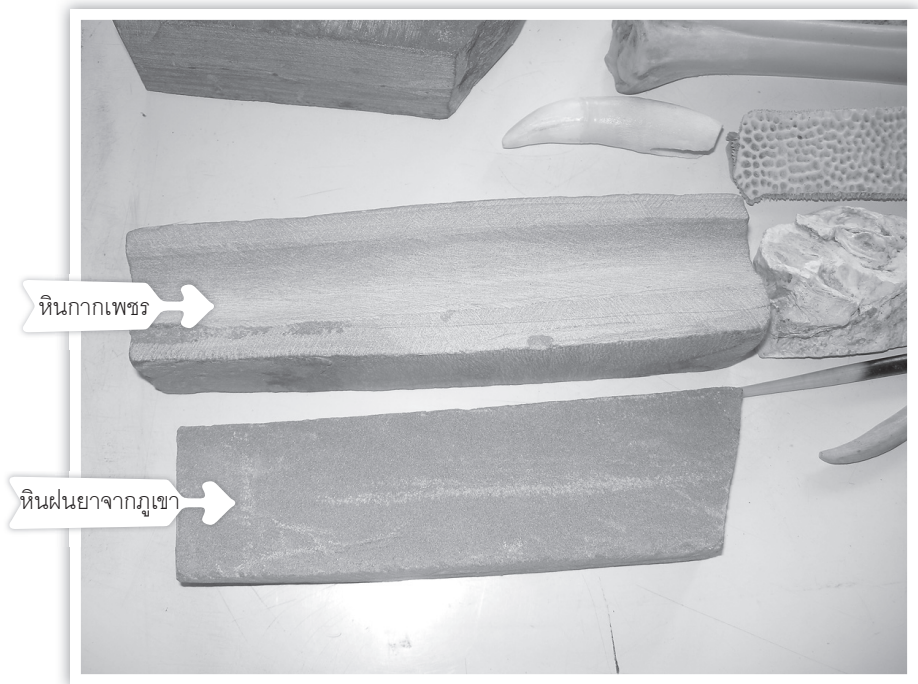

ชุมชนยาใหญ่ใช้หมากไม้ ของพ่อประถม บรรณทิพย์ สกลนคร....

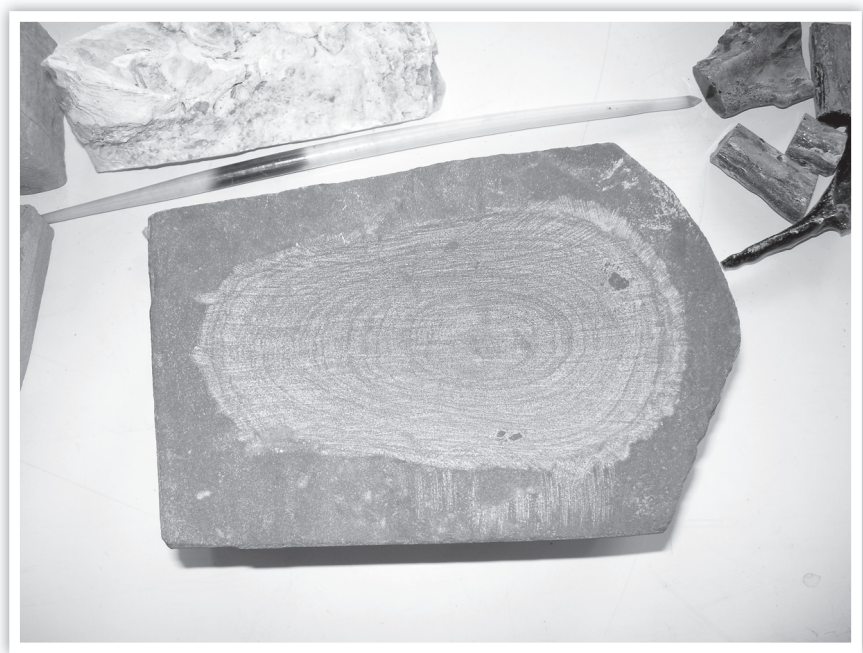

ซุ่มยาใหญ่ใช้หามากไม้ ของดต.สมพร มุลมัง สกลนคร....

หมายเหตุ หินฝนสมุนไพรใช้หามากไม้ เป็นหินจากภูเขา ห้ามใช้หินลับมีด (หินกากเพชร) ในการฝนยา เพราะจะมีแร่ธาตุปนเปื้อน ทำให้เกิดอันตรายได้

หินฝนยาจากภูเขาใช้ฝนทั่วไป

หินจากภูเขาสำหรับฝนยาถอนพิษต่างๆ ซึ่งมีลักษณะเป็นแอ่งเพื่อให้ น้ำกระสาย
กับสมุนไพรได้สัมผัสกันตลอด

บรรณานุกรม

กองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ. รายงานความก้าวหน้าโครงการระบบ

ความรู้ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านอีสาน. มหาสารคาม: คณะ
วิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๒.

กายสิทธิ์ พิศนาคะ. **ตำรายาพื้นบ้านและวิธีการรักษาโรคต่าง ๆ.** กรุงเทพฯ:
น้ำฝน, ๒๕๔๔.

กิ่งแก้ว เกษโกวิท และคณะ. **ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ยังคงสืบทอดของหญิง
ตั้งครรภ์ หญิงหลังคลอดและการเลี้ยงดูเด็ก ในเขตอำเภอ
หนองเรือ จังหวัดขอนแก่น.** ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น,
๒๕๔๗.

_____. **หมอพื้นบ้านและการดูแลสุขภาพตนเองของชาวบ้านอีสาน:
กรณีศึกษาขอนแก่น.** มหาสารคาม: คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๖.

คำพูล นามศิริ. **โฆษกอวยพร คำกลอนประยุกต์แผนใหม่ พร้อมตำรา
ปลูกบ้าน ขึ้นบ้านใหม่.** ขอนแก่น: ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ชัชวาล ชูวา. **การรักษาพิษ (ปือ) ของชาวไทยกลุ่มชาติพันธุ์เขมร.** กรุงเทพฯ:
แผนงานพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพเพื่อการพึ่งตนเองของ
ชุมชน, ๒๕๕๒.

ถวิล ชนะบุญ และคณะ. **โสกอีสาน (ใจลกอีสาน).** กรุงเทพฯ: แผนงานพัฒนา
ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน, ๒๕๕๒.

_____. **รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาตำรายาพื้นบ้านอีสาน.**
มหาสารคาม: สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,
๒๕๔๑.

ถอดแปลจากหนังสือก๋อมนุญยวัฒนธรรม **ตำรายาแผนโบราณ.** แปลโดย
ภูวนาท มาตรบูรณ.มหาสารคาม: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครู
มหาสารคาม, ๒๕๓๗.

ทรงศักดิ์ สอนจ้อย. การย่างไฟ: ภูมิปัญญาการรักษาตนเองด้วยวิธีพื้นบ้าน
ของชาวอีสาน. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น,
๒๕๔๘.

เทียนทอง อัคระธีรางกูร. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการหาพืชผักพื้นบ้านและ
สมุนไพรธรรมชาติมาเป็นยารักษาโรคของชาวบ้านโคกสี ตำบล
โคกสีทองหลวง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม. มหา-
สารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒.

ธนพันธุ์ เมธาพิทักษ์. ยาแก้เฒ่าช้า: สมุนไพรภาคอีสาน. กรุงเทพฯ: สำนักหอ
สมุดกลาง ๐๙, ๒๕๓๗.

นิติ همانหมัด. ตำรายาโบราณ. กรุงเทพฯ: บั๊คคอร์เนเจอร์, ๒๕๔๙.

บุญมา คุณสมปโน. ตำรายากลางบ้าน. กรุงเทพฯ: บั๊คติตการพิมพ์, ๒๕๒๗.
ประมวล พิมพ์เสน. ความเชื่อเรื่องผี ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสาน.
ขอนแก่น: ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดขอนแก่น โรงเรียนกัลยาณวัตร,
๒๕๔๒.

_____. บันทึกภูมิปัญญาชาวบ้าน: องค์ความรู้ของชาวบ้านจากอดีตถึง
ปัจจุบัน. ขอนแก่น: ศูนย์การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดขอนแก่น, ๒๕๔๘.

ประวิทย์ ดวงแพงมาต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อุษ่า กลิ่นหอม เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่องค์องค์การบริหารส่วนตำบลหนองบอน อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัด
มหาสารคาม เมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๕๒.

ประเสริฐ ถาวรดุสิต และคณะ. การดูแลสุขภาพตนเองของหญิงหลังคลอด
ในชนบทอีสาน. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๖.

ปรีชา พินทอง. ตำรายาโบราณอีสาน. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท, ม.ป.ป.
แปลจากหนังสือก้อม. ตำรายาอีสาน. แปลโดยพ่อทองพูล ชัยประเสริฐ อำเภอ
ขามเฒ่า จังหวัดอำนาจเจริญ, ๒๕๔๗.

แปลจากหนังสือก้อมโบราณ. เอกสารประกอบการสอนอ่านอักษรธรรม
และไทยน้อย. แปลโดยสุภณ สมจิตศิริปัญญา. มหาสารคาม: คณะ
แพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๗.

แปลจากหนังสือก้อมไบลานอีสาน เอกสารหมายเลข ๑/๑. **ตำรายาแผนโบราณ.** แปลโดยสุภณ สมจิตศรีปัญญา และคณะ. มหาสารคาม, ๒๕๔๐.

แปลจากหนังสือก้อมไบลานอีสาน เอกสารหมายเลข ๑/๒. **ตำรายาแผนโบราณ.** แปลโดยภูวนาท มาตรบุรมและคณะ. มหาสารคาม: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูมหาสารคาม, ๒๕๔๐.

แปลจากหนังสือก้อมไบลานอีสาน เอกสารหมายเลข ๒. **ตำรายาแผนโบราณ.** แปลโดยสุภณ สมจิตศรีปัญญา และคณะ. มหาสารคาม, ๒๕๔๐.

แปลจากหนังสือผูก. **ตำรายาอีสาน.** แปลโดยสมัย วรรณอุดร. มหาสารคาม: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ม.ป.ป.

พระมหาสุรจิ คำไจ. **คติความเชื่อวิธีการรักษาผู้ป่วยด้วยวิธีจิตเวชของหมอพื้นบ้านอำเภอสกลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด.** การศึกษาค้นคว้าอิสระ ศศ.ม.มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๓.

พ่อจารย์เคน ลาวงศ์. **ตำรับยาพื้นบ้านอีสาน.** มหาสารคาม: ชมรมภูมิปัญญาอีสาน, ๒๕๓๘.

พ่อทองแสน อรัญพงษ์. **ตำราพ่อทองแสน อรัญพงษ์ บ้านหนองหลวง ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร.** สกลนคร: ม.ป.ท., ๒๕๕๒.

พิบูล กมลเพชร. **ศึกษาการใช้สมุนไพรของหมอสมุนไพรพื้นบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** ปริญญา นิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๑.

พิสิฐฐ์ บุญไชย. **ความรู้ ความเชื่อ ในการใช้ยาสมุนไพรรักษาสุขภาพของชาวไทย จังหวัดยโสธร.** อีสานศึกษา ๒, ๕: ๔๐-๕๒ ; ต.ค.-ธ.ค., ๒๕๔๒.

_____. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชาวบรูจังหวัดมุกดาหาร.** มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๖.

_____, ยาสมนไพรกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน. มหาสารคาม: สถาบันวิจัย ศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๑.

_____, รายงานการวิจัย การใช้สมุนไพรรักษาสุขภาพของ ชาวผู้ไทย จังหวัดมุกดาหาร. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและ วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒.

_____, รายงานการวิจัย การใช้สมุนไพรรักษาสุขภาพของ ชาวผู้ไทย จังหวัดอำนาจเจริญ. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและ วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒.

ภาณุวรรณ. สมุนไพรรักษาโรค เพิ่มพลังเพศ. กรุงเทพฯ: น้ำฝน, ๒๕๔๓.

_____, หมอดีอีสาน กับสมุนไพรรักษาโรคนานาชนิด. กรุงเทพฯ: หอสมุดกลาง ๐๙, ๒๕๓๗.

มูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์. การสมณายาอีสาน. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัย มหาสารคาม, ๒๕๔๐.

ยงยุทธ ตริณขจร. ตำรับอาหารทะเล. กรุงเทพฯ: แผนงานพัฒนาภูมิปัญญา ท้องถิ่นด้านสุขภาพเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน, ๒๕๕๒.

ว.จินประดิษฐ์. ยาของของโปรด รากไม้ใบหญ้า และสมุนไพรรักษาโรค. กรุงเทพฯ: หอสมุดกลาง ๐๙, ๒๕๔๐.

วงศ์สถิต จัตุกุล. กษยาอีสาน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

วลัยพร นันท์ศุภวัฒน์ และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาวัฒนธรรม การบริโภคพืชพื้นเมืองเพื่อเป็นอาหารและยาสามัญประจำบ้าน ตามภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน. มหาสารคาม: คณะวิทยาศาสตร์ คณะพยาบาลศาสตร์ และสถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัย มหาสารคาม, ๒๕๔๖.

วีณา วิสเพ็ญ และคณะ. ตำรายา วัฒนาชัย จังหวัดมหาสารคาม เล่ม ๑. มหาสารคาม: โครงการอนุรักษ์โบราณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๘.

_____, **ตำรายา วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เล่ม ๒. มหาสารคาม:**
โครงการอนุรักษ์โบราณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม, ๒๕๔๘.

_____, **ตำรายา วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เล่ม ๓. มหาสารคาม:**
โครงการอนุรักษ์โบราณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม, ๒๕๔๘.

_____, **ตำรายา วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เล่ม ๔. มหาสารคาม:**
โครงการอนุรักษ์โบราณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม, ๒๕๔๘.

_____, **ตำรายา วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เล่ม ๕. มหาสารคาม:**
โครงการอนุรักษ์โบราณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม, ๒๕๔๘.

_____, **ตำรายา วัดศรีสมพร อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม.**
มหาสารคาม: โครงการอนุรักษ์โบราณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๘.

_____, **ตำรายา อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม. มหาสารคาม:**
โครงการอนุรักษ์โบราณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม, ๒๕๔๘.

_____, **ตำรายา อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม. มหาสารคาม:**
โครงการอนุรักษ์โบราณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม, ๒๕๔๘.

วีระ สุดสังข์. กวย ชนกลุ่มน้อยจากลุ่มน้ำโขงถึงลุ่มน้ำมูล. นนทบุรี: เบลโล่
การพิมพ์, ๒๕๔๕.

ศิริ ผาสุก. การแพทย์ตำรับขอมโบราณ. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, ม.ป.ป.

สถาบันวิจัยและฝึกอบรมการเกษตรสกลนคร. แนวกิน ถิ่นอีสาน. กรุงเทพฯ:
สถาบันวิจัยและฝึกอบรมการเกษตรสกลนคร สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล
กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๓.

สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. การศึกษารวบรวมและ
ประยุกต์ใช้ยาพื้นบ้านอีสาน. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๕.

_____. ตำรับยาพื้นบ้านจังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดมุกดาหาร จังหวัด
สกลนคร. เนื่องในงานฉาปนกิจ คุณแม่กันเอง วิภูศิริ.๒๑ กรกฎาคม
๒๕๔๕.

สถิต สุขบท. การรักษาพยาบาลพื้นบ้านในชนบทอีสาน ศึกษากรณีอำเภอ
รัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์. ปริญญาานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม:
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๘.

สมชาย ชินวานิชย์เจริญ และคณะ. สารานุกรมสมุนไพรในชุมชนบ้านดงลิ้น
ตำบลิ้นโงม อำเภอสร้างคอม จังหวัดอุดรธานี. อุดรธานี:
สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดอุดรธานี, ๒๕๕๑.

_____. หมอพื้นบ้านอุดรธานี. อุดรธานี: สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด
อุดรธานี, ๒๕๕๑.

สมบัติ ประภาวิชา และคณะ. รายงานการวิจัยการศึกษาตำรายาพื้นบ้าน
อีสาน. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม, ๒๕๔๖.

สมัย จำปาแดง. คติชนวิทยาจากบ้านหนองซอน สารสังเขป. มหาสารคาม:
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๒๙.

สวึง บุญเจิม. ตำรามรดกอีสาน. อุบลราชธานี : มรดกอีสาน, ๒๕๓๖.

_____. ภูมิปัญญาชาวบ้าน ยาสมุนไพรพื้นบ้าน. อุบลราชธานี: มรดก
อีสาน, ๒๕๓๙.

สุรพงษ์ อินทวิเชียร และคณะ. ตำรายาสมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้กันอยู่ในเขต
ต.โพธิ์พิสัย จ.หนองคาย. ปริญญาานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม:
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๗.

สุรียา สมุทคุปต์ และคณะ. **ฮัตบ้านคองเมือง รวบรวมบทความทางมานุษย-
วิทยาว่าด้วยสังคมและวัฒนธรรมอีสาน.** นครราชสีมา: สำนักวิชา
เทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี นครราชสีมา,
๒๕๓๖.

เสถียรโกเศศ. **ประเพณีการเกิด เทศกาลสงกรานต์ การตาย.** กรุงเทพฯ:
อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๐๙.

อุษา กลิ่นหอม. **การศึกษาตำรายาพื้นบ้านอีสาน.** มหาสารคาม: สถาบันวิจัย
วลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๗.

แอนจุลี สารสิทธิ์ยศ. **การอยู่กรรมของแม่ลูกอ่อน บ้านศรีบุญเรือง ตำบล
นาพุ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดอุดรธานี.** ปรินญาณิพนธ์ ศศ.ม.
มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๗.

บรรพบุรุษได้มอบมรดกอันล้ำค่าให้กับลูกหลาน
การสืบทอดจึงเป็นหน้าที่ของลูกหลานทุกท่าน
การวิจัยตำรับตำรา จึงเป็นหนทางหนึ่ง
ในการกอบกู้มรดกให้เพิ่มพูนต่อไปในอนาคต